

1928.

РІЧНИК XXVII.

Т. XCVI

Книжка VI.

За Червень.

З МІСТ:

ЮРІЙ ЛИПА:	
Парада вночі	97
С. ЛІВЧЕНКО:	
На Великдень	98
М. ГНАТИШАК:	
Хризантеми	99
МАРКО ЧЕРЕМІШИНА:	
Туга	100
А. КАРАШЕВИЧ:	
Епиграма	102
АНДРЕ БОНІЄ:	
Вибагливі Ірені	102
В. КЕДРОВСЬКИЙ:	
Повстання проти гетьмана	126
ЕВГЕН ПЛУЖНИК:	
* * *	132
ЮРІЙ КОЛЯРД:	
Спогади юнацьких днів	133
ЕВГЕН ПЛУЖНИК:	
* * *	141
ЕВГЕН ЮЛІЙ ПЕЛЕНСЬКИЙ:	
З дослідів над творчістю Осипа Маковея	142
Др. МИКОЛА ГНАТИШАК:	
З сучасної мистецької прози Німеччини	148
М. КОРДУБА:	
Володимир Антонович	156
Д. Д:	
В путах фрази	167
РОБЕРТ МІХЕЛЬС:	
До соціології фашизму	177
А. КАРАШЕВИЧ:	
Весіннє	181
НАТАЛЯ ЛІВІЦЬКА:	
Остання жертва	182
А. КАРАШЕВИЧ:	
Ляконівми	182
Вимушена відповідь	183
Бібліографія	188
Нові книжки	192

ЛІТЕРАТУРНО-

НАУКОВИЙ

ВІСТНИК

ЛЬВІВ.

З ДРУКАРНІ СТАВРОПІГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ.

ФЕДІР ДУДКО

ЧОРТОРИЙ

РОМАН

фільми української революції

Сторін 187.

Ціна 3·50.

В-во „ЧЕРВОНА КАЛИНА“ Львів, Руська 18.

НЕ МАРНУЙТЕ!

Всяких одяжевих відпадків

(шматок), бо з них можна мати

Практичні і тревалі хідники

Замовлення приймає і старанно виконує

Ткальня хідників

в Замарстинові, при вул. Падеревського ч. 4
(бічна Короля Яна) в домі Назалевича.

Роман Купчинський

Курилася Доріжењка

повість зі стрілецьких часів. Ціна 4·00 зол.

В-во „ЧЕРВОНА КАЛИНА“ Львів, Руська 18. I.

Актуальна по виборах
книжка

Дмитра Донцова:

ПОЛІТИКА ОПОРТУНІСТИЧНА І ПРІНЦІПІЯЛЬНА

вже вийшла з друку,

Замовляти в Книгарні Наук. Т-ва Львів, Ринок 10.

ц. зл. 1·50, з пересилкою 1·60.

Юрій Липа.

Парада вночі.

Воїни генерала грають у карти,
Воїни не сплять, цідючи вино,
Терпкі, жорстокі їхні вояцькі жарти,—
Воїни не сплять, цідючи вино.

Пан генерал скаче вночі по рівнині,
Першу зустрів маркитанку Любов:
В її подолі — вино, її ніжки — звінні.

Генерал:

Добривечір, маркитанко Любов!
Де мій полк? я іду на параду.
Що з ним є, панно вірна і щира?

Маркитанка:

Що за зустріч! я так люблю владу,
Пане генерале, — буду щира:
Пане генерале, твій полк коло річки,
Жовніри не сплять — чистять рушниці,
Обшивають золотом мундури й лички,
Вони не сплять — ладують рушниці.

Пан генерал прибув і сурми заграли
І всі ватри запалахкотіли,
Воїни кинули забави і встали,
І всі ватри запалахкотіли.

Воїни:

Дивно! На цю постать закриту зирнувші,
Ми вчули владу несамовиту;
Оці нам посліпли, поглухли уші,
Бо вчули владу несамовиту!

Стихи фанфари, впав голос генерала
На воїнів в близкучих шерегах.

Генерал:

Я прийшов до вас, як несмертельна слава,
Ви, що стали в близкучих шерегах!

Воїн:

Пане генерале, як нам здобувати,
Ми — в лахміттях, ми майже без зброї?
Здобувати — не пiti і грati в карти:
Ми — в лахміттях, ми майже без зброї?

Генерал:

Я поведу вас в найбогатші країни,
На підбій лютий, скарб у ґраніті!
Гляньте на мої лиця ви, змінні, —
То є сам Наказ! —
І відкрив свої лиця закриті.
І задріжали воїни жорстокі і пяні, —
То була сама Смерть!
...І вирушили невблаганні.

Воїн:

Хай живе генерал Смерть!
Вперед, вперед, несповнені бажання!
За нами — маркитанко Любов!

С. Левченко.

На Великдень.

Скрізь сурми сурмлять... Литаври трелять...
Луна пісень скрізь і лет сміхів...
Пісні вроčисті... Пісні веселі...
(Хтось кинув в сердце заздрість і гнів!..))

Степи блакитні... Хати вквітчані...
Не чутъ пісень там, замовк там спів!
Там — Хам Північний серде зміцанив...
Там — Хам північний духа забив!..

(Налляв хтось в груди—отрути-рути...)
Коли ж цей на м день? Великдень на м?
Коли жбурнути зі сердця смуток?
Коли червону китайку зняти?

Хочаб раз стати натхненно-співним!
 Вмістити в серці усю любов,
 Весь край до лона — новий і вільний;
 В душі забуте відчути: Бог!..

Настане з крові, знаю, цей ранок...
 (Так мусить бути і так буде!)

Христос України з мертвих повстане,
 Крізь Київ вільний — в той день піде...

О, мій всегрішний, всестерпний Київ,
 Ганебно стягти разом з Христом...

Ой, затремтиш ти враз буревієм,
 Гей, буде свято — років на сто!..

Гей, вдарить, бризне валом девятим —
 Старий Славута, як молодий,
 Гей, вийдуть, вийдуть з кожної хати
 України стріти Великий День!

Тількиб палати, тількиб дожити...
 України сміхом упитись вщерь.
 Хай би пізніше — життям платити...
 Хай би пізніше — муки і смерть!

М. Гнатишак.

Хризантеми.

В яснім світлі каварня купалася
 І у танга звуках пеших.
 Між столами дівчина звивалася,
 Продавала квітки — хризантеми.

Звуки танга в очах розпливалися
 І зникли у смутках шалених.
 Бо зіявлі мені нагадалися
 Закохання моого хризантеми.

Марко Черемшина.

Туга.

Ще лишень вірою животю і втікаю із свого гроба. Вийду на царинку, а тут хліб росте, підйомається. Але є й така стебелинка, що вяне-усихає. Думаю собі: це я саміська.

Скажи мені, сонечко, ти боже очко, чи видиш ти моого Юрійка золотого?

Може десь далеко на чужій царинці, хоть на полонинці, хоть на дарабі, на бистрій річці, хоть на широкім лані?

Наверни наперед мене його солодкий погляд з під брів лискучих! Принеси з його личка той його усміх парубоцький, присунь легоньким леготом його віddих любий!

А як він у могилі, то понеси тоту слізову з моїх очей на ту синю цвітку, що його очима з могили до тебе поглядає. Шепни мені ти довгий, лісовий шуме, за моего Юрійка хоть одно що найтихіше слово!

Полинъ облаками, ти, біла хмарко, моого милого шукаючи!

— — — — — — — — — — — — —
Зарзвав кінь у лісі, а я минаюсь.

Беру, каже, свій кріс тай свого коня, може борще тоту Україну виборемо!

А як я коня закосичила тай чорну гриву заплела заплітками, то він присягався, що не на війну, але на весілля їде.

А яка, питую, буде тата Україна?

А він скопився у стременах срібних тай каже: всі гори-долини тай полонини, як земля вширшки, як небо ввишки. Тай душив мене обіймаючи. Весь ліс замаївся, всі трави позацвітали, вся птаха розщебеталася, всі води розігралися, всі гори порозштрикалися.

А вің верг на мене павяний вінчик тай битим гостинцем конем заграв. А за ним хлопці, сама охота, самі молодці, лєгіні грешні, як ліс молоденький. А село каже: то наша сила, наша надія, то наші стрільці, а напередовець, як божа днінка, як сонце в жнівка.

І відлетіли, як орли сизі, як вітер з гаю, як піна бистрої ріки.

А я жду, сподіваюся.

— — — — — — — — — — —
Білю полотно над рікою тай переказую: може десь ви, води, споїтесь з другими водами та найдете в світі моого Юру, то скажіть Йому, що слізами поливаю полотенце Йому на рантухову сорочку білу...

Піду д'маржині в полонинку тай визираю та виглядаю, а його нема. Коровки пізнають мій страждунок тай мукають,

аби миливі відоз ався, а овечки блеють тай у травах афини показують. Та кому я їх буду рвати, мої ярочки любенькі? Та кому я буду скором прятати, коровки красенъкі?

А зимарка каже: нема кому крізь віконце загомоніти, нема кому полонинку розвеселити!

А дощик теплий дрібно намовляє: надівайся миленського кождої години!

Кажу я до лішини: зроди горішки для моєго Юри на колядочку!

А до явора кріслатого: тримай холод для миленко!

А до кедрини: цвіти голубо на весіллячко!

Чорний дуб перебиває: проси майстрів, най йому хрест втешуть!

А ягідки з під листочків не перечутъ, ні!

А сині голуби не лопочутъ крильцямъ, ні!

А вгадлива папороть не радіє, ні!

Куди гляну, самі цвіти, то червоні гей луна, то сині гей того небо, що по нім орли літали.

Щось веся д'горі, як довга фана.

Серце видить, а очі ні.

Але та фана грає на сонці тай бе мене по твари.

Та-же то тая стежечка, що він нею ходив ід мені!

Йде попід смеречину, а смеречина здалека моргає на мене.

Йде попід березину, а березина хап за бінду на кресані та кресаню д' горі.

А ліщица лягає навперед него тай граєся кидки.

А Бистрець то підглядає тай біgom до мене: твій милив іде!

Трави клоняться і стелються йому під ноги.

Радуйтесь, гори-долини, мій милив іде!

А де-ж його густі брови, де твар молоденька?

Де рушниці назад плечий?

Де легкий хід парубоцький?

Де усміх саду у весні?

Де погляд ясної днинки?

Де запах меду?

Вітрець повіяв, весь його образ звіяв.

— — — — —

Круто йде стежечка, йде гет від мене, не обертаєся, не оглядаєся, як тата розпруга межи гробами.

— — —

З поза зимарки підходять до мене неня, зіллям личко умивають.

Не вся птаха, Марічко чічкар, з вирею повертає!

Не всіх стрільців Україна додому повідсилає!

Не всі перстенці поміняються!

Не всі напередовці повертаються!

Ти, донько, пережурися, тай перемінися тай розвеселися

У добрі бродиш, в талані ходиш, ти одиначка!

Скинь гет перстінець, скинь з чола хмарку, скинь з серця спузу, а з очий слоту!

С тобі пара, другий лєгінк з красного роду!

Захиталися дуби-явори, захиталися зелені гори.

Нічо не скину тай не покину. Хоть най зівяну, згорю у тузі, не розлучуся, не розминуся, не розійдуся з напередовцем, стрільцем відважним, ні з його слідом на полонині, на крутых пляях, на строминах, на перехрестях, на переходах, далеких полях.

Так як у весні летів здалека до мене на білім кони як кремінь білий. Сховався у смеречині і будив мене співаючи:

„Виряжала‘с мене мила понадtotі гори,

„Розчесала‘с кучерики понад чорні брови!

„Кучерики розчесала‘с, вни си закотили,

„Бувай, любко, здоровенька, вже-м си розлучили!“

А верх него білі орли впали! А як вони в село впали, то гадде крильми збило і над селом хмарою зеклекотіло тай прісні душі у село закликало.

А село здрегається тай сонечко визирає, аби вийшло з божого ока тай аби totі хмари розігнало. Аби над селом небо сійнуло. Аби навернулися золоті дуги, ясній мечі.

Ясній мечі в стрілецьких ручках, золоті дуги в стрілецьких бровах, ярії рожі в стрілецьких ніжках, ясній зорі над головами, прісні душі аби пощезали пріч за ріками, за горами, за синім морем. . . .

Жду милого тай сподіваюся із Підгіречка, із під сонечка, із далекої України.

A. Карапетович.

Епиграма.

„Редакторові“ №№.

Як друк читкий, — твій чин, звичай.

Твій пишний вид — бумага царська.

Лиш смак твій, брате, — вибачай! —

Як прикра помилка друкарська.

Андре Боніс

Вибаглива Ірена

Дієві особи:

1. **Фелікс** — дідич, шляхтич, трохи чудний, суворий з сільськими манерами
2. **Ірена** — його жінка, якась дивна, все тій у маєтку чуже, навіть її чоловік, якого вона трохи боїться.
3. **Пер** — коханець Ірени, поет, бльондин.
4. **Франсуа** — садівник.
5. **Покоївка**

Діється в маленькім замку Ірени в Нормандії, де вона перебуває кожне літо від часу, як вийшла заміж. Сцена уявляє сальоник, якого вікна виходять до саду, де богато світла; в сальоні півтемрява.

СЦЕНА I.

Ірена, Пер.

Ірена. (входить до сальону, до самої себе) — Котра година? — (підходить до годинника на каміні й дивиться на нього) — Одинацята? — Можливо. (Підходить до маленького годинника на столику) — Пів до дванацятої? — Се певніше. (Переводить очі знов на перший годинник і незадоволеним пошептом) — Ах, то неможливо! (зміненім тоном) — коли хто хоче знати годину, не повинен мати двох годинників. (Чутно чийсь кроки, Ірена прислухається) — Хтось іде... Хтоб се міг бути? — Він?.. Чи він?... Боже, Боже, колиб се був він! (її гарне обличча має збентежений вигляд. Двері поволі відчиняються. Обличча Ірени спалахує раптовою втіхою) — Алеж ні, се він! (Входить Пер).

Пер (на всякий випадок церемоніальним тоном) — Добрий день, ласкова пані! Як вам спалося? (Ірена дає йому знак, що вони самі).

Пер — А, прекрасно! (підходить і замісьць у руку, хоче поцілувати її в уста).

Ірена (пручаючись, півголосом) Ні, ні, ні!

Пер — Невільно?

Ірена — Ні!

Пер — Отже кінець, ти більше мене не любиш?

Ірена — Та—ні! Але благаю тебе, не будь необачним!

Пер — (розчарований і ображений) Ага! Так ми стали дуже обачними? Дуже добре!

Ірена — Що з тобою?

Пер — А з тобою? Слухай, Ірено, ти запрошуеш мене провести кілька днів у тебе, (поправляється, з іронією) у вас. Я лечу, мов дурень, мов закоханий! Приїздю вчора увечір,

такий веселий, щасливий! Уявляю собі не знати що! І ось твій чоловік не лишає нас ні на хвилину самих цілій вечір. Ледве ти мала час, змогу або бажання дати мені побачення отепер, в сім сальоні... Я мусив іти спати як раз о годині, коли, як сказав мені твій муж, лягають на селі...

Ірена — Чи ти добре спав?

Пер — Ні! Я провів безсонну ніч при думці, що ми маємо нашу першу ніч під одним дахом, але не в одному покою. Сей замок серед безмежної сільської пустелі здавався мені затишним притулком нашого кохання. Але тебе не було біля мене. Я не стулив очей. Нарешті ти зі мною. Я тебе знайшов! Ми самі! Я хочу тебе поцілувати... а ти мене відштовхуєш... так... так... Ти мене відштовхнула... Ірено, коли ти мені не дозволяєш себе цілувати, то комуж се дозволено? Хто він? Ах, ліпше над сим не думати!...

Ірена — Пер!

Пер — Волю над тим не думати!

Ірена — Ну, то не думай! Але я тебе прошу, Пер, не будь необачним. Се небезпечно!

Пер — (всміхається недовірливо)

Ірена — Так по твоєму се не є небезпечно? так!?

Пер — Я цього не кажу. Але коли ти мене запросила, то добре сама знала...

Ірена — Я про се зовсім не думала!

Пер — А тепер думаєш? Ти вже не шаліш за мною. Присягаєш тобі, се не добра ознака. Коли ти стаєш обачною, се дуже сумно. Так, се дуже сумно! Бо взагалі, від чотирьох місяців, як ти мене кохаєш, краще, як ти мене кохала... (не дивлячись на неї, розглядається за вікном, де сміється сонце). Протягом сих чотирьох місяців все, що робило нам приемність, було необачне; тільки ти про се не думала.

Ірена — Але й ти також про се не думав! Але колиби ти знов, що знаю я...

Пер — Що саме?

Ірена — (вагається, жалкуючи, що почала) — А ти не перелякаєшся?

Пер — Я? За кого ж ти мене маєш? Та що сталося?

Ірена — Ах! Се страшне...

Пер — Та ну бо кажи!

Ірена — Мій любий, він хоче тебе вбити!

Пер — (цілком спокійно) А! (потім) От дикун! (позаві) Він се сам тобі сказав?

Ірена — Певно, що ні! Чиз за такі річи говориться?

Пер — А! Він тобі цього не сказав! Се вже щось варт!

Ірена — Але я догадуюсь!

Пер — Се вже не так страшно!

Ірена — Але я певна цього!

Пер — Се зовсім не страшно, А звідки ти маєш сі здогади?

Ірена — З тисячі річей!

Пер — Тисячі!? То за богато! (весело сміючись) Неважаж мене вбить от-так собі, просто?! Любя моя, такого ніколи не буває. Поглянь на мене (розправляє рамена, випинає груди).

Ірена — (з жалісною ніжністю дивиться на нього). Бідний хлопчик!

Пер — (протестуючи) Як то бідний хлопчик? Цілком не бідний.

Ірена — Він тебе вбє, він тебе вбє! То звір!

Пер — Та ти ним захоплюєшся!

Ірена — Я ним захоплююсь?! Тиж сам тільки що казав, що він дикун...

Пер — Хіба? А в тім, може... Ale коли один мужчина говорить про другого, що він дикун, то се в злому розумінню. А як жінка, то невідомо!

Ірена — Нікчемнику!

Пер — Так, се правда, ти робиш з мене особу жалюгідну, нікчемну, боязку, якусь мокру курку. Ти хочеш мене зробити смішним. Так, так, у моїх власних очах. Се дуже неприємно, моя люба. У всякому разі ти не маєш рації, хоч я й не є самохвал: се не мій стиль. Ale коли хтось з нас двох, твій чоловік і я, виглядає на сміливого, непохитного, гордого, то се напевно не він, дозволь тобі сказати. Клянусь тобі, се не він. I коли ти його називаєш звірем, то на мою думку робиш йому за багато чести...

Ірена — Я й не думала! Ale як би ти знов, у якому настрою він прокинувся сьогодні.. Я зовсім хора!

Пер — (якому передається її зворушення) Нарешті, щож він тобі сказав? Ale дослівно!

Ірена — (підносить і опускає розpacливо руку) Нічого, нічого, нічого, а ні одного слова!

Пер — До чорта! Щож би ти хтіла, щоб він тобі сказав?

Ірена — То ти його похваляєш?

Пер — Hi.

Ірена — То щож?

Пер — Мені здається, я його розумію. Се порядна, чесна людина, дуже дискретна. Се зовсім не дикун.. Се людина спокійна, мовчазна, яка терпеливо зносить своє нещастя...

Ірена — (підносить брови) Не зневажай його!

Пер — A ти не борони його! Коли я кажу, що він терпеливо зносить своє нещастя, то я визнаю тим самим, що він не знає свого нещастя. Нарешті, се людина надзвичайно розумна і я ніяк не второпаю, моя кохана, чому ти робиш з нього героя й убивця!

Ірена — (не слухає його, прислухається; її уста тримають, вона шепоче) — Він іде... Так, се він!

Пер (грімаса скривлює його обличча, він прислухається) — Ніхто не йде. Се не він. А в тім, я тут. Ти не сама і не без оборони, залишена на розправу озвірілого чоловіка. Не тримти, ти мене ображаєш. Ах моя маленька, кохана, ти гарна, ти ніжна, ти чарівна, ти є ти. Але справді ти не знаєш, що таке коханець, ти не маєш поняття..

Ірена — Я не маю поняття! (підставляє уста для поцілунку, якого спершу відмовила).

Пер — (зілує її її шитає) Скажи мені нарешті, де ти набралася сих прикрих думок?

Ірена — От уже й набралась! Хіба ти не помітив, які зміни повстали в його характері?

Пер — Так, та щож з того? Се цілком натурально!

Ірена — Він завжде був буркотуном, а тепер він став брутальним!

Пер — Та ні...

Ірена — Брутальним! Ти не помітив. От людина, яка в свому життю нічого не робила, а тільки буркотіла. При тому буркотить цілком спокійно, наче він зроду такий. Я не знаю: я його не знала зовсім маленьким.. Він буркотить так, як дихають, або як курять. І от раптом в 40 років на нього находить захоплення. Яке? — Пистоль! — Бачиш! — Він тільки за се й думає. Він тільки й марить про набої, він їх робить цілій день. Він зробив у парку мету і цілій день робить набої!

Пер — Ну й добре! Се його захоплює...

Ірена — Про мене! То він робить вправи. Коли він буде певний в своєму стрілі, я се бачу так, ніби я при съому була, він нас застане, спровокує тебе і вбє! Се ясно, як день!

Пер — Слово чести! Се можливо й не дуже весело!

Ірена — Я тебе благаю, будь обачним...

Пер — (всміхаючись) Обачним, обачним...

Ірена — Авеж!

Пер — Добре, буду ним, але ти тоді не будеш мене поважати!

Ірена — Чому?

Пер — Тому, що ти жінка.

Ірена — У всякому разі яб воліла тебе не поважати, ніж тебе оплакувати. Яб умерла! Будь обачним!

Пер — А ти теж будь обачною. І насамперед заспокійся. Як би ти себе бачила! Ти в такому стані...

Ірена — В якому?

Пер — Та по тобі все можна пізнати! Як би твій чоловік тебе уздрів такою, моя кохана. Се буlob те саме, як би ти йому крикнула в лицє: представляю вам свого коханця!

Ірена — А - а ! (дивиться в дзеркало, приводить себе до порядку, проводить пальчиками по устах і бровах, поправляє волосся, потім — півголосом, глухо)—Ось він!

СЦЕНА II.

Ірена, Пер, Фелікс, садівник, покоївка.

(Відчиняються двері з' саду, входить Фелікс, тримаючи в кожній руці по пистолю).

Ірена — (солодким голосом) Добридень, Фелікс !

Фелікс — Доброго дня вам обоїм ! (його голос звучить так, що не можна розібрати, чи він гнівається, чи жартує, чи сміється, чи ні, чого він чекає, чого хоче; обличча його уявляє повну нерухомість). Я не зайвий ?

Ірена — (мурмоче) — Зовсім ні ! (повстає хвиєва мовчанка і замішання).

Пер — (мурмоче) Зайвий ! Чому ?

Фелікс — Ну та виж тут розмовляли ?

Ірена — Ми розмовляли, чекаючи на вас. Требаж чим небудь занятьтись...

Фелікс — (не звертаючи на неї уваги, показує один з пистолів Перові) — Знаєте ви сю фірму ?

Пер — Ні, справді ні ! (схопившись, що він в такий спосіб визнає свою некомпетентність) — Алеж так... так... Се є... (він ніби поспішає назвати, але Фелікс приходить йому на поміч) — Це Лепаж.

Пер — Отож, отож, цілком так !

Фелікс — (трохи незадоволено, що не зробив на нього враження) — А, ви знали се ? Се мене дивує. Се гарна, легка, рівноважна, така добра в руці. Знаменита, знаменита ! (націлюється).

Ірена — (лякається і скрикує) — Фелікс ! ..

Фелікс — Ну що ?

Ірена — Я вас благаю... Ви мене лякаєте... Се якась манія жити з пистолем в руці ! ..

Фелікс — Дитина ! (але лишається в тій самій поставі).

Ірена — В сальоні ! Таке заховання...

Фелікс — (міняючи поставу, дивиться Ірені в очі). Заховання мужа, пані ! (ніби всміхається, скорше робить гримасу. Звертається до Перя) — Ходім, молодий пестуне, постріляємо до сніданку, ще маємо час. (Ірена робить Перові знак, щоб не йшов. Той дивиться ча годинник .

Пер — Чиж ми маємо час ?

Фелікс — О, десять разів !

Ірена — (втручається) Алеж ні, алеж ні ! (показує годинник) Вже за 5 дванацятا !

Фелікс — (показує на годинник на каміні) — Однацятъ і 25 хвилин. Ходім, ще є час !

Пер — З охотою ! Але скажіть мені, чи вже листонош приходив ?

Фелікс — Ні ще. В полуцені.

Пер — Се він бере кореспонденцію? Так? Я маю йому дати лист. Я піду напишу. Дві хвилинки і я буду з вами.

Фелікс — Поспішайте, до чорта!

Пер — Дві хвилинки! (виходить. Ірена, залишившися з чоловіком, сідає глибоко у фотелі, щоб бути непомітною, її чоловік наганяє на неї страх. Побавивши своїми пистолетами, він говорить ніби сам до себе, але так, щоб Ірена чула) — Я такий певний в своєму стрілі, що сею маненькою штучкою я міг би вліпити кулю моїму мазунчикові в капелюх, так, як нумер рекрутові... Ба - ба! Не торкнувшись ні одного його волоска.

Ірена — Ви не зробите сього! (кричить наче прокинувшись зі своїх мрій).

Фелікс — Я не зробив би сього вісім день тому назад, але тепер...

Ірена — Щож таке сталося тепер?

Фелікс — Тепер? (сміється з сарказмом) тепер я маю більше певності...

Ірена (про себе) — Так і є... Я так і знала...

Фелікс — Тепер я певен себе, (робить вигляд, що стріляє) бац, бац, ба-бах!

Ірена — (випростовуючись) Ви мене приводите в жах, ви маєте вигляд убийника!

Фелікс — (з удаваною добродушністю) Чиж справді я маю вигляд убийника? (дивиться в дзеркало). Убийника?.. То занадто сказано. Ні, справді ні! Я маю вигляд чоловіка. Чого ви хочете? Треба мати вигляд того, ким ти є. Я не коханець: я чоловік.

Ірена — Як раз сього я від вас і жадаю...

Фелікс — Ви гадаєте? — (мовчанка) — Моя люба! Ви розумні, так кажуть і я сьому вірю, маєте дотеп, красу, маєте гарні прикмети, які всі оцінюють і я перший. Тільки ви не знаєте, що таке чоловік... Ви не маєте про се найменшої уяви!

Ірена — (з глумом). Ви певні сього?

Фелікс — Цілком! Я вам скажу, що таке чоловік. Слухайте! Чоловік... се щось прекрасне!

Ірена — Певно...

Фелікс — Прекрасне! І величне! Чоловік, се щось що має розум. Чоловік...

Ірена — Чоловік не потребує жити з пистолем в руці, коли він має довіря до своєї дружини. Чоловік...

Фелікс — Чоловік не має довіря до своєї дружини.

Ірена — От! Чудово!

Фелікс — Я не говорю за себе, я вам говорю за чоловіка.

Ірена — Виж тільки що сказали, що ви чоловік, чоловік...

Фелікс — Я є ним, я хочу ним бути!

Ірена — Алеж ви є ним!.. (Коротка павза) — А потім, справді, виходити в таку погоду!

Фелікс — (радіючи) — В таку погоду? (відсовує фіранку й показує яскраве сонце). Гляньте, прошу вас. Не гарно? Ніколи в світі не було так гарно! Де у вас голова? Подивіться но! (брутално сміється).

Ірена — Хіба ви не почуваєте, що се перед бурею? Хіба ви нічого не почуваєте?

Фелікс — Нічого! Чоловік не є поетом.

Ірена — Гремить. Чоловік не є ж глухий?

Фелікс — Зовсім не гремить, ви з глазду зіхали?!

Ірена — А коли гарно, я піду з вами!

Фелікс — Ніколи в життю!

Ірена — Чому?

Фелікс — Тому, що ви непритомні.

Ірена — Се не дуже мило з вашого боку.

Фелікс — Мило? Певно, що ні: чоловік не є милим.

Ірена — Так? Він не має рації.

Фелікс — Чоловік все має рацію!.. — Що він там робить, сей незносний, мабуть пише не лист, а цілій том! Він їй надокучить, своїй приятельці... А? Ви не думасте?

Ірена — Нічого не знаю.

Фелікс — Хто його приятелька?

Ірена — Він мені сього не казав.

Фелікс — Щож він вам тоді каже? Сеж поет, сеж хлопчик. Поет, я припускаю, завжде говорить за свою подругу. Якби поети не робили сього, французыка поезія давнобу уже вмерла. Що до мене, то мені все одно!.. Тільки вони мене відштовхують, сі люде. Сей спосіб розказувати про свої успіхи... що він почуває... що вона почуває... і всі пестощі!.. Ах! Вони від нас нічого не хэвають, бракує лише, щоб вони дали нам адресу своєї дами. Брудота!

Ірена — Нічого подібного, зовсім ні!

Фелікс — (похожаючи вздовж кімнати, мурмоче). — Що він там робить? Не йде. Він мене іритує...

Ірена — Терпцю! Він вас прохав про дві хвилини.

Фелікс — Він уже забрав з сім! (зупиняється, ніби йому виринула якась думка, з веселою іронією до Ірени). Між нами, мені здається, що його таки налякали мої пистолі... що ви скажете? Скажіть, ви його знаєте ліпше, ніж я. Він не любить сього... сей поет? Яка слабість! А якби я пішов за ним?

Ірена — Ні, залишіть його!

Фелікс — Тоді я не чекаю на нього. Мені вже знутилось!

Ірена — То найліпше, не чекайте на нього.

Фелікс — Я чекатиму його там. Хай прийде до мене. А ви йому скажіть, щоб уяв капелюх.

Ірена — По що?

Фелікс — Бо сонце і гарна погода! А потім для маленької гри...

Ірена — Що за гри?

Фелікс — Та ви ж знаєте: Вільгельм Тель! Яж вам казав. Замісць яблука капелюх.

Ірена — (здрігнувшись). Але се жарт, слухайте! Ви сього не зробите?

Фелікс — А, як він вас цікавить, сей гарний хлопчик! Ой Іreno, Іreno! (приглядається до неї). Ні слова більше, я можу стати незручним.

Ірена — (здрігнувшись). Що ви хочете сказати?

Фелікс — Чоловік нічого не хоче казати: він каже.

Ірена — Що зі мною?! я трачу голову...

Фелікс — Алеж я вам п'ять хвилин тому назад казав, що ви тратите голову, моя дорога.

Ірена — Послухайте, треба з сим скінчити. Що се все має значити? Що вам є? Відповідайте мені! Відповідайте мені, як що ви не присяглися мене вбити вашою хитрою незрозумілою злістю. Се занадто жорстоко! У вас там пистолі, забийте мене зараз же... і не говорім більш за се!

Фелікс — (спокійно і серіозно). Моя люба! Нас тут двоє, ви і я поміж чотирма стінами: се не має отже ніякого значення. Ale якби ви сказали перед свідками, чверть, півчверти того, що ви тільки що сказали мені...

Ірена — Щож тоді?

Фелікс — Я був би смішним.

Ірена — Ale ви ним є!

Фелікс — В ваших очах, так. Ale як у ваших очах, мені все одно.

Ірена — Нарешті, щож є? (нетерпеливо). Ви заздрісні?

Фелікс — Без сих слів, прошу вас! Заздрісний—я? Ваші фантазії дивні й ображаючі... Хіба я сказав хоч слово, зробив жест, знак, що небудь, щоб вам дало можливість думати, що я можу бути заздрісним?.. Я... я, заздрісний? Алеж як би я був заздрісним, виб се знали... Повірте мені, виб се знали!.. Заздрісний? До кого ж, мій Боже? Ви з глузду зіхали. Хіба чоловік буває заздрісний? До чорта! Чоловік не буває заздрісний, запамятайте се собі!.. А потім я відхожу. Через ваші поетичні історії і нездорові романі ви примусите мене вийти з рівноваги, хоч я є спокійний, серіозний і лагідний. До побачення! (виходячи скаменувся). Коли той малий прийде... той молодий чоловік, той малий вітрогон... ви йому скажете, що я на нього чекаю в тирі і щоб він мене там шукав.

Ірена — Ні.

Фелікс — Дуже добре! Та я піду по нього...

Ірена — Ні, не йдіть. Я йому скажу...

Фелікс — Ви йому скажете?

Ірена — Так.

Фелікс — І він прийде?

Ірена — Я припускаю... я нічого не знаю...

Фелікс — Отже, як що ви нічого не знаєте... (повертається на закаблучках і робить вигляд, що йде по Перу).

Ірена — Він прийде, гаразд!

Фелікс — Ви бачите, що ви знаєте! (жартуючи настирливо) і з своїм капелюхом!

Ірена — Ні, сього я не хочу.

Фелікс — Зі своїм капелюхом!

Ірена — Ні, ні, ні! Се вже безглуздя; я не хочу.

Фелікс — Добре! коли вам подобається, хай приходить без капелюха, я йому позичу свій. Ми приблизно маємо однакову голову. Що ви думаете з приводу сього? Нічого не думаете? Алеж ви в поганому настрою... До побачення! (виходить).

СЦЕНА III.

Ірена, покоївка, садівник, Пер..

Ірена — (чекає хвильку, потім дзвонить. Приходить покоївка). Попросіть п. Перу зйті сюди. Я маю з ним поговорити. Зараз же! Скажіть йому: зараз же!

Покоївка — Може що трапилося? Може пані хора?

Ірена — Ні. О котрій годині є поїзд до Парижа?.. Але ні, ні, ви не знаєте, коли йде поїзд до Парижа. Ви нічого не знаєте (підходить до вікна й кличе). Франсуа! (садівник з'являється у вікні). О котрій годині поїзд до Парижа?

Садівник — Товаровий чи особовий?

Ірена — Особовий. Швидче!

Садівник — Особовий? (дивиться на годинник).

Ірена — Швидче, Франсуа, швидче!

Садівник — За четверть перша.

Ірена — Двадцять хвилин щоб доїхати до двірця... Скажіть, щоб запрягали.

Садівник — (беручи граблі на плече). — Я хтів сказати пані...

Ірена — Ви мені потім скажете... Постішайте, Франсуа! (повертається і бачить, що покоївка ще стоїть). Що є?

Покоївка — Я чекала...

Ірена — Нічого не чекайте. Швидко!

Садівник — (повертаючись). — Я хтів сказати пані... Як що пані і пан відіезжають...

Ірена — Та ні, ні, ми не відіїждаемо.

Садівник — А-а! бо я собі подумав: як що пані й пан відіезжають, то може не варг чистити доріжок...

Ірена — Чому ні? Чистіть доріжки... Де пан? Ви його бачили?

Садівник — Пан? Він у тирі... Пан стріляє свою паперову дичину. Щокда шроту, бо тут є стільки роботи.

Ірена — Що ви кажете?

Садівник — Таж у лісі повно кріликів.

Ірена — Добре Йдіть. (Входить Пер). Твоя валізка розпакована?

Пер — Авжеж!

Ірена — Так вона розпакована? Ах яка неприємність! Спакуй її швидче і їдь. Ти поїдеш в 12.45. Вже запрягають. Поспішай.

Пер — Що се все значить?

Ірена — Я тобі все напишу. Але їдь! Не маєш тратити ні хвилини. Як ти спізнишся на поїзд, то станеться...

Пер — Що?

Ірена — Нещастя! Ти можеш мені повірити: я не збожеволіла!

Пер — Щож сталося?

Ірена — Я тобі напишу.

Пер — Та ні, скажи мені!

Ірена — О! Але їди, се питання життя і смерти!

Пер — Тільки всього?

Ірена — Нуж бо їдь, їдь!.. Або ліпше, лиши валізку. Я тобі її перешлю. Тільки відіїжай, благаю тебе!

Пер — (до себе) Вона хоче зробити з мене боягуза? І лише через те, що Фелікс у лихім настрою?! (голосно). Зовсім ні! Ні, ні, я не поїду. Аж поки він мене не вижене.

Ірена — Так, так і є! Він тебе проганяє!

Пер — Що ти кажеш?

Ірена — Так! Я не видумую. Він тебе проганяє... Він тебе проганяє!

Пер — Так добреж! Я не поїду. Я почекаю, щоб він се мені сказав. І мені цікаво знати, як се він мені скаже. Се зацікавлюсь!

Ірена — Боже мій, Боже!

Пер — (не звертаючи на неї уваги). Як! Він запрошує мене на село. Я трясуся п'ять годин зализаючи, щоб приїхати на його запрошення...

Ірена — Та ні, сеж я тебе запросила...

Пер — За його згодою, я припускаю... П'ять годин поїздом, і се було лише для одної ночі?.. Іхати—п'ять годин і назад: десять годин... На одну ніч, і яку ніч! Я не стулив очей. Як хочеш, моя кохана, мені неприємно се тобі казати, але твій Фелікс — поганець.

Ірена — Не кажи так...

Пер — Я повторяю тобі виразно: він є поганець! Але йому так легко се не мине. Я не є брутальний, але...

Ірена — Пер! Ти не можеш його провокувати: сеж ти винен перед ним.

Пер — Я винен? — То я перед ним винен? (побачивши на збентеженім обличчю Ірени злосливо-солодку усмішку, лагіднішим тоном:) — Ти називаєш се провиною?

Ірена — Проти нього!

Пер — Я розумію. Так, я був винен того дня, як він мене запрошив, або вірніше, як він дозволив тобі мене запросити, се все одно. Таким чином мої провини що до тої дати погашені: не говорім отже про них. А з того часу не зайдено жадного нового факту. Ти сама се чудово знаєш. Ні одного факту, ні одної провини. Один поцілунок... Так... Але правда, чудовий поцілунок, тільки що єдиний і то боязкий, трохи на швидку руку. Ось і все!.. Ах! Я йому скажу...

Ірена — Ти не маєш чого йому говорити. Він усе знає.

Пер — А! він знає все?.. Він не дуже то вміє себе вести як треба у всякому разі! Се як раз я йому і хочу сказати... А потім ти кажеш, що він усе знає. Я сьому не вірю.

Ірена — Ти мені не віриш? Тебе осліплює нещаслива доля.

Пер — Я сьому не вірю. Чим більше я про се думаю, тим більше не вірю.

Ірена — Чому?

Пер — Та тому, що як він знов усе, сей пистолетний самохвал, він не доручив би слабій жінці виставити мене за двері. Він би прийшов до моєї кімнати... Я бачу, як він лізе по східцях рабки... І він би мене забив не вагаючись. Бац, бац! як він каже: бабах! А то що за се людина? Бідна моя Ірена, мені соромно за тебе!

Ірена — Ти не хочеш їхати?

Пер — Ні! Я чекаю, щоб він мене прогнав. А тоді ми побачимо!

Ірена — Слухай, Пер! Се не він тебе проганяє, я тобі не казала правди, се я.

Пер — Ти?.. А-а! се, се новина! Ти мене женеш?

Ірена — Так, я тебе благаю відіхнати. (Мало не плачути). Я тебе благаю. В ім'я нашого кохання!

Пер — Очевидно, се інша річ, коли ти мене проганяш! З хвилею, коли се ти...

Ірена — Пер! В ім'я нашого кохання!

Пер — Нашого кохання, нашого кохання... Не говорім за се. Тепер не час. Ти мене запросила в ім'я нашого кохання. Я не сумніваюсь в сьому і тобі за се дякую. Але коли ти мене проганяєш, як ти кажеш і як ти се робиш, Ірено, се не в ім'я нашого кохання, ні, ні!..

Ірена — А! Боже мій, Боже мій!

Пер — Се цілком щось інше, бо ти мене менше любиш, або ти мене зовсім не любиш, хіба я знаю?

Ірена — Отже добре! Цілком слушно, я тебе більше не люблю, але відізжай!

Пер — Проте я сумніваюся. Коли я тебе побачив такою обачною, я добре зрозумів...

Ірена — Щож ти зрозумів?

Пер — Все. Ах! моя бідна маленька! Я розуміюсь на сьому. Коли світська жінка робиться обачною, не сперечайтесь: скажіть ввічливо до побачення, скажіть до побачення і йдіть. Не чекайте, щоб вона попередила ваше прощання. Я, я опізнився, як дурень. Тисячу вибачень! Ах! Наше любе кохання тревало дуже короткий час: всього чотири місяці! Я сього чекав. Тільки се так раптово. Ти не дуже журишся переходами. Ти підскуакуеш! Я бачив уже пань з товариства, з ліпшого світу і дуже мілих, які ставали обачними, але не так швидко! Ти наче близкавиця, тільки навідворіт, в деякому роді, чи не правда? Хіба ні? Як би я тебе так нагло полюбив, як ти мене розлюбила, то се будоб не кохання, а насильство. Киньмо високі слова: дійсно ми Ромео і Джульєтта і тількинавідворот. Ось хто ми є! (сідає у фотелі).

Ірена — Так ти не ідеш?

Пер — Вибачте мені, дорога пані! Яб не хотів бути насторливим, але я не зможу вийхати, поки не попрощаюся з вашим чоловіком і не подякую йому.

Ірена — Ах, ні, Пер! Тільки не се! Я не хочу твого глузування. Будь злий, жорстокий, незносний, але без сього!

Пер — Я не глузую!

Ірена — Так, ти хочеш бути дотепним, коли ліпше будоб...

Пер — Добре! Але у всякому разі треба попрощатись з твоїм чоловіком. Щож ти хочеш? Се так природно. Я добре вихований. Я не можу втікти, мов злодій. Він мене приняв дуже членно, сей гладун. І остаточно сеж не він мене гонить звідси!

Ірена — Ну й добре, залишайся! на ласку Божу!.. Тільки Пер, ти робиш меї велику приkrість.

Пер — Чудово! Я тобі роблю приkrість? Я, який тебе так кохав і не перестав кохати; я, який приїхав з такою радістю, щоб дізнатися, що ти мене більше не любиш. То се нічого? То я не терплю? Ні? Я тобі роблю приkrість! Яка ти жінка, Ірено, яка ти жінка! Така, як і інші, тільки гарніша. Через те ти мені робиш більше приkrости, ніж інші.

Ірена — Не бажаючи сього, Пер! (плаче).

Пер — (погоджується), Не бажаючи сього, так, я в сьому не сумніваюсь. Всі жінки невинні. Моя кохана, я зовсім не гніваюсь і я не глазую ні з тобе, ні з твоїх чудесних сестер. А як ти гадаєш, що я хочу бути дотепним, то впадаєш в таку загальну, таку простацьку помилку. Всі жінки, найроспусніші і найскромніші мучать,—всі, не бажаючи сього. Се не їх вина. Вони виходять з нестислого міркування: вони уявляють собі, що всі мужчини позбавлені всякої чулости. Отже вони чинять безневинно.

Ірена — Що я тобі злого зробила?

Пер — Невинно, бачите! Візьми дзеркало й подивися ласково в нього на свої очі: ти будеш вражена їх ширістю.

Ірена — Авжеж так! Мені не треба питатися в дзеркалі.

Пер — Я певен того... Я зовсім не жартую; мені не до жартів!

Ірена Мені так само!

Пер — Я се добре бачу. Ти питаєш: яку неприємність ти могла мені зробити? І правда, ти не можеш сього зрозуміти. Проте уяви собі на хвилинку, що я не мужчина, себто істота цілком позбавлена всякого почуття, але жінка. А потім пригадай: ти мені щойно сказала, дві або три хвилини тому, що ти мене більше не любиш...

Ірена — (дуже здивовано). І ти сьому повірив?

Пер — Але! Отже не треба було сьому вірити? Моя кохана! Сього тільки бракувало, щоб зробити розмову між жінкою й мужчиною ще небезпечнішою і непевнішою: коли треба, а коли не треба вірити? * При найліпшому бажанню в світі і при найліпших намірах—можна заплутатися... Але тепер, коли ти плачеш, я став цілком безпорадним.

Ірена — (крізь сльози) — Ти сьому повірив?

Пер — Так. І ти плачеш тому, що я тобі повірив. Але як би я тобі не вірив, ти плакала б через моє недовір'я. Бачиш, як се все незручно.

Ірена — Ти повірив, що я тебе не люблю?

Пер — Я більше сьому не вірю, я мало й вірив, вірніше, зовсім не вірив. Тільки як ти хочеш, щоб твій чоловік далі жив у невідомості, що найліпше для нього, як і для нас, осуши свої сльози. Се необхідно. Що ти хочеш? Тут нічого не зробиш: як що твій чоловік застане нас обох дуже веселими, усміхненими, він ніяких висновків з того не зробить; але як він побачить, що ти плачеш, він зrozуміє. Сльози то знак кохання, веселість — ні. Шкода, але се вже так є!

Ірена — (занепокоєна й розчулена) — О ні, не шкода! Як я люблю тебе таким!

Пер — Яким, щоб я се запамятав?

Ірена — Трохи сумним... Так. Солодким і сумним... Тоді ти говориш такі гарні речі, які мене примушують усміхатися і плакати. Се наче музика, як би тільки музика робила менше галасу.

Пер — Тільки не плач!

Ірена (зrozуміла) — О ні, тепер я байдьора.. Все пропало тепер, все!.. Вже запізно, щоб ти відіїждав, ти спізнишся на поїзд, не варта!

Пер — А потім я не маю ніякого бажання їхати.

Ірена — Ні, не відіїжай! Все пропало! Хай краще буде так!

Пер — Пропало? з чого се ти бачиш?

Ірена (з дивована) — Алеж так, пропало!.. Ах, чи не все одно?.. Я люблю твою музику, говори зі мною так, як тільки що.

Пер — Чому ти кажеш, що ми пропали?

Ірена — Ах! Яке се має значіння тепер? Я хотіла тебе врятувати, ти відмовився. Що до мене, то мені не залежить на своїм рятунку.

Пер — До чорта!.. Ти скінчиш тим, що налякаєш і мене... Ти все ще думаєш, що він хоче мене вбити?

Ірена — Так!

Пер — Як що він хоче мене вбити, чому він досі не вбив? Чого ж він чекає?

Ірена — Я не знаю... Чи се важно?

Пер — Господи! Та я не кажу, що се дуже важно, але ти сама, здається, що йно...

Ірена — Щойно так, але тепер уже ні! Я дуже втомлена. Нехай, се призначення! Нічого нема більш заспокоюючого, як думати, що вже нічого не можна зробити. Ти не вважаєш?

Пер (з вічливості) Певно!

Ірена — Ні, ти не вважаєш, а перед хвилиною ти не хотів надавати жадної ваги.

Пер (з дивною усмішкою) — Правда? Ми не маємо щастя! Ми обоє змінили думку: ми граємо в піжмурки... Ти справді думаєш, що він хоче мене забити?

Ірена — Мій любий хлопчику, се ясно, як день. Він там на тебе чекає в глибині саду, щоб стався якийсь випадок.

Пер (з фальшивою байдужістю) — А-а?.. (трохи подумавши). Але він мав жеж на мене чекати тут?

Ірена — Він на тебе чекає там.

Пер — Він доручив тобі се мені переказати?

Ірена — Ні. Зовсім ні!

Пер — Щоб я пішов до нього?

Ірена — Алеж ні. Зовсім ні!

Пер — Дивно. Ти певна цього?

Ірена Алеж так.

Пер — Слово чести?

Ірена — Алеж так.

Пер — Се мене дивує... Так, як мене кохаєш?

Ірена — Я тебе запевняю, мій любий...

Пер — Як мене кохаєш?

Ірена — Не йди туди! Він тебе покличе.

Пер — Правда! А в тім, він мені обрид. І я не розумію, чому я мушу коритися забаганкам цього дурня? Я не вродився на світ, щоб виконувати всі бажання цього добrodія! Хай лиш він мене покличе: може й піду. А в тім, я певен, що він тобі сказав післати мене, як я зійду сюди...

Ірена — Авжеж! Але ти вирішив не виконувати його бажань. Отже залишайся. Застанься біля мене, ось так близько мене. Хай він прийде і побачить нас так, близько

одно біля одного. Як би ти знов, як я задоволена, що ся вся брехня скінчиться. (щиро) Я так потребую правди!

Пер (Усміхнений) — Ти потребуєш правди, Ірено?

Ірена — Так!.. Ах! Ти всміхаєшся тому, що я щойно тобі збрехала. Се нічого: єсть брехні, правдивіші за правду.

Пер — І в сьому щастя!

Ірена — А так, се щастя. Правда не в словах, а в почуттях. Хто хоче казати правду завжде, кожну хвилину, ризикує не бути щирим: і він бреше тоді далеко більше, ніж коли говорить тільки те, що хоче.

Пер — Так! Але не дури себе: тепер ми посуваемо нашу правдивість до межі, яку можна назвати цинізмом, або уживши кращого вислову — героїзмом.

Ірена — Що ти хочеш сим сказати?

Пер — Не дуже багато. Але нарешті я хочу тобі сказати, як що твої передбачення, ті, що ти мені висловлювала, точні і як що твій чоловік нас застане так рядком, так мило зворушених, що так відверто наважились поглузувати над ним, наші рахунки скінчені!

Ірена — Ах! Тим гірше! Тобіж байдужа смерть, правда?

Пер — От!. Що мені на тім залежить.

Ірена (загнівана) — А-а, коли тобі на сім не залежить!

Пер — Слухай, яж не прокинувся сьогодні з певним наміром вмирати сьогодні, неодмінно сьогодні, не відкладаючи. Нарешті, як ти так уже волієш сю жорстоку розвязку...

Ірена — Бо я не бачу іншої...

Пер — Чому ж? обміркувавши, ми можеб знайшли і іншу
Ірена (Із егірдливою міною) — Ти хочеш бути обачним?

Пер — Hi! Ніколи в життю! Але есть і інші розвязки. Ми їх залишимо, як що вони тобі не подобаються: не заперечуймо лише, що вони існують, хай навіть тільки як нікчемні можливості. Наприклад, припустім, що ти напакувала собі голову страшними химерами, а твій чоловік не має ніякісенької думки мене вбити...

Ірена — На се не можна рахувати!

Пер — Я й не рахую. Припустім, що твої страшні химери, нещасливим випадком, є дійсною правдою. Припустім тоді, що з усіма своїми претензіями незрівнаного стрільця твій чоловік є нужденний незграба... і не влучить у мене...

Ірена — Я не думаю...

Пер — Або що він мене поранить, лише трошки пораниТЬ... Що він зломить мені руку. Не треба відразу думати найгірше!

Ірена — Так, се можливо! Се можливо!.. (з захопленням) Ах, я певна, що се так і станеться!.. Ти маєш рацію: не треба відразу думати найгірше. Се ясно.

Пер — Правда?

Ірена — Так! Господь добрий: Господь не схоче, щоб мій чоловік убив моого коханка!

Пер — Не вмішуймо туди Бога, моя кохана, але...

Ірена — Що значить? Ти знаєш, я не вільнодумна, я всюди бачу Бога. Він без сумніву не схоче, щоб Фелікс був убивцем. Але він ненавидить брехню. Отож, коли тебе принесуть сюди, мій бідненький, на матрасі, або на ношах з перестріленою рукою, я у всьому признаюсь Феліксові...

Пер — Страйвай! Не рішаймо нічого. Ми побачимо! Завжде буде час...

Ірена — Ні! Я у всьому признаюсь. І тоді зараз же який спокій! Я йому скажу, що я тебе люблю, що ти мій коханий, що я тобі належу душою й тілом здавна... щоб він відійшов, щоб він нас залишив!

Пер — Тільки він мабуть не піде.

* **Ірена** — Піде! Як він буде знати правду. Правда сильніша, сильніша від нього. Се лише непевність зла. Я йому скажу... Ах! Я бачу сю сцену так, ніби я була там. Тебе приносять. І ось ти ранений. Я підхожу до тебе. Я тебе цілую, я тебе жалію і плачу... Страйвай, я не потрібую слова йому говорити: він усе зрозумів. Тоді він відходить.

Пер — Він не відходить!

Ірена — Він відходить! Що ти хочеш, щоб він робив у таких обставинах з нами? Він був би смішний... огидний!.. Я запрошує лікаря. Я піклуюсь тобою. О! Як я за тебе добре дбаю! Ти не маєш уяви про ті піклування, якими я тебе оточую! Я тебе милую, пещу. Я передбачаю тебе довго хорим і весь той час я піклуюся про тебе і вкінці ти не хорий. Ти лише слабий. Ти, мій маленький коханий, видужуеш! Ти блідий ще; і ми гуляємо по саду повагом, маленькими кроками. Ти мені вірші виголошуєш півголосом. Ти говориш до мене і се знов ніби ти мені деклямував вірші,—таке усе, що ти мені говориш гарне, таке подібне до поезії. Ах, отсє чудово! Ти не вважаєш?

Пер (виказує значно менше ентузіазму) — А леж так, так! Вважаю.

Ірена — Бо ти розумієш, колиб ти не зрозумів цього, се був би кінець всього!

Пер Я розумію, я розумію...

Ірена — Ах, ти не маєш свого милого вигляду, кажучи мені се. От так, тепер се добре. Ти дуже милий!

Пер — Безрозсудна! (сміється).

Ірена (благаючи) — Ні, не смійся... Не сміймося. Будьмо сумні і щасливі... Потім, ти одужуеш і коли ти себе зовсім добре будеш почувати...

Пер — Тоді ми будемо сміятись?

Ірена — Ні!.. Ми подорожуватимемо по Італії. Звідемо старовинні церкви, музеї. Подивимось на св. Діву Перу-

джіно, що так подібна до мене: ти мені казав, що вона до мене подібна. Де се?.. Про що ти думаєш?

Пер (неуважно) — Ти казала?

Ірена — Я тебе питала, про що ти думаєш?

Пер — Тож я думаю про те, що ти говорила.

Ірена — Ти блідий вже!

Пер — Алеж зовсім ні!

Ірена — О! так, дуже блідий! Чого ти боронишся? Я тебе саме таким люблю. Ти такий тендітний, ніжний!

Пер — Та зовсім ні, зовсім ні!

Ірена — Так, так, ніжний! Я тебе запевняю. Треба дуже піклуватися за твое здоров'я. Я постараюсь.

Пер — Алеж зовсім ні! Я воював, як і інші, в драгунах. Я ніколи не був хорим, я не ніжний, ні тендітний...

Ірена — Дурнику... Я саме за се тебе люблю!

Пер — Ну й добре, але не кажи так!

Ірена — Твої руки холодні!.. Се певно через усі ці історії. Я певно тебе налякала?

Пер (завзято й відважно) — Але я тобі забороняю катасти, що я боюсь. Я нічого не боюсь.

Ірена — Алеж так! I се так натурально. Ти — цілий, цілий розум, душа і раптом в змаганню з брутальною силою.

Пер — Алеж я її не боюсь! Я сам нею володію.

Ірена — Не кажи так. Я не буду тебе більше любити (усміхається до нього як до дитини).

Пер — Що за упертість!.. А в тім, коли ти мене любиш таким, припустім, що такий я і є: нічого не поробиш!

СЦЕНА IV.

Фелікс, Ірена, Пер, садівник.

Фелікс (кличе з саду) — Пер! Пер!

Ірена (скрикує і випростовується).

Пер (теж) — Пора мені сказати прощай. Прощай, моя кохана, прощай (підбігає до вікна). Я тут, тут, тут!

Фелікс — Так що ж ви там робите?

Пер — Чекаю на вас.

Фелікс — А я теж на вас чекаю!

Ірена (наближається до Перса, але так, щоб чоловік не міг її побачити крізь вікно і шепоче тримтячим голосом) — Прощай, мій коханий, мій коханий.

Фелікс — Візміть свій капелюх.

Пер — Чому?

Ірена — Не берій його!

Пер (до Фелікса) — Добре! Я його зараз пошукаю.

Ірена — Не шукай його.

Пер (до Фелікса крізь вікно) — Дві хвилинки!

Фелікс (тоном наказу) — Та йдіть же, я вам позичу свій!

Ірена — Відмовся! Відмовся!

Пер — Щож все все означає?

Фелікс (за сценою) — Ну, йдете ви?

Пер (рішуче) — Ось я (хоче виплигнути крізь вікно, але Ірена тримає його за руку і, сковавшись за нього, цілує його в рукав) — Пусти, пусті мене! (виплигує і ніжно звертається до неї) До побачення, моя люба, до побачення.

Ірена — Ах! Прощай, мій солодкий Пер, прощай, прощай, прощай... (про себе) Який він ніжний, делікатний. Такий елегантний! (Перехиляється за вікно) Такий елегантний!.. А той другий? Що за брутал! В який грубіянський спосіб говорить він до нього? I він його плеще по плечах, так ніби хотів підбадьорити. Бідний хлопчина! Не відваги йому бракує, а брутальнosti... Бідний хлопчик! Він не спішить, але мені здається, що в нього ноги тремтять... Нé тремтять, лише він дуже поспішає. Мій маленький Пер такий звинний! (Перестає їх бачити) Боже мій! Боже! Тільки він мені його не забив. Скільки се все буде тягтися? Скільки часу? А ну: дві хвилини туди? Ні, три або чотири. Фелікс швидкоходить, тільки Пер відстає від нього... Я не знаю... Припустім, чотири хвилини.., Мій годинник не йде (бере в руки маленький) Тепер вони вже прийшли. Чотири хвилини, щоб повернутись... Чотири хвилини! Щоб стрелити? Сього я не знаю. Зовсім не знаю. Я не здаю собі справи... Фелікс мусів набити пистоль за здалегідь... Ах! яке чекання!.. (ставить годинник на столик) Як би я могла молитись! Невже нема на небі святого, щоби перешкодити чоловікам забивати коханців?... Се скоріше повинна була бути свята... Але — ні. Що се її може обходити?... О! Як почуваєш себе самотньою в подібному положенню!.. Навіть не вільно нікому звіритися і Господь се знає, бо Він знає все, хоча ви йому сього й не сказали... Для мене принаймні, все скінчено: досить брехні, або ще кілька хвилин брехні і тоді кінець... Правда, правда, правда!..

Мій дорогий ранений! Алеж там нема нош. Як же мені його принесут? Йому зроблять боляче. I він кричатиме, біденський! Я надішлю матрац з садівником... Боже, як ся хата не вигідно і зле уряджена! (іде покликати садівника, коли той сам входить з орудкою, якою він здається дуже заклопотаний.) Що таке Франсуа? говоріть!

Садівник — Пані...

Ірена — Нещасний випадок?

Садівник — Ні, се не випадок...

Ірена — Як?!

Садівник — Я нічого не чув за нещасний випадок. Хіба щось сталося?

Ірена — Я ж вас питаю .. ~

Садівник — Ні, я нічого не чув за випадок.

Ірена — Тоді що? Що таке?

Садівник — Жандарм прийшов до пана.

Ірена — Жандарм? Уже?

Садівник — Так пані: той грубий, що має стати бригадіром.

Ірена — Чого він хоче?

Садівник — Він хоче пана.

Ірена — Як пана?

Садівник — (весело) О, не забрати пана, ясно. В такому разі їх пришлоб двох. Наш пан не з таких, він має свої письмові. Один не заризикував би... Мабуть він хоче говорити з паном. Се можливо, щоб стати бригадіром. Або може так... за якусь дурничку.

Ірена — (не слухає його). Йі приходить несподівана думка) Франсуа, поведіть цього жандарма зараз же до пана.

Садівник — До тибу?

Ірена — Так, так, до тибу! (півголосом, але так, що садівник чує) Се Господь його надсилає.

Садівник — Ну, цього я не думаю. Він так не виглядає... А потім, коли пан у тибі, то він забороняє, щоб його турбували: на нещастя недовго чекати!

Ірена — (нетерпляче) Ви чуєте, що я вам кажу? Не бажайте мені тут! Се наказ.

Садівник — Ну, коли се наказ...

Ірена — Бігдем!

Садівник — Хай пані мені вибачать, але я не можу примусити бігти жандарма: він, нівроку, грубенький!

Ірена — У всякому разі поспішайте! (залишивши сама) Се чудо Господь нас ратує (сідає в фотелі, за хвилинку зривається і підходить до вікна) — Що вони там роблять? — А, ось вони! Але вони зовсім не поспішають! (кричить їм у вікно) Та скоріше! — Та ні, я вас не кличу. Я вас тільки прошу поспішити, а то буде запізно... Ні, ні, не йдіть! Я нічого не маю вам казати. Ідіть!.. Що за ідioti!.. Ідіть, ідіть!.. Чи вони не розуміють? Ясно, не розуміють! алеж вони мусять мені коритись.. Сей жандарм, що не вміє бігати! Чи він боїться скомпромітувати свою гідність?.. Ні, се у нього за тяжкий живіт... Боже, яка то поліція по селах!.. Хоч би вони тільки не прийшли за... Котра година? Я вже не знаю... бо все таки, який би Фелікс скажений не був, він не відважиться вбити його при жандармі... Мені так здається! А про те, хіба я знаю?... А—а! вони пішли трохи швидче, тим ліпше! Їх уже не видко!.. Тепер лишається тільки чекати... Яка прикрість, що я одягла ясну сукню, серед таких страшних обставин! Не вгадаєш, як одягтися... Ах! сі квіти мене роблять хорою... (вийде)

має троянди зза пояса й викидає їх у сад; виходить на середину сальону) Чекати, чекати! Скільки вже часу, як їх нема? (дивиться на маленький годинник). Не пригадаю, але се вже давно мусілоб скінчиться! А може се вже скінчилося. Тоді чому ж вони не повертаються? Се лихий знак... Ах! він мені його забив!.. Боже мій, Боже!.. А що як я туди піду?... Ні, я не маю сили туди йти. Неможливо. Я впаду по дорозі, я впаду, навколо-люшки. (вернувшись до вікна) А! Ось вони! обидва! Він мені його не забив! Він навіть не ранив його! Хвалити Бога! (Фелікс і Пер повертаються попід руки, мов товариші, і сміються обидва. Вони рягочуться так, що навіть зупиняються, щоб ліпше сміятися. Ірена дивиться на них із здивованням).

Ірена — (до себе) О! Але не соромтесь! Смійтесь обидва, смійтесь, коли се вам справляє приємність. (Воні ще більше рягочуться. По обличчу Ірени пробігають ріжні почуття: здивовання, гніву, несмаку).

Ірена — Я приготовилася до всього, до найтраґічнішого випадку, до найбільше дикого, жерстокого, але не до такої ганьби. Ні, се занадто, се занадто! Чого вони сміються?.. А! се Пер розказує якусь історію і сміється, її розказуючи. Фелікс аж за боки тримається... А! Але я ніколи не бачила, щоб так сміялися! Ніколи! (Вона з огідою відходить від вікна, злістість душить її, вона мало що не плаче; прислухається до їх наближення, до їх сміху). Ах! Як се ганебно! ганебно (проходить вдовж стіни, щоб не бути крізь вікно поміченою, зачиняє вікно. Знов чутно, тепер трохи приглушений регіт. Сідає у фотелі біля каміна й чекає. Фелікс і Пер хотять увійти крізь вікно, але знаходять його зачиненим. Фелікс стукає у вікно і далі сміється. Ірена не рухається).

Ірена — Ні, обійтіть. Мене не кортить вас бачити.

(Вони входять до сальону, голосно рягочуючись. Спочатку не помічають Ірени, що глибоко забилася у фотелі. Дивиться на них з стражданням і погордою. Нарешті вони помічають її, але від сміху не можуть вимовити слова).

Фелікс — Вибач нас, моя дорога... (сміх перериває його, він клепле по плечу Перу і дивиться на нього з подивом) Ах! Що це за хлопець! (Звертається до Ірени) Ви нас не питаете, чого ми сміємося?

Ірена — Ні, (каже се так, що Пер відразу перестає сміятися).

Пер — Ви мене засоромлюєте, шановна пані... (хоче щось сказати, але під поглядом Ірени слова завмирають йому на устах).

Фелікс — А потім, як що жіночка... (новий вибух сміху потрясає Фелікса при спомині про анекдот, що його захопив) Ніколи не чув я нічого, що булоб таким смішним, ніколи! (Звертається до Ірени) Як би ви знали, моя дорога, які скарби

веселости має сей хлопець... Не припускали? (Облича Ірени виявляє незадоволення її погорду).

Пер — Дурниці, дурниці!

Фелікс — (з захопленням) Я теж ис припускав! До чорта!.. Але знаете, Пер, се ваша вина! Скажіть, чому ви не пишете таких гарних річей як ся, а все вірші, вірші і завжде вірші та ще її такі плаксиві?

Пер — (з пересадною усмішкою) Я подумаю.

Фелікс — Алеж так, я вас запевняю. Се смішне. Тимчасом, як ваші вірші... Можливо вони дуже гарні, я не кажу ні, я не розуміюся на сьому, але присягаюся, що се невесело... Ах! сей злодій, як ві мене насмішив!

Пер — (помічаючи, що Ірена зблідла) Пані зле себе почувають?..

Ірена — (відводить очі її не відповідає).

Фелікс — Зле почуває? В такому разі її варт би було розказати вашу історію: вонаб тоді не почувала вже себе зле. (знов регочеться) А в тім, я вас перестерігаю розказувати її вашу історію, я перестерігаю...

Пер — Яб почервонів!

Фелікс — Я гадаю!

Ірена — (до Фелікса) — А жандарм?

Фелікс — Правда, я забув за жандарма! Ся чортяка— Пер забив мені памороки своєю історією...

Ірена — Чого він хотів?

Фелікс — Жандарм?... О! нічого. Або скорше так! Тільки се невесело. Він прийшов обміняти мобілізаційну картку в моїй військовій книжечці. Я переходжу вже до резервової армії. Мене вже кидають у кут. Я вже не молодий, ба навіть старий... Пер, ви будете втіхою моєї старости... (сміється) З вами я згоджується старітися... — Проклятий Пер!... Треба піти підписатись... (підписується коло бюрка, продовжуючи сміятись) Готово! Занесу жандармові і зараз поверну.

(Виходить. Ірена і Пер лишаються у двох проти свого бажання. Нарешті Пер виходить із неприємного положення).

Пер — Ну ось бачиш, він мене не вбив. (Чекаючи вияву радості) Він навіть мене не ранив! (Ірена виявляє байдужість) Іreno, ти нездорова?

Ірена — (сухо) Ні.

Пер — Тоді ти мене не чуєш? Я тобі кажу: він мене не вбив.

Ірена — (оглядаючи його довго, ніби мала перевірити, чи він каже правду, сумним і поважним тоном) — Так! Він вас забив!

Пер — (вмовляє в себе, що вона жартує) Як? Бачиш же, що ні!

Ірена — Він вас убив!

Пер — Алеж ні, що тобі ...

Ірена — Він вас убив!

Пер — То занадто!.. Треба було обовязково, щоби мене забито? Ти так вирішила?... Принаймні, ранено?... Правда? Алеж ти вибаглива! Можливо, що я помиляюсь, але мені здається, що ти вибаглива.

Ірена — Можливо...

Пер — Будь певна!.. І досить на тебе подивитись, щоб побачити, що ти ніколи не вибачиш мені, що я пережив сей дурний анекдот, який ти собі вигадала з початку до кінця. Правда?

Ірена — (мовчить)

Пер — Ти не хочеш відповісти? Нічого, я зрозумів. Двома словами: тим, що я тут і що я ле забитий, я тебе засмутив...

Ірена — (робить знак, що він далеко заходить)

Пер — Що я не ранений. Так, я розумію, се вистарчилоб. Тільки ти знаєш, з пистоля дуже рідко можна ранити... Нарешті не говорім за се!

Ірена — (охоче погоджується) Не говорім про се.

Пер — (оживляючись) Ні, поговорім про се!

Ірена — Ні, ні слова більше! Я вас прошу!

Пер — Добре. Я мовчу. (Мовчання)

Фелікс — (входить і бачить їх байдужими й похмурими) Що за обличча! Що сталося? Рішуче, Ірено, то ви його робите мені таким зажуреним!

Ірена — Дуже жалую...

Фелікс — Справді! До цього часу я його бачив тільки з вами, і я його уважав за сумного, як нічний ковпак, і за нудного, як поет. Він був зі мною п'ять хвилин і се був сміхун, король сміхунів!

Пер — (комплімент йому не подобається) Але ні, ви пе ребільшуєте... Хвилинка веселості, якої я сам соромлюся. В глибині душі я не такий веселий...

Фелікс — Не такий веселий, ви? То мені жартун!.. Ах! моя дорога, заклинаю вас, не журіть мені його! Ви в поганому настрою.. Так!.. Я вам не докоряю, але ви в поганому настрою. Тим менше вам докоряю, що я й сам сьогодня ранобув у такому самому настрою. Не знаю, чому... В настрою.. Я сам мучився... Ви помітили? Я боявся. Се він.. (показує на Пер, котрий незадоволений його похвалами, дивиться у вікно) вивів мене з нього. Він непереможний! Слухайте, Ірено, перестаньте, піддайтесь його веселій принаді, такій французькій, скорше навіть гальській! (Ірена і Пер мовчать, входить садівник)

Садівник — Можна випрягати?

Фелікс — (Фелікс до садівника) Що випрягати?

Садівник — Що! коней!

Фелікс — Хто вам велів запрягати?

Садівник — Таж пані!

Фелікс — (до Ірени) Ви веліли запрягати коней, моя дорога?

Ірена — Так.

Фелікс — По що?

Ірена — Мені треба їхати до Парижа.

Фелікс — До Парижа?

Ірена — Так. Деякі закупна. А крім того...

Фелікс — (з поблажливістю) А крім того? (Ірена вагається) А крім того се мене врешті не обходить. Чого я втрачаюсь? Все, що бажаєте, моя дорога!.. Чоловік не є блазень... На який час? на два дні?

Ірена — Так... на два-три дні.

Садівник — То можна випрягти? Тепер уже поїзд відійшов. Можна запрягти на четверту годину...

Ірена — Гаразд. (садівник іде)

Фелікс — (з надзвичайною ніжністю) Знаєте, мені се прикро, що ви відіїджаєте, дуже прикро... (беручи Пер за обидві руки) Але його, бодай, ти мені залишиш! Я його застриму!

Ірена — (цілком спокійно) Алеж певно!

Пер — Але...

Фелікс — Нічого, нічого! Ви залишитесь зі мною. Я не можу втратити відразу, її і вас. А в тім, вас я більш не покину: ви моя потіха..

Пер — Алеж...

Фелікс — Я вас залишаю!

Пер — Мені обовязково треба...

Фелікс — Нічого не треба, тільки залишитися зі мною. Я вас залишаю. Якщо ви гадаєте, що я можу обйтися без вас... Ніколи в життю! Я вас маю і я вас не випущу. (Пер слухає його в комічній розпуці, він збентежений, ще більше бентежиться, коли раптом вибухає сміх Ірени, сміх, который вирвався помимо волі, нервовий. Він не подобається Перові, який бачить, що він його причиною і жертвою. Фелікс дуже здивований сим сміхом, бо ніколи не чув, щоб Ірена так сміялася. Він скорше чекав, що Ірена буде плакати)

Фелікс — Що таке? Що тако, Ірено? Скажіть же мені! (Вона не може промовити ні слова) А! Я розумію. Се він, правда? Се він? Проклятий Пер! От так комік! Не можна, не можна дивитися на нього без сміху. Я вам казав: він безподібний. І ви перед ним не встоїте, як і інші. Він має геній веселості, сей жартун! (Обидвое сміються до Пер, цілком нещасного, засоромленого, а Фелікс ще й клепле його по плечу, щоб його розвеселити. Пер пробує сміятися, але се йому не вдається; Ірена хоче перестати сміятися, але теж не може)

(Перекл. з французького
Юлія Пирогова)

В. Кедровський.

Повстання проти гетьмана¹⁾.

(Уривок із спогадів)

(Докінчення)

Українські частини австро-угорської армії, зібрані в Херсонщині, були отже досить поважною силою.

Але не в саміх тих військових частинах, ні поза ними не знайшloся людей, які скерували їх у потрібному напрямку. Навіть представник Галицької Національної Ради на Великій Україні так захопився укладанням протигетьманських відозв, що здається мало думав про се. Лише отаман В. на власну руку прийшов, здається з Катеринослава, до Одеси, а звідти без жадних інструкцій і наказів вирушив до Львова, де брав участь в подіях.

З-ї баталіон Поляків 15 полку дійшов з Херсонщини до Галичини. Він під Ходоровим прорвався через У. С. Стрільців і під Львовом пристав до польської армії. Українцям се було далеко легше зробити, бо й Німці до них не ставилися так вороже. Лише брак відповідних людей з ініціативою з одного боку, та недбалство з другого боку, не використали такої прекрасної боєвої сили.

Назарук пішов у другу кімнату дописувати відозву, що закликала до повстання проти гетьмана, а я, трохи обмінявшись думками з С. Петлюрою, пішов до другої кімнати спати. Там на настеленій на землі соломі уже хропіло декілька осіб. У темноті я не роздивився, хто там і скільки було, а вибравши помацьки вільне місце й підклавши жмут соломи та кулак під голову, теж скоро заснув, як забитий.

Прокинувся на другий день я досить рано. Оглядвся навколо. З правого боку спав біля мене незнайомий мені чоловік з великою лисиною на голові і сивий. По обличчю видко було, що належав до інтелігенції. З другого боку хропів на всі заставки, забръханий по самі вуха в грязоку, член Директорії Ф. Швець, якого над ранок привели стрільці з двірця Білої Церкви до бараків. Мабуть кільometрів 3—5 довелося йому тъопатися по болоті.

Пізніше Швець розповідав про свої пригоди таке: коли поїзд спинено, він показав свої фальшиві документи, думаючи, що на двірці стрінуть його ті, що його знають. — Але, — говорив він, — коли я зійшов на двірці з поїзду, то й серце у мене завмерло з переляку. Побачив, що на пероні вешталися живі ніри в сталевих французьких шеломах. Ну, вирішив я, от попався, так попався: цеж гетьманська війська захопили вже

1) Див. ЛНВ. Кн. V с. р.

двірець!.. Але, що робити?.. Підхожу до одного і питаю обережно, по московському: „Скажіте, гдє тепер Сечеві Стрельці?“ А він відразу наставив багнет проти моїх грудей та: „А вам на що знати? Ходіть сюди до старшини!“ А потім і потягнули мене до штабу Стрільців. Ну й натомився, брохаючись по грязюді в п'ятмі!

В штабі непорозуміння вияснилося й він солодко заснув на соломі.

В другому кінці кімнати сидів, підкручуючи до гори свої вуса, теж незнайомий мені офіцер. На перший вигляд своїми маленькими очима, що глибоко сиділи, й бровами, що зрослися до купи на переніссю, які він увесь час ще більше хмурив, зробив він на мене враження кримінального типу, з яким я не хотів би в своєму житті стрічатися. То був зле ославлений пізніше отаман Біденко, герой грабунків по цукроварнях.

Прокинувся й той лисий, що лежав поруч зо мною. Тут ми представились один одному. Це був генерал Осецький, призначений уже начальником штабу республиканських військ. З першого дня знайомства з ним мені в пам'ять врізалася його надзвичайна турбота, що не міг знайти собі зручного місця, деб поголитися: — Бо не поголивши — казав він — я не можу спокійно робити жадної справи!

— Твердо сидить звичка в ньому старого російського генерала, — думав я, коли бачив, як він носився, ніби курка з яйцем, із своїм приладдям до голення, в той час, як всі вже кипіли в підготовчій праці.

С. Петлюра дуже довго вагався, чи підписувати самому заклик до повстання, чи чекати інших членів директорії, крім Швеця. З нетерплячкою очікував приїзду хоч би Винниченка. Він вагався тому, що не хотів, аби запідоерили його в бажанні виломитися з солідарності з іншими членами директорії. Але й відтягати не можна було, а тому ми й радили йому відкинути всякі хитання та підписати відозву в імені головного отамана республиканських військ. Це він зрештою й зробив.

Як тільки Петлюра підписав заклик, його негайно передали до Білої Церкви до друку й за пару годин у тисячах примірників уже розповсюджували. Одночасно в Київі, з датою 15 листопаду, розклесно майже анальгічну відозву за підписом членів Директорії: Винниченка, яко голови, Петлюри, Швеця і Андрієвського.

Незамітно час пробігав у приготуваннях до повстання і виробленню пляну операцій та іншої праці. Коновалець, як командант С. Стрільців, мав переводити безпосередньо операції на фронті; Осецький призначався начальником штабу; В. Тютюнник, що вже прибув до Білої Церкви, — начальником першої Управи штабу, оперативної, анальгічно першому генерал-квартермайстру. Я був призначений начальником другої управи головного штабу, що відповідало обовязкам другого генерал-

кватермайстра. А тому, що не було військового міністерства, то й більша частина обовязків військового міністра переходила до мене. Кожен з нас негайно почав закреслювати, тимчасом приблизно, плян своєї праці, бо точно передбачити, як піде боротьба, було годі. На співробітників доводилося брати тих, що були під руками, та з тих нових людей, що все прибували до Білої Церкви. Звичайно спочатку доводилося кожному з нас самому робити майже все. Але праця й кількість робітників у штабі, з переходом до Хвастова, росла що години.

* * *

Про київські події останніх днів мені перед повстанням розповіли ті, що були більше поінформовані. Ще в жовтні місяці Українському Національному Союзові здавалося, що можна буде гетьмана навернути до провадження національної політики на Україні, та до розриву з московською реакцією, що хотіла використати Україну, як базу для боротьби за „Єдину Росію“.

Навіть був час, що 19 жовтня Скоропадський і Лизогуб почали переговори з Національним Союзом про кандидатів на міністерські посади. Тоді в кабінет міністрів увійшло кілька старих українських діячів з партії соціялістів-федералістів, як О. Лотоцький, М. Славінський, П. Стебницький, Д. Дороженко, А. Вязлов та полтавський дідич В. Леонович.

Але, як потім виявилося, це був лише тактичний хід гетьмана та Москалів, щоби не викликати негайно гострого обурення з боку українських національних елементів, бо в цей час гетьмансько-московські агенти вели переговори про підтримку з антанськими генералами, армія яких уже протягнула свої щупала аж на південну Україну через Румунію та Чорне море.

Очевидно переговори з антантою йшли успішно, бо вже в перших числах листопаду російські газети на Україні писали:

„В Одесі та Севастополі готовуються до зустрічі союзників... загорілась зоря обєднання Росії, загорілась зоря нової світлої будучини! Привіт тим, для кого шість літер імені „Россія“ були, є й будуть єдині, а не шістьма частинами того, що не повинно бути ні єдиним, ні великим, ні самостійним“...

Отже в той час, як у кабінеті міністрів українська частина його намагалася переперти національну політику, а неукраїнська „общерусскую“, гетьман вів підготовку до негайного союзу з Доном та з Денікіним для боротьби за „Єдину Росію“ проти большевиків Боротьбу проти „внутрішнього ворога“, українських націоналістів, гетьманський штаб долучив Кірпічникову і Святополк-Мірському, які мали формувати спеціальні військові дружини в містах. Також формувався „Особий корпус“, який мав бути в розпорядженню самого Скоропадського.

Від Українського Національного Союзу сі приготування до ліквідації всього національного життя на Україні, звичайно, не могли укритися. Він знов, що з генералом Красновим, донським отаманом, вже відбулося побачення гетьмана на станиці Скородово, недалеко від Полтави. Побачення се трималося в таємниці й годі було тоді точно знати, що там говорилося, але з „грамоти“ гетьмана до Війська Донського, яку оголошено ще на початку вересня в донськім парламенті (Донський Войсковий Круг), можна було легко зрозуміти, про що могла йти розмова між двома старими царськими генералами.

Ще в вересні в тій „грамоті“ писав гетьман між іншим і таке:

... „Тихий Дон зіллеться з Україною, що навіки зміцнить між ними братерські почуття й єдинання в боротьбі з ворогом“.

Відповідаючи на „грамоту“, генерал Краснов цілком отверто й ясно розкрив те, що задекоровано в сих словах гетьмана. Він говорив (очевидно по російськи):

.. „Сердечна участь в наших кріявих тратах дає нам надію, що скоро буде час, коли ми зіллемося разом в одне велике ціле... Але злився Дон з Росією і визнав царем своїм Михайла Федоровича Романова, — і сказала разом з Доном Україна : „Волимо під царя московського православного“, й народилися на Україні відважні співробітники Петра — гетьман Скоропадський, і народилися Мордовець і Данілевський, і дивною російською мовою заспівав про Україну Гоголь“...

Далі телеграма, що її вислав міністр закардонних справ з Києва до всіх „правителств“ государств, образовавшихся на терріторії Россії“, вже своїм вступом говорила, про що ходить гетьманському уряду :

„Виступая на борьбу за возстановление единства Россії і за освобождение ея от большевиков“... і т. д. писалося в тій телеграмі.

Отже Національний Союз постановив скликати Український Національний Конгрес на 17-е листопада, але неукраїнські міністри гетьманського уряду не хотіли допустити жадного українського зізду. Тому міністри-Українці примушенні були вийти з міністерства, що вони й зробили 14.XI.

Нарешті Національний Союз, побачивши, що власне уже розпочався генеральний наступ єдинонеділимців на українство й що конгресу не можна буде скликати, в ніч на 13.XI. обібрал Директорію з 5 осіб для провадження боротьби проти реставраторів „Єдиної і Неделімої“. Директорія мала завдання розпочати збройне повстання проти гетьмансько - московської навали на Україні.

14.XI. затвердив гетьмаң новий кабінет міністрів, куди увійшли виключно представники московської земельної та фінансової великої буржуазії, а також московської бюрократії. В той же день оголошено гетьманську грамоту про федерацію

України з Росією. Зазначуючи роль України в збудованні федерації й кінцеву мету тої федерації, гетьман у своїй грамоті говорив:

... „їй (Україні — В. К.) першій належить виступити у справі утворення Всероссійської федерації, якої конечною матою буде відновлення Великої Росії.“ Подаю тут повний текст цієї грамоти, як цікавий історичний документ:

„Переміря між Німеччиною та державами Згоди заключено. Найдрівніша війна скінчилась, і перед народами всього світу стоїть складне завдання утворити основи нового життя.

Серед решти частини мноого страдальної Росії на долю України випала порівнюючи більш щаслива доля. Україна перша завела у себе основи порядку та законності. При дружній допомозі Осередніх Держав вона заховала спокій аж до нинішнього дня. Ставячись з великим співчуттям до всіх терпіння, які переживала рідна їй Великоросія, Україна всіма силами старалась допомогти своїм братам, окажуючи їм велику гостинність і піддержуючи їх всіма можливими засобами в боротьбі за відновлення в Росії твердого державного порядку.

Нині перед нами нове державне завдання. Держави Згоди здавна були приятелями колишньої великої єдиної Російської Держави. Тепер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнього існування повинні, безумовно, змінитися. На наших принципах, принципах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила всеросійської держави. В цій федерації Україні належить занять однозначно перших місць, бо від неї пішов порядок і законність в kraю і в її межах перший раз свободно відкинули всі принижені й пригноблені большевицьким деспотизмом громадяне бувшої Росії. Від неї ж вийшла дружба й єднання зі славним Всевеликим Доном і славними Кубанськими і Терськими Козацтвами. На цих принципах, які — я вірою — поділяють і всі союзники Росії, Держави Згоди, а яким також не можуть не співчувати всі без винятку інші народи не тільки Європи, але і всього світу, повинна бути збудована майбутня політика нашої України. Її першій належить виступити в справі утворення Всеукраїнської федерації, якої конечною метою буде відновлення Великої Росії.

Б осягненню цієї мети лежить запорука добробуту, як в сієї Росії, так і забезпечення економічно - культурного розвитку цілого українського народу на місцях підставах національно-державної самобутності. Глибоко переконаний, що інші шляхи булиби загибеллю для самої України, я клічу всіх, кому дорога її майбутність, тісно звязана з будучиною і щастям всієї Росії, єднатися біля мене і стати грудьми на захист України і Росії. Я вірю, що в цій святій патріотичній справі ви, громадяне й козаки України, а також і решта людності, дасте сердечну і могутню підтримку.

Новосформованому нами кабінетові я доручаю найближче виконання цього великого історичного завдання. Павло Скоропадський”.

Ось так склалися обставини напередодні повстання. Коли Українці не хотіли підставляти покірно свої голови під обух московського молота, то повинні були стати до активної боротьби. Боротьба все одно розпочалася, бо такі були настрої всього населення України. Але якби Національний Союз не підніс пропозицію національного повстання, повстання пішло б під червоним прапором московського інтернаціоналу...

Крім того й російські соціялістичні та демократичні партії готовилися також робити переворот у Київі, спираючись на радикально настроєну частину московського офіцерства, що тисячами перебувало у Київі. Тим вони гадали замість гетьманської влади встановити у Київі краєвий російський уряд, який підлягав би Уфимській Всеросійській Директорії. Національне повстання заскочило іх в часі приготовання, а тому й пляни їх не здійснилися.

Московські круки різних напрямків політичних уже розправляли свої крила над Україною, аби з силою вдарити на неї та знищити всі паростки національно-політичного самостійного життя. Праві й чорносотенці йшли в парі з Скоропадським, а ліві та помірковані в опозиції йому, але всі разом виступали проти найменшого національного відтінку українського. Навіть партія гетьманців, Хліборобів-Демократів ігнорувала зовсім у комбінаціях московської чорної сотні, що верховодила гетьманом.

Так представлялися мені обставини напередодні прокляття повстання Українським Національним Сюзом проти гетьмана.

Звичайно не було уже чого й думати скликати Національний Конгрес. А тому в ніч на 15 листопада на вулицях Києва уже була розліплена відозві Директорії, написана Винниченком.

Увесь день 15 листопада пройшов у Білій Церкві в підготовці до захоплення самої Білої Церкви, де стояла пімецька залога, а також великої вузлової стації на шляху до Києва — Хвастова.

Памятаю з цього дня такий епізод:

Сиділи ми всі за пізнім обідом в офіцерській їdalyni Січових Стрільців. На обіді були майже всі старшини Стрільців. За головним столом сидів у центрі Петлюра, Швець з одного боку, Осецький з другого боку, а поруч з ними Коновалець, я, Мельник, В. Тютюнник і інші.

Тільки що почали обідати, як вартовий стрілець покликав до телефону Коновалця, з яким хоче говорити сам гетьман. Коновалець встав, вийшов до другого мешкання, де був телефон. Звичайно ми всі з цікавістю чекали, що буде говорити з ним гетьман.

За пару мінут Коновалець вернувся назад до їdalyni.

— Що там говорили? — питає Петлюра.

— Гетьман наказав, щоби ми припинили приготовання до ладовання у вагони, поки не буде нового розпорядження.

Стрільцям раніше гетьман наказав приготуватися до відправки в Галичину під Львів, ніби в допомогу Галицькій Армії, а справді, щоби збутися їх, як міцної національної військової

сили, присутність якої під Київом небажана була при ліквідації української держави.

— Що ж ви йому сказали? — питаеться Петлюра.

— Я сказав, що приготування не припиню, й вирушу не в Галичину, а до Києва.

Се-ж було формальне оголошення гетьманові війни.

— Добре зробили! — сказав по павзі Петлюра.

— Ну, будемо їсти, бо в нас напевно тепер кращий appetit, ніж у пана гетьмана — сказав я.

Де-хто засміявся. Всіх знов опачував живий настрій. А ма-
буть їlli всі з добрим appetитом, бо натрудилися багато.

Серед самого обіду в їdalню увійшов чоловік у картузі залізничника й в такому ж плащі. Новоприбувши прямував до нашого столу. Підійшовши близько, він скинув картуза й ми пізнали Винниченка. Зо всіма привітавшися, він зараз же сів до столу та почав обідати. Все було таке звичайне, таке просте й мічим не нагадувало, що ми затіваемо повстання.

Евген Плужник.*)

* * *

Критики, навчаючи поета,
Залюбки розводяться про те,
Як писати мусить він, щоб Лета
Років з п'ять проміння золоте
На труні у нього не змивала,
Та чомусь історія не знала
Прикладу, щоб критики колись
На собі доводити взялись
Силу ту, що їх наука мала.

*) Із збірки „Рання Осінь“, Київ.

Юрій Коллярд.

Спогади юнацьких днів.

Українська Студентська Громада в Харкові і Революційна Українська Партія.

Передмова.

В мин. році сповнилося 30 літ від засновання в Харкові „Української Студентської Громади“.

Цьому 30-літньому ювілею я й присвячуєю свої спомини про засновання й працю „Харьківської Української Студентської Громади“ та „Революційної Української Партиї“ (Р.У.П.), яка вийшла, як персонально, так і ідейно з тієї Громади.

Не претендую своїми споминами дати твір науково-історичний, чи публіцистичний. Написав я їх тому, що вважав це своїм обовязком громадянина України і співучасника тих подій, які лягли в основу нашого національного визвольного руху. Описував я тільки те, що на власні очі бачив, або в чому приймав безпосередню участь, чи знав з джерел, що заслуговують повного довіря. Деякі тексти постанов громадських чи партійних запозичені мною з книги О. Германа „Нариси з історії революційного руху на Україні“, видання Книгоспілки, Київ 1926 та В. Дорошенка „Революційна Українська Партія (Р.У.П.)“, видання Ц. К. С.-Д.Р.П. Львів 1921.

Висловлюю свою найцінішу подяку дорогим моїм товаришам по праці в Хар. Ст. Громаді та Р.У.П.Д. Антоновичеві і О. Коваленкові, та Вол. Дорошенкові, А. Жукові й Ол. Шаповалові за ласкаву поміч своїми інформаціями і освітленням деяких подій, що наслідком давнього часу вже трохи були „припали пилом“.

I.

Народження радикального українства на Наддніпрянській Україні, основання „Української Студентської Громади“ в Харкові.

То було в 1897 р. Панувала реакція, навкруги було все мертвe, а живе десь ховалося по закутках. В році 1893 ліквідована в Харкові жандармерія так звану „Тарасівську Громаду“. „Братерство Тарасівців“ заложено в літі 1891 на могилі Шевченка. Основоположниками його були: Микола Байздренко, студ. Харк. Ветер. інст., Михайло Базькевич, студ. Харк. Технол. інст., Іван Липа, студ. Харк. Унів., медичного факульт., Віталій Боровик, студ. Харк. Унів., природозн. факульт. Таким чином „Тарасівську Громаду“ заложили харківці. В. Боровик скоро

відікав до Київа і приніс туди цю ідею. Київський гурток, опріч В. Боровика, складався з Є. Тимченка, Мус. Кононенка, Ол. Черняхівського, М. Міхновського, Вол. Самійленка.

В Одесі був Дм. Сигаревич, у Чернигові — Мих. Коцюбинський. В Харкові до основоположників пристали: студенти універ.: Ол. Кривко, Ол. Бурлюк, Мик. Дмитрієв; студенти техніки: Мик. Яценко і Гр. Чубенко; студенти Ветер. інст. Дм. Дробиш і Ол. Столбин. Із інтелігентів були: Зозуля, народний учитель, Вас. Степаненко і А. Катрухин, письменник.

Гурток „Тарасівців“ склався з молодих українських патріотів, які не задовольнялися українофільством і шукали стежок до національного радикалізму. В 1893 р. у львівській „Правді“ надруковано „*Profession de foi*“ молодих Українців, яке висловлювало політичну програму тарасівців. Це *Profession* прочитано в Харкові у тому ж таки році на „Тарасові роковини“. Ось головні думки цього визнання віри молодих Українців:

„Коли народ розвивається вільно на національному ґрунті, то тим самим він додає до загально-людського поступу і свого духового й розумового скарбу...

Значить ми, яко космофіли, що любимо усіх людей й бажаємо усій людськості однаково добра і широкої волі, повинні бути націоналами... Ми повинні віддати усі свої сили на те, щоб визволити свою націю...

Ми стоїмо за повну автономію у всіх народів...

... Ми, яко інтелігенти загальноросійські, працюватимемо в такому напрямку, щоб він сприяв розбити російські кайдани й визволити усі російські народи з-під гнітучого їх деспотизму і централізму...

Українофільство було раніш ніби нормальним зявищем нашого ненормального стану, то тепер українофіли вже неможливі, як дійсні й ширі патріоти, як люди ідеї... І поскільки ми поважаємо й шануємо ширих українофілів, наших батьків, постільки ми, свідомі Українці, не бажаємо о дальший розвиток українофільського руху серед нашої суспільності“.

В програмі практичної діяльності найважніші точки були:

„Зробити з Галичини осередок ваги нашої культурно-політичної справи“.

Дбати про те, „щоб українська мова запанувала скрізь на Україні“, „відживити й виробити серед інтелігенції й народу національні почуття вкрайнські“.

„Дбати про добробут народній, знаючи й повсякчас пам'ятаючи, що тільки матеріально забезпечений народ може добре дбати про національно-просвітні справи“, а головно „узяти до своїх рук виховання й освіту на Україні“. Яко засіб до осягнення цього вважалося запровадження федераційного ладу в тих державах, з якими з'єднана Українська земля. Це в області політичній, а в соціальній: працювати

„в дусі такого ладу, в якому немає місця ні панові, ні мужикові, ні визискувачеві, ні визискуваному, а є місце ціловкраїнській національній родині“.

В справах „відносин до інших націй ми будемо остатільки толерантні, оскільки наші сусіди й кольоністи на нашій землі будуть толерантні до нас“.

Длясянення цеї мети вимагалося „гуртом, разом із іншими націями Росії боротися проти асиміляційних заходів і гуртом добувати волю“, та єднатися і „з поступовими московськими гуртками, не ворожими вкрайству“.

Скорі після надруковання цієї декларації в „Правді“ гурток Тарасівців зліквідовано, не давши йому стати на тверді ноги. Скільки чув я у Харкові в 1897/8 р. від людей, які близько стояли до цієї „Тарасівської Громади“, або були її членами, причину такого розгрому гуртка треба вбачати в повній неконспіративності. Членів гуртка всі знали, бо на вечірки, які упорядковував гурток, ходило багато молоді, яка до ідейного осередку того гуртка й не належала.

Близчим приводом провалу було таке: На Різдво 1893 р. М. Байздренко поїхав по літературі до Галичини. Накупив там книжок та доручив Жидові перепачкувати їх через кордон і вислати багажем до Харкова. Жид це зробив, але дав знати жандармерії. Транспорт прийшов до Харкова, члени гуртка ходили з дублікатом на залізницю, а жандармерія за ними стежила і таким чином пізнала декількох „Тарасівців“. Жандарми дали транспорт одержати, простежили, куди книжки пірозділювано, й викрили цілу організацію. Зробили труси, і у В. Степаненка найшли записну книжку, де докладно зазначувалася діяльність громади, бо писалася вона в виді щоденника. Добре те, що він не писав прізвищ, а тільки імена. Деяким „Миколам“, як от Яценкові й Байздренкові, та „Іванам“, як Липі, тощо довелося відсидіти в вязниці і взагалі потерпіти. На Миколі Яценкові тюрма відбилася катастрофально: він там захворів на сухоті і 1897 р. помер у Харкові. Діяльність „Тарасівців“ завмерла.

В 1893/4 р. у нас у Полтаві при полтавському реальному училищі був невеличкий гурток для самоосвіти. Осередок гуртка складався з реалістів 5–6 класи: Павла Булюбаша (в 1918 році був урядовцем при Військ Мін. в Київі), Василя Греченка (в 1918/19 році був полковником військ Директорії У.Н.Р.), Юрія Коллярда та Олександра Поплавка (старш. брат відомого одеського військ. комісара за часів Центру. Ради в 1917 році, полковника Поплавка). Читання упорядковувалися також з учнями інших хлопячих шкіл та жіночої гімназії. У родичів Марусі Кучерявенко часто, улаштовувалися вечірки нашої молоді.

В 1894 році на Різдво, памятаю, наш гурток урядив „Колядку“. В тій „Колядці“ приймали участь гімназистки:

Маруся Кучерявенко (тепер дружина Б. Мартоса), Варя Коллярд, Люба Міхеєва, Олена, Людмила й Оля Максимовичівні, Гая Никифорова та інш., гімназисти: Дмитро Дробязко, Леонід Синявин та інш., реалісти: Павло Булюбаш, Василь Греченко, Микола Бельговський, Кость Оголевець, Федір Карев, Олек. Поплавко, Павло Коробов, Юрко Коллярд та інш. Колядники були в українських убраних з „міхонощею“, все, як належить. Їздили по українських родинах по Полтаві й навіть поза Полтаву в Мачухи, здається до князів Кочубеїв. Вражіння на всіх зробило це молоде товариство дуже приємне й приймали нас скрізь радо.

Крім цього гуртка був ще український гурток вже з політичним забарвленням. Цей гурток складався з Василя Демянка, Сергія Неженцова, Павла Коробова та Миколи Крамаренка; все це були полтавські реалісти, мої шкільні товариши.

Та гурток цей існував недовго й нічим себе не виявив. Під чиїм впливом він був й яку мету собі ставив, мені невідомо, бо тоді він конспірувався, а опісля якось не прийшлося ні з ким з членів того гуртка про це говорити. Про цей гурток я вже згодом якось довідався від Павла Булюбаша, свого близького приятеля.

В Київі в 1893/4 р. теж було декілька гуртків самоосвіти, а при університеті була студ. укр. громада, до якої належали: Ів. Стешенко, Мик. Міхновський, Вол. Шемет, А. Кучинський, М. Кривенцок, Бон. Камінський, П. Тучапський та інш., але через політичні непогодження ця „громада“ особливої діяльності не виявила й скоро роспалася.

В 1895 році до університету вступили члени укр. гуртка самоосвіти при 4-й гімназії: Гл. Лазаревський, Ів. Руденко, Д. Антонович, В. Доманицький, П. Холодний і в 1896 році націоналістична частина старої університетської громади злучилася з ними й заложено нову громаду. Першим головою тієї громади був В. Доманицький, опісля В. Совачів, а з 1898 аж до 1902/3 р. Андрій Лівицький.

Український рух у Київі між молодю ніяк не міг стати на тверді ноги. Молодь ця все розбивалася на гуртки ріжних політичних напрямів. Деякі гуртки малували російський соціялістичний рух і програми соціялістичних партій; свою-ж утворити не змогли. Від національного радикалізму скрінко-перескачували до Драгоманова, далі до Маркса й умирали передчасною смертю без ніяких наслідків для „грядущих поколінь“, як от гурток Ів. Стешенка. Було де-кілька гуртків, які тільки ворогували між собою, а ні до чого путнього додоговоритися не спромоглися. Зоставалася-ж постійною тільки „Стара Громада“, заснована ще в 60-тих роках м. віку В. Антоновичем, д-р Панченком, К. Михальчуком та Т. Рильським. В наші часи в Київі „Стара Громада“ гуртувалася біля

журналу „Кіевская Старина“, який видавався російською мовою. На чолі „Громади“ стояли: В. Б. Антонович, М. В. Лисенко, П. Г. Житецький, В. П. Науменко, М. П. Старицький та О. Я. Кониський.

Вже в 1898 році заложено в Петербурзі культурно-просвітнє товариство під невинною назвою „Благотворительное Общество изданія общеполезныхъ книгъ на малороссийскомъ языке“ під проводом 11. Стебницького та О. Лотоцького (Білоусенка). Друга-ж частина українського громадянства „самодовліла“, нічого не робила і тільки зітхала по Україні.

Українська-ж молодь, що шукала живої роботи на національному полі, була полишена на свої власні сили й мусіла сама шукати нових шляхів.

В Харкові тоді були де-які професори-Українці, як напр. в університеті М. Сумцов, Д. Багалій, Д. Овсяніко-Куліковський та М. Пильчиків у технольогічнім інституті. Були ще Українці громадяне: родина Єфименкових (Петро Єфименко — Одинець з дружиною Олекс. Яковл.), лікар В. Піснячевський, старий М. Лободовський (Лобода), письменник Я. Щоголів, маляр С. Васильківський, старий адвокат Шиманов, письм. Вас. Шваїв (Залізняк) та інші.

Всі ці старі Українці й українофіли не шукали обєднання з студентством, держалися остроронь, та були „благонадежними Малороссами“.

Всього студентства в Харкові в трьох вищих школах: Університеті, Технольогічнім Інституті, Ветеринарнім Інституті було тоді біля пяти тисяч. Ніякого радикального, не кажучи вже про революційний, руху не було. Російські соціалісти-революціонери, соціал-демократи були розбиті, або ж дуже законспіровані, й ніякої діяльності не виявляли.

В 1896, 7 р. я був на другому році Харк. Техн. Інституту й жив разом із товаришами по курсу: Коваленком Олександром, Гольдмерштейном Львом та Котляровим Федором недалеко від Інституту на Німецькій вул. (потім Пушкінська). В тім же дворі жила українська родина Яценкових. Складалася вона з інженера Мик. Яценка, бувшого члена „Тарасівської Громади“, котрий доживав уже на сухоти останні дні. Мені здається, що саме його перу належала згадана вище декларація „Profession de foi“ молодих Українців. Бодай так тоді говорили. Писав він у львівських часописах „Правда“ і „Зоря“ під псевдонімом Ярченко.

Друга версія, що автором декларації був Ів. Липа. А може складали її, що найправдоподібніше, Яценко з Липою разом.

Жінка Яценка була з українського роду Струменків. Тут же жив її брат, молодий офіцер, та сестра, українська артистка. Вся родина була свідомо - українською й знайомство з нею дуже користно впливало на наш ще невироблений національний світогляд.

При Харківському Технольоگ. Інституті було так зване „Полтавське Землячество“, яке складалося з студентів технольоґів, що покінчили середні школи в Полтаві.

Але воно не мало національного характеру, там були всі: Москалі, Жиди, Поляки, ну й багато студентів Українців з роду, але вони були „общероссы“, і мова в „землячестві“ була російська. Такі-ж що до свого складу були земляцтва й з інших міст з території України, як при Технольоґічному Інституті, так і по інших вищих школах Харкова. Всі вони мали характер допомоговий.

В нашому товаристві настрій був тоді українофільський; ми дуже цікавилися „русско-малоросійським“ театром, і хоч наші матеріальні засоби були дуже обмежені, все ж-таки ми вчавали до театру, коли приїздив до Харкова з трупою хтось з українських театральних коріфеїв. Навіть часто приймали участь у спектаклях трупи Кропивницького, Старицького, Садовського та інш., як статисти або й актори-аматори на виходних (невеличких) ролях.

Для розбудження наших національних симпатій та вироблення національного світогляду український театр зробив дуже багато. В дні нашого юнацтва український народній театр стояв на найвищому ступні свого розвитку.

Виставами своїми, особливо історичними п'есами, театр цей робив із нас активних борців за наше національне відродження. Із коріфеїв української сцени мав найбільший на нас вплив і користався найбільшою нашою симпатією — Микола Садовський.

В другій половині 1897 року познайомився зі мною й моїма товаришами по квартирі студент університету Дмитро Володимирович Антонович, котрий перейшов до Харкова з київського університету, син відомого нам і тоді українського патріота, видатного громадського діяча й професора київського університету Володимира Антоновича. Це нам дуже імпонувало й до Дмитра Володимировича ми зразу-ж поставилися з повною повагою й довірям. Сам Дмитро Володимирович, хоч і був в наших літах, але тримав себе солідно, говорив завжди авторитетно, що нам також імпонувало, і зробив собі між нами таку репутацію, що все, висловлене ним, є „истина непреложная“, з якою не погодитись не можна. І справді, його промови були завжди короткі, але змістовні; там було мало всякого теоретизування, а була „істнуюча й всім очевидна правда“, й далі програма мінімум — „на завтра“.

Після літніх вакацій з'їхалися ми до Харкова так біля середини серпня. Година стояла чудова, було тепло, виклади щойно почалися й ми мали більше часу, щоб робити наші вечірки частіше. Став до нас частенько заходити й Антонович. На таких випадкових сходинах почали зачіпатися й обговорюватися питання ширшого українського значіння. Доходило до

суперечок досить гострого характеру, особливо між Антоновичем і деким із наших гостей, які хоч і були з походження Українці, але національне питання українське їм було байдуже й більшість з них вважала себе „общероссами“.

(Одного дня зайшов до нас Антонович у будень, коли дома були тільки свої, і розмова між нами була вже чисто довірочна. Коротенько поінформував нас про історію українського руху аж до останніх часів, про істновання громад українофільського напряму по ріжких містах України й навіть у Петербурзі, та висловив думку про необхідність вивести український рух із того його „фільського“ стану, котрий обмежується етнографією, ковбасою та чаркою, варениками та вишиваною сорочкою, гопаком та „Ой не ходи, Грицу“, доводив потребу поважної поступової української думки, студіювання українських письменників, української історії, наукових праць на полі українознавства, та близчого знайомства з Галичиною, де вже існує велика народня партія й запропонується організація селянства й робітництва для боротьби проти ворожих нам національно елементів.

Ми також висловлювали свої думки, звичайно несміливо й непевно. Врешті Антонович запропонував заложити в Харкові Українську Студентську Громаду з радикальним напрямом. Час і місце зборів обіцяв подати опісля тим, хто схоче вступити в таку громаду, коли це вирішиться остаточно, бо є багато студентів, які дали згоду вступити до такої Громади; але що організація буде нелегальна, то в цілях конспірації про наші балачки тут сьогодня в справі Громади ніхто, крім присутніх, знати не повинен.

Так і рішено

По відході Антоновича та при близчому, вже практичному обговорюванню справи вступлення нашого в „Громаду“ між собою, виявилося, що вступаємо в Громаду тільки ми двоє: я й Коваленко; два інші наші товарищи, обміркувавши своє особисте положення, вступити в „Громаду“ відмовилися. Лев Гольдмерштейн був вихрестом і походив з жидівської родини з Ромна; він казав, що „хоч я дуже люблю Україну, українські пісні, українську мову, родився на Україні й виріс, та що торкається радикальної праці на українськім полі, то до такої не надаюся, й не вважаю себе за Українця, бо я, мовляв, з походження Жид“. Згодом виявилося, що він був великим карієристом і страхополохом, а до того ще й поганим товарищем. В 1899 р. під час російських загально-студентських страйків та розрухів, коли всі ми страйкували, а деято, як я наприклад, сиділи у вязниці, він із невеличкою купкою таких самих зрадників під охороною поліції складали іспити.

Другий наш товариш, Федя Котляров, типовий міщанин — „мілорд“ теж відмовивсь. Зосталися ми вдвох із Сашком

Коваленком. Скоро у нас була зустріч із Антоновичем і нам призначено час і місце, куди явитися на збори фундаторів „Харківської Української Студентської Громади“.

Ми вже не питали, як багато буде народу; само собою розумілося, що „буде людєй!“ Українського студентства в Харкові у всякому разі до двох тисяч набереться, тож, думаємо собі, на перші збори прийде може стільки, що й кімната не вмістить, ну, чоловіка 25—30, а може й 50.

Зібрання призначено на другий день у 8 годин вечера, як трохи стемніє, у мешканню самого ініціатора. Д. Антоновича, десь в кінці Епархіальної вул., на розі Костомарівської, в домі Мороховця, недалеко біля міського цвинтаря.

З великою нетерпеливістю діждалися ми з Сашком того вечера й з третячим сердцем йдемо. Мовчимо, а кожен свою думку думає: „Що там буде?“ Ось ми вже й на тій вулиці, вже біля воріт того числа дому, входимо у двір, далі до ганку, все так, як нам розказано, стукаємо,—відчиняє нам сам Антонович; заходимо до кімнати, там ще дієс. Обоє оказалися моїми земляками з полтавського земляцтва, студенти техноліоги 4 курса: Кухта Іван і Тищенко Евлампій; обидва скінчили Полтавську реальну школу два роки скоріше від мене. Дуже було мені пріємно бачити тут своїх старших товаришів по середній школі і вищій, товаришів по полтавському земляцтву й нарешті в такому високо-ідейному товаристві, яке ми още сьогодня маємо заложити. Д. Антонович заявив, що більше нікого не буде й „відкрив збори“. Ми були неприємно здивовані й переглянулися з Сашком. „Засідання“ почалося... Обговорили деякі принципові питання й одноголосно (sic) вирішили закласти на тій платформі конспіративно-політичний гурток під назвою: „Харківська Українська Студентська Громада“, умисне з такою загальною назвою й без обмеження вузькою програмовістю, щоб дати можливість вступати до „Громади“ всім, хто поччуває себе Українцем і хоче в будуччині боротися за долю свого народу, за поліпшення його матеріального добробуту та проти національно-політичного його рабства,—за право „живти господарем на своїй власній землі“. Ріжні організаційні питання відложили на другий раз, вибрано тільки мене за бібліотекаря „Громади“ з тим, щоб зараз же почати улаштовування громадської книгоєзбірні. Офіційально голову „Громади“ не вибрали, але фактичним головою став Антонович і він ним і зостався потім аж до самого кінця існування „Громади“.

В дальшому розвитку діяльності „Укр. Студ. Громади“ ані Кухта, ані Тищенко не виявили себе енергійними членами, а скінчивши Інститут, для руху українського загинули. Тищенко служив десь у Добровільному флоті інженер-механіком,

а про Кухту, чув я, що був він десь на Катеринославщині фабричним інспектором.

По відїзді з Харкова в 1898 році й до останніх часів, навіть в часи революцій російських та української влади в 1917—19 роках, а ні Кухта, а ні Тищенко ніде не виринули

Засідання наше закінчилося біля 11-ої години і ми з Сашком Коваленком поверталися додому горді собою.

Проходячи повз стійкового поліцая на розі Ветеринарної вулиці, я собі думав: „От, ти, дурню, стоїш і не знаєш, хто біля тебе йде!“

Так заложено організацію, яка за короткий час дуже поширилася чисельно, здобуваючи щораз більше морального впливу серед українського студентства, організація, яка зробилася потім матірю майже всіх існуючих українських партій, та відіграла таку величезну роль в нашому національному руху й в нашій визвольній боротьбі.

(Далі буде).

Евген Плужник*

* * *

Цвітуть думки, а на слова скупіше...
Я знаю сам,—росту. Міняю лист.
... Нехай, кому не ліньки, пише,
Що от, мовляв, запеклій пессиміст...
Яж почуваю так: скажу—бо мушу!—
Хоч щось своє, несказане ніким.
Коли рядкам якимсь звіряти душу,—
Тільки таким!
А там нехай, кому не ліньки, пише,
В словах нудьгу розводячи густу...
Цвітуть думки і на слова скупіше...

*) Із збірки „Рання Осінь“, Київ.

Евген Юлій Пеленський.

З дослідів над творчістю Осипа Маковея.

(Михайлі Вознякові).

I.

Дотеперішні досліди.

Одне знаменне явище, здавалось би цілком зовнішнє, кине тут доволі світла: колись Маковеєм займалися дуже, тепер ні: Колись на появу перших спроб сама „Зоря“ помістила аж три рецензії¹⁾) — явище ненормальне (один часопис!) — та проте воно багато говорить нам про тодішнє зацікавлення творами Маковея, тим більше, що всі три критики лише хвалить автора. А тепер? Тепер навіть такі події, як 40-літній ювілей, чи смерть поета мало змінили справу. Донедавна були короті-сінькі згадки про Маковея в шкільних підручниках і статейка О. Грушевського²⁾). Однаке ця остання — молодечка спроба дослідника української літератури — поза переповідженням змісту деяких творів убога в оригінальні думки. Згадані вище дві події були причиною написання чотирьох статей. На маргінесі тих статей хочу кинути жмут своїх думок і помічень³⁾

Др. Денис Лук'янович дає традиційно „спершу кілька дат із його життя“. Вірно визнає першими зверненнями рисами Маковея плодовитість і весторонність. Далі так його характеризує: „Легке перо — це перший його приятель, докладність, пильність іще певніші... Зверхня форма його писань поправна, але вона сліве не змінялася протягом років... Критика ніколи не мала на нього ніякого впливу: з літами коло його обсервацій невидатно ширшає, глибина міркувань більшає. Щойно війна послужила Маковеєві. Читаючи його писання, остається під впливом вражіння, що він дуже скоро

¹⁾) — Василь Лукич: Поезії Осипа Маковея. „Зоря“ 1894, ч. 22, ст. 488.

— О. Макарушка: Поезії Осипа Маковея. „Зоря“ 1896, ч. 12, ст. 237—9.

— Теодот Галіп: Поезії Осипа Маковея. „Зоря“ 1895, ч. 13, ст. 258.

²⁾) — Олександер Грушевський: Сучасне українське письменство в його типових представниках. Л.Н.В. ХІ. р. т. XIII. травень 1908, ст. 216—219 і окремо: З сучасної української літератури. Київ 1909, ст. 99—102.

³⁾) — Денис Лук'янович: Осип Маковей. (З нагоди його 40-літньої літературної праці). „Діло“ 1924, чч. 255, 256.

— Лук'янович Денис: Осип Маковей. Огляд 40-літньої літературної й громадянської діяльності. Л.Н.В. 1925. р. кн. VII—VIII, ст. 267—275.

— Мих. Рудницький. Осип Маковей. Спроба характеристики. „Діло“ 1925, ч. 189.

— Др. Василь Сімович: Йосип Маковей. „Студентський Вістник“ 1925, ч. 11, ст. 8—15.

зробився зрілим талантом і тому немає фаз та розвитку у його творчості". Одінка др. Лукіяновича на жаль трохи однобічна .. Це оцінка форми, техніки, в ній мало згадки про ідеї Маковеєвих творів. Є й певні недокладності, бо Маковей не розчинується відразу! Це постараюся виказати далі. А в тім і сам др. Лукіянович собі тут перечить, бо чим же є вплив війни, про який він говорить, як не розвитком, фазою!

Полишаю на боці хибний метод др. Лукіяновича, що велить йому говорити про наукову, публіцистичну, педагогічну й всяку іншу роботу в огляді „літературного“ праці і то перед куцими зрештою згадками про цю літературну працю. Поминаю фрази в роді: „Хоч і як багато працював Маковей на всіх ділянках, завсіди за любки вертався до белетристики“(!!). Та це дрібниці. Задержуся ще на характеристиці поезії: „В поезії Маковея, автора знаної пісні, Ми Гайдамаки, менше лірики, ніж епіки й сатири; в ліриці менше безпосередньої емоції (чуття), більше рефлексії; навіть і в еротиці (Seitrei idem, Дружка) більше рефлексії і флірту, ніж глибокого чуття й кохання“. Це вірний погляд, але опертий виключно на перших поезіях. Пізніші, напр. повні глибокого чуття й ліризму „Гірські думи“,¹⁾ автор не брав під увагу.

В другій статті др. Лукіянович іде ще далі. „Маковей так і лишився вже епіком — каже — тай зробив згодом іще один крок далі: кинув римовану мову в користь поетичної, а то і стислої прози.“ Цей погляд, на мою думку, помилковий. Маковей остав ліриком до смерті. Про це опісля ширше.

І в першій і в цій статті присвячує др. Лукіянович багато місця двом оповіданням Маковея „Офермі“ та „Хрестинам“. „Сі два оповідання — пише — споріднені з собою енергією, витревалістю й побідою героя над супротивними перешкодами... Оферма приніс енергію з села, з рілі, а суддя (в „Хрестинах“) почув її приплів може від утису (Gegendruck), а може се був уже зрив духа й енергії та сили українського народу в 1913. р.“ Таке виріжнення стає за похвалу... Тимчасом обидві ці новелі, думаю, мало вартісні, ба що більше, схильні в своїх основах. Чому? Колиб Маковей зумів дати Офермі за його геройське діло іншу нагороду, прим. колиб зумів викресати високе внутрішнє вдоволення, це було спрівід гарне оповідання, але „відзначення“ в „рапорті“ це занадто пригадує часи й атмосферу панування „найяснішого тата“, часи, коли ми, раби, носили „почесну“ назву „Тирольців Сходу“, коли ц. к. ордер заступав найвищі відзначення. „Оферму“ нині ніхто не читає! А оцінка „Хрестин“? Яскравий примір невдатного осуду. Чому? Др. Лукіянович помінув знану формулу Тена: письменник є випливом раси, середовища й епохи. Бо в 1913. р. не знали навіть, де хрестити дітей, в костелі, чи церкві, ніхто

¹⁾ Осип Маковей: Гірські думи: ЛНВ. 1899, кн. 1, ст. 43—52.

цим не займався, типи в роді судді з „Хрестин“, були поза скобами. Др. Лук'янович хоче бачити в цьому „эрив духа й енергії та сили українського народу в 1913. р.“ Тимчасом „Хрестини“ це твір спізнений щонайменше на пів століття, якщо не багато більше. Дослідникові тут не хвальба остає, а трудне вияснення цієї ненормальності.

Др. М. Рудницький визнає основними рисами Маковеєвої творчості „молодечий темперамент та гумор“. Друга риса — звісно — вірна, але першу, молодечий темперамент заперечує він сам у цій-же статті, бо пише: „Ні молодечих бунтів, ні суспільних поривів, ні конфлікту індивідуальности поета з громадянством, ні нежданіх вибухів стихійного темпераменту, ні рисковних спроб понад власні сили та засоби“. В такому разі в чому проявляється оцей „молодечий темперамент“?

Підмітив це він дві речі: самокритицю і tragedію поета, що випливала з многобічної діяльності, що не дала йому зможи розвинутися краще в одному напрямі.

Позатим ще декілька недокладностей:

„...Не виключене, що саме в останній добі своєї творчости він міг дати найбільше артистично викінчений та зрілий зразок свого таланту“. Це, на мою думку, таки виключене... Бо в тім часі талант Маковея помітно знижувався. Не вірне теж твердження, „що він надто швидко покинув ліричну поезію“. Маковей писав ліричні поезії до останнього часу, хоч їх не друкував.¹⁾ „Мабуть з почування звичайного суперництва — пише др. Рудницький про причини, що спонукали Маковея працювати на науковому полі — щоби доказати, що вміє писати кращі монографії та характеристики, як наші біо та бібліографи звані вченими“. Звісно, з цим ніхто не погодиться, вже не тому, що це до певної міри обезцінювало наукові надбання Маковея („аматор“), але хочби з тої причини, що цього рода понука є рішуче за слабка, щоби кинути на цілі роки людину в круг наукових інтересів, щоби видати такі капітальні праці, як життепис Фед'ковича, матеріали до його життепису, або хочби монографія про Куліша, коли не рахувати багато інших...

Остає ще праця д-ра Сімовича. Це беззастережно найкраща річ про Маковея. Він підмічає зasadничу рису творчости Маковея: з неї візуально, він уміло представляє зміну поглядів Маковея, розбирає лірику, сатиру, новелю і повість; у ліриці виказує певну подібність до Гайного й Самійленка, в новелі відріжняє елементи сатири та міщанського побуту, одним словом стаття доволі повна й багата оригінальними думками.

Др. Сімович підшукав іще одну знаменну рису: квієтизм. Лише не признає її отверто, а хоче оборонити Маковея перед

¹⁾ В мене є відпис поезії з 1917. р.!

закидом квіетизму. „Хіба вийде так, що квіетизм у житті Маковей проміняє за боротьбу та буде проповідувати спокій? — питав. З чудового вірша, зацитованого саме („Природа“) — воно б так і виходило, та не виходить воно — з цілої діяльності Маковея в ої!“ Оборона настільки невдатна, наскільки діяльність автора не має нічого спільногого з творами! Твори окрема в собі цілість, осібний світ.

II.

Спроба характеристики.

Дуже рано зачав писати Маковей, ще в 3-й класі гімназії. Тому, коли після чотирьох літ (1885) з'явилися перші його поезії друком, були це речі на свій час викінчені. Сказав Франко про них: „В них є чуття, є добра форма, а чого-ж більше треба“.) Однак часто чуття уступало рефлексії.

З часом ішов уперед розвиток форми. Маковей не лишився позаду. Рівночасно з цим поглиблявся і ширшав світогляд, а в році 1898. спромігся поет на цілковите візвolenня з обіймів надмірної, подекуди навіть трохи реторичної рефлексії, тому викресав із себе maxимум ліричного полету й чуття. В цьому році пише збірку поезій „Гірські думи“. Це перлини нашої літератури.²⁾

„Гірські думи“ розмежовують дві фази творчості поета. В першій маємо молодечі спроби, правда, під багатьма оглядалими вартісні, в другій знамениті твори вповні дозрілого вже літературного таланту.

Третю фазу відкриває війна. Вона багато дечого дала поетові, його світогляд змінює до основ. Перед війною Маковей потрохи схилявся до світогляду, який у нас заступав Драгоманів, що, мовляв, вистане усіх переконати про слушність нашої справи, переконати науковими доказами, а всі нам потакнуть. Світогляд цей провалився під час війни, провалився він і в Маковея. У „Привіті“ пише поет:

„Напоперек в ченої Європи,
Крізь плоти із дроту і окопи...“

Це вже глум над отим світоглядом. Маковей, як поет, доходить тепер самостійно до іншого: не розум, а почування кермую людьми, воно одне робить людей людьми. Почування, мистецтво. „Я думаю, що виховувати людей на кращих громадян можна тільки штуркою“.³⁾ І Маковей знова знімається

¹⁾ З Денника.

²⁾ Жаль, що вони — надруковані в журналі — пішли в забуття. Видати їх тепер окремою брошуркою, це чи не найважніше завдання приклонників поета.

³⁾ „Тиха година“. Осип Маковей: Кроваве поле. Нариси. Львів—Жнів 1921.

на вершини творчости, творить чудові нариси,¹⁾ перенизані лірикою, і дає їх людям. Дає ім мистецтво...

Я відважуся проти всіх сказати: Маковей лірик! Коли взяти всі його твори, то побачимо, що кращі з них скоріше треба зачислити до лірики, як до епіки. Ось вони: „Поезії“, Гірські думи, Самота, Туга, Кроваве поле і т. д. Епічні писання переважають кількістю, але якістю вони багато слабші. (Наші знакомі, Ревун, Залісся, Ярошенко, фейлетони...).

Тай взагалі епічна творчість це цілком інша річ у Маковея. Як він за неї взявся? От малий факт із життя поета: вийшли його „Поезії“, всі рецензенти хвалять їх — вихвалюють, а книжка розходитьться поволі - поволі... („Як я продавав свої новелі“). З цього росте зневіра. За всім літ журналистичної важкої роботи вона зростає. Поет приходить до переконання, що „Русини, нарід некультурний, для них видавай єгипетські сонники і небесні листи, а не новелі“. Тому він не друкує своїх поезій, хоча пише їх багато. Але для такої суспільноти має він щось інше: глум, що пробивається в його сатирах. В сатирі виробився Маковей неабияк.

Певно, пробував він написати епічні твори не-сатири, наприм. „Залісся“. Та це лише спроба, не цілком удачна, на вітві що більше, на ній можна бачити, що з Маковея не епік.

Засаднича риса всіх творів Маковея, побіч зневіри не лише в громадянство, а й у свої сили, квіти та землю. Він пробивається навіть у найранніх поезіях. Приглянемося молодечій поезії „До бою!“²⁾ Кінцева стрічка:

„Не до погуби, не до бою
Нехай взвиває нас Тиртей;
Най кличе можних до спокою,
Щоб в людях бачили людей!“

Ще більш знаменні слова іншої пісні (В дорогу):

„Як найду його (щасти), порівнаюсь з метою,
Все горе забуду за хвилі спокою.
Проживши ті хвилі, навіки в могилі
В доволений тихо спічну.“

Коли поет хотів би часом боротися, то не за якісь ідеали, національні, чи хочби загальнолюдські, лише за спокій!

Хоч як розбивали його сили розбіжності в праці, то всеж таки підтинала йому найбільше крила його крайня зневіра. В житті умів Маковей бути навіть веселим, але в творчості ні. Колиб його зневіра не зайдла так далеко, він став би українським Гайне.

¹⁾ Кроваве поле.

²⁾ Зъ боевыхъ пѣсень Евмена. „Зоря“ 1888, ч. 7. ст. 113.

В щоденному житті може й не відчував Маковей цього. На це не позволяла йому „перевага“ холодних рефлексій над почуванням¹⁾, але в хвилі високого натхнення він бачив це гаразд, велику трагедію великого чоловіка. Сам найкраще змалював її:

„Не бійся, друже мій, мого терпкого слова!
Воно мене бере на муки, на тортури,
мене ранить найбільш моя глумлива мова
і без чуття паду я в забуття понуре.“

Моя душа, як посмітюшка полохлива:
не знані їй пісні, ні полети могучі,
як найде хробачка, уже сидить щаслива,
як сяде п'д листком, вже не боїться тучі.

Ненавиджу її як ту сліпу кертицю,
грабарку мовчазну, затворницю підземну,
що сонця не терпить і порпає землицю,
що над блакитний день волить темницю.

Моя душа без крил, як вязень зголоднілий,
що бачить ясний день і волю через крати,
злетіла би ген-ген, бодай як яструб смілий,
та посмітюшкою приайдеться їй вмірати.

І жаль меві гіркий, що у лихій годині
для народу мого я крук, що сумно краче;
вже кращеб тихий рай спалити на пустиню,
ніж бути лірником, що коло раю плаче.

Не бійся, друже мій, я більш тобі прихильний,
ніж мудрагелеві, що ходить в моїй шкірі.
Ти любиш се життя і вірою ти сильний,
а я, мов у багні, застряг в гіркій зневірі...“

Чи це характеристика повна, не можна сказати. По Маковею остала велика, ще досі недрукована ніде спадщина. Після прослідження її треба буде може доповнити оцій нарис.²⁾

¹⁾ З Денника.

²⁾ До речі, дивно, що рідня Маковея ще й досі не віддала його архіву до Наук. Т-ва ім. Шевченка чи Національного музею, хоч це повинно бути її обовязком. Доки учені не будуть мати змоги приглянутися близче оцій спадщині, прослідити її, доти оцінка його творчості буде неповна, а той помилкова, або — взагалі мовчатимуть. А на таке хіба не заслужив Покійник своєю невисипущою працею!

Д-р Микола Гнатиша.

З сучасної мистецької прози Німеччини.

ІІ. Експресіонізм. *)

Хоч як короткий час нас відділяє від дефінітивної капітуляції німецького експресіонізму, хоч головні представники цього літературного руху ще в повній силі свого віку, то все таки уважається цей напрямок загально за історичний факт, який дає можливість більш-менш об'єктивного осуду.

Збірною назвою „експресіоністи“ означає сучасна літературна критика всі ті молоді сили, котрі виступили в німецькому письменстві на перший плян в роках 1910—1920. В дійсному житті цих років слово експресіонізм мало далеко вузче значення і прикладалося лише до малої групи мистців, тимчасом як інші, навіть дуже з ними споріднені літературні угрупування прибрали собі найріжнородніші назви, а в очах сучасного глядача являлися дуже часто ворожими експресіонізмові силами. Але у всіх без виїмку груп молодих письменників цього часу ми бачимо одну спільну рису, яка виявилася суттєвою, а саме з реакції проти позитивістичного думання та імпресіоністичного творення зроджений активістичний світогляд. Усі ці експресіоністи, новопатетики, абстрагісти, етерністи, футисти, активісти і т. д. вирошли з одного коріння і несвідомо, часто поборюючи одні других, ішли тою самою дорогою до одної цілі. Тому вже тепер мають дослідники можливість зedнати їх усіх в одноцільній групі, замкнути в короткому періоді, надавши їйому ім'я тої з малих, конкретно існувавших груп, з якої вийшли найвизначніші тогочасні літературні таланти: ім'я експресіонізму. Повторився, цим разом в дуже прискореному темпі, процес історизування життя, процес, який все підводить життєву ріжнородність під один знаменник, надаючи їйому одно, колись парціальне, але тепер загальне ім'я. Зайвий доказ факту, що експресіоністичний напрямок німецької літератури вичерпав усії свої можливості, відійшов до історії.

Короткому оглядові мистецької прози цього недовгого, але голосного і плідного, для нас ще майже сучасного, але вже історичного періоду присвячена ця стаття. Опираючись знова в більшості випадків на поданому в цитованій вже праці А. Сергеля матеріалі, постараюся вкласти його в розвоєву схему.

Вже з самої суті експресіонізму, на якого ідейних і теоретичних елементах я спинився коротко в І. частині цього огляду, ясно, що епіка взагалі, а тим самим епічна проза найменш відповідає духові цього живого, волюнтаристичного, ак-

*) Див. ЛНВ. кни. IV с. р.

тивного напрямку. Виразові засоби оповідання, новелі, роману, техніка й архітектоніка цих жанрів не допускають нагальних вибухів чуття і волі, котрі такі характеристичні для експресіонізму. Епічність, без якої мистецькій прозі дуже тяжко обійтися, вимагає від письменника бодай почасти імпресіоністично-натуралистичного підходу до сюжету: без опису зовнішньої акції, що її можна скопити змислами, епічна фабула стає малокровною і нещікавою. Тому-то і другий кардинальний постулат експресіоністів, а саме виключення змислових елементів з мистецтва та абстракційність акції, не міг знайти в прозі повного примінення. Так само і з психольогічним підходом до характерів дієвих осіб. Не диво отже, що типовими для експресіонізму жанрами стали не роман, новеля, оповідання, лише лірична поезія і драма. Не диво, що німецький експресіонізм ототожнюється у психіці інших культурних народів з іменами Верфеля, Штернгаєма, Кайзера — великих ліриків і драматургів. Проза стояла, силою факту, остроронь, і задля своєї деякої компромісості супроти зненавиджених старших напрямків, задля своєї меншої „експресіоністичності“, була трактована головними діячами літератури того часу по мачушиному. А тимчасом у ній находимо також небуденні вартості, серед німецьких белетристів експресіонізму находимо теж визначні таланти, з якими познайомитися ширшим колам нашого громадянства безперечно цікавіше і корисніше, як із за надто вже виключними, часто лише спеціалістові інтересними, виплодами експресіоністичної лірики й драми.

Галасливий, як усі молоді літературні напрямки останніх десятиліть, повний запалу і духа негації супроти старих літературних і загалом культурних вартостей, виступає експресіонізм на арену німецького літературного життя коло 1910-го року і ворушить цілі чотири роки гладину письменства, послуговуючися рядом журналів (як напр. „Революція“).

Початок світової війни приніс певне охолодження і примусив головних діячів руху замовкнути або відійти у свого роду підпілля. Бо всі ширі експресіоністи поставилися, під впливом політичних клічів та проповіди моралі, різко проти війни взагалі. Ті, кого захопила тоді течія патріотичного одуванчення, забули на свої експресіоністичні ідеали „людськості“ і пішли в бій за націю й цісарство. Жменька інших, що лишилися вірні своїм давнішим переконанням, відійшла до Швейцарії, щоби відти голосити з правдивим боевим захопленням пацифістичні ідеї, а рівночасно, щоб не дати загинути чисто мистецьким здобуткам раннього експресіонізму та щоби розвивати їх дальше. Так повстав славнозвісний заграницаний, після війни перенесений до Німеччини, журнал „Die weissen Blätter“, коло якого згуртувалися такі таланти німецької літератури, як видавець, ельзасько-німецький поет Рене Шікеle, новеліст Леонард Франк, драматург К. Штерн-

гайм, лірик Ф. Верфель, із старших — Гайнріх Манн і багато інших. На білих сторінках цього журналу концентрувалися у воєнних та перших повоєнних роках всі ідеалістичні змагання молодих німецьких поступовців, та заразом усі найкращі сили молодого німецького мистецтва слова. У ньому появився теж один із літературних протестів проти війни, а саме: „Геройська смерть“ нашого закарпатського земляка, тоді мадярського офіцера, Андрія Ладка. Розпоряджаючи такою трибуною, як згаданий журнал, німецькі експресіоністи перечекали війну.

Заміщення останнього року війни дало знова змогу виринути з подвійною силою експресіонізму, який став у днях революції паном ситуації на всьому культурному полі Німеччини. Але побідник не вмів довго задержати в своїх руках стерно: заплутавшись у скрайностях, закипив цинічно сам із себе устами дадаїстів, мистців, які послідовно загострили до найкрайнішої крайності постуляти експресіонізму. Він залишив поле новій генерації, яка зуміла подивитися критично як на давнішу імпресіоністично-натуралістичну минувшину, так і на сучасний їй експресіонізм та дала, сполучуючи їх у могутній синтезі, тривкі завдання дальнього нормального розвитку німецької літератури.

По класично-эрівноваженім, але теж і класично-порожнім під духовим оглядом періоді літературного позитивізму, що виявився у формах від реалізму до імпресіонізму, прошуміла буря романтичного елементу, якого проявом був цілий експресіонізм, щоб дати знова місце наверненій на класичні дороги мистецької творчості, оживотворені сильними імпульсами відшумілої романтики. Звичайно, як експресіонізм сам, так і ця нова синтеза, якою характеризується наймолодша, поекспресіоністична література, не прийшли без підготовки; а передниками і духовими батьками цього нового, продистельованого в горнілі духа й волі реалізму не могли стати надто вже радикальні експресіоністичні лірики чи драматурги; їх чисто романтичний темперамент не дався вбрати у форми цеї нової класики. Тим менше могли стати батьками найновішого німецького письменства старші натуралісти та імпресіоністи, бо вони не розуміють суттєвих первів, внесених у нове мистецтво експресіоністичною революцією. Синтезу приготовляв не хто інший, лише експресіоністична мистецька проза, которая, як уже було сказано, з одного боку переняла всі внутрішні, суттєві прикмети експресіонізму, а з другого — не могла остаточно й радикально пірвати з натуралістично-імпресіоністичним мистецтвом. І в цьому підготовлюванню ґрунту для нової, вже не переходової і патольгічної, а дійсно здоровової і сильної молодої літератури лежить велика заслуга занедбуваної в часи буйного розцвіту експресіонізму, але могутної й великої експресіоністичної прози. Саме до прозаїків належить перший

старший письменник, якого взяли собі молоді експресіоністи за патрона, і який творить перехід від старшого мистецтва до експресіонізму: Гайнріх Манн. Саме між прозаїстами находимо теж першого, хто довершив могутної синтези вартісних духових елементів експресіонізму з формальною структурою і виразовими засобами імпресіоністично-натуралістичного мистецтва, і створив таким робом тривкі підстави під розвиток наймолодшого письменства: Альфред Деблін. Між цими двома бігунами — Манном і Дебліном — пробігає крива лінія розвою експресіоністичної прози. Приглянемося близче поодиноким цеї лінії відтинкам.

Гайнріх Манн був, і лишився до певної міри націле життя, типом чистого мистця, котрий захоплюється образами і настроями. Він знайшов собі під небом Італії нову батьківщину, яка дала йому натхнення і сюжети для майже всіх кращих його творів аж до 1910 року. Він вложив у чудову мистецьку форму новелі „Pippo strano“ признання, яких не повстидався жаден представник чистого *l'art pour l'art*, які нагадують, по суті, славні Мопасанові слова про мистця і його психіку, написані на сторінках подорожнього дневника „Sur l'eau“. Для своїх старших романів він брав сюжети з Італії, у своїх богатох новелях, що ними зискав собі ім'я великого майстра німецької красної прози, він утікав переважно у давні, повні поезії часи італійського ренесансу; уже самі наголовки книжок свідчать про це: Флієти і Кінджали, Бурхливі ранки, Злі люди, Серце. Мистецтво Г. Манна сперед 1910-го року поринало у імпресіоністичній, відчушеній від гамору буднів, атмосфері, та мало дуже небагато спільногого із надходящим експресіонізмом.

Та вже у збірці „Серце“ з 1910 р., а далі у ряді нових романів, започаткованому в 1914 р. книжкою „Підданий“, бачимо перелім у світогляді Манна. Він кидається з усім запалом у вир політичного життя Німеччини, стає одним з проводирів поступового табору, і таким чином позикує собі симпатії експресіоністичної молоді, котра проголосила його своїм духовим батьком. І хоч його твори цього нового періоду не мають вже ніжно-поетичного чару Маннової ренесансової новоромантики та імпресії, то все таки життєвість і злободневність проблем, розбираних у його новіших романах, придбала йому велику популярність.

Аналігічну до Г. Маннової розвоєву дорогу, лише що в протилежному напрямі, пройшла старша повістярка Аделя Гергард. Її романі, від виданої в 1906 р. „Історії Антонії ван Гезе“ почавши, розвиваються в напрямі від конкретної політичної програми до загальних людських ідеалів та від агітаційного, журналістичного стилю до правдиво мистецького виразу. Як у змісті, так і в формі її романів просвітлюють крім того дуже сильно експресіоністичні елементи, при чому

одначе певна, для жінок така характеристична, консервативність і пошана до традиції робить з її писань твори переходового типу.

Пізніше, як досі обговорені представники переходу від натуралістично-імпресіоністичного мистецтва до експресіонізму, бо аж у першому році світової війни, виступив на літературне поле Леонард Франк. Під внутрішньо-ідейним оглядом представляє він тип запального борця, проповідуючого в рамках радикально загостреної нової мистецької теорії революційні соціальні ідеї, і цею сторінкою своєї діяльності вже в цілості належить до експресіоністичної літератури; під формальним оглядом одначе лишається далеко позаду і тримається здебільшого виразових засобів натуралістичної школи. Дебютував в 1914 р., як 32-літній, зрілий чоловік романом „Розбішки“, в якому находимо, покищо захованій ще під покровом об'єктивного змальовування подій, сильний протест проти сучасного способу виховування дітей. У ряді дальших своїх романів і оповідань Франк проповідує вже цілком відкрито, не стараючись навіть лишитися в межах мистецького оформлення, реформу на всіх полях громадського життя, а головно в ділянці виховання. І так в 1915 р. виданим романом „Причина“ оправдує автор убийство, яке виконав герой на своєму бувшому учителеві. Найдозрілішим та найбільш популярним твором Франка є під час війни написана збірка оповідань „Чоловік є добрий“. Є це протест проти війни.

Старші віком автори, котрі захопилися експресіоністичним світоглядом, послугувалися здебільшого ще натуралістичними виразовими засобами і формою; молодша генерація пішла вже і під цим оглядом бодай частинно назустріч новим гаслам. В першу чергу треба тут згадати двох типових представників перелоцової доби: лікаря Готфріда Бенна Г. Зака. У своїх численних новелях перший представляє найчастіше моральний занепад людей науки, у свідомості котрих зачинають свою розкладову роботу сумніви проти природничо-позитивістичного світогляду. Як у новаторській, погорджуючій льогічністю та впорядкованістю реалістичної прози, формі, так і в змісті пробивається назверх сильний волюнтаристичний, метафізично і чуттєво забарвлений, світогляд, котрий бореться з бездушним світом позитивної науки й експерименту.

На одного з кращих представників експресіоністичної прози міг-би виробитися Густав Зак (Sack), колиб не його передчасна смерть в окопах. У його двох посмертних романах (*Verbummelter Student* і *Der Namenlose*) находимо сильно пережиті та у певну мистецьку форму вbrane шукання переходової доби. Вони розпливаються поки-що у безсиому протесті проти релятивізму і позитивізму, але находимо в них уже теж натяки:

на модерного, сильного, волевого чоловіка, котрий „сміючися глядити в очі невиясній таємності життя“.

Тимчасом, як Бенн і Зак лишилися незрівноваженими, пессимістично настроєними борцями з власною душою та безсилими протестантами проти старого світогляду, сильніші натури почали шукати вже конкретно виходу з духової кризи. І хоч як це дивно, проповідники волевого зонту знайшли цей вихід не у поринанні в оточуюче їх життя, а в утечі до крайніх екзотики й фантазії. Будучи людьми мистецької натури, естетами, ці автори зрозуміли, що занадто тісний контакт із конкретною дійсністю зводить мистецтво все на дорогу немистецької, буденної агітації. Не хотячи повторювати розвоєвої лінії Г. Манна чи Л. Франка, відійшли в чужий своїми формами для нашої дійсності світ, бо бачили, що і в екзотичних шатах авантурничої літератури можна подати сучасному поколінню елементи нового життєвого світогляду, зберігаючи при цьому для літератури її чисто мистецькі вартості.

Своєю літературною діяльністю старається цей погляд доказати головний представник цеї новітньої літератури цікавих пригод і далеких країв, Казимир Едшмід, автор оповідань і романів, у яких описується подорожі та сенсаційні пригоди активних, життєвих, погорджуючих філістерським спокоєм людей. І хоч форма, якою Едшмід уміє до шаленості прискорювати темп акції, заслугує на увагу і похвалу, то занадто на сенсаційність обчислени сюжети à la Карл Май обнижують до певної міри вартість великої частини літературних надбань цього талановитого автора.

До Едшмідової погоні за повними життя і пригод екзотичними сюжетами додав Клябунд сильну дозу фантастики та вірне почуття звязку свого таланту з літературним минулім, і цим способом врятував себе від крайностей та став одним з найбільш цінних під мистецьким оглядом прозаїків німецької літературної сучасності. Цей одушевлений всім, що екзотичне і орієнタルне, Німець Альфред Геншке, прибравши собі сталий псевдонім Клябунд, виступив на літературний овид коротко перед початком війни як оригінальний лірик. В останніх роках зискав собі ім'я теж поезія границями Німеччини свою вмілою перерібкою старокитайської драми п. з. „Крейдянний круг“; мало однаке людей із ненімецької публіки, яка захоплювалася цею драматичною казкою, знає, що драматичні спроби є для Клябунда лише маловажним епізодом та що вся вага його творчості лежить головно в прозовому оповіданні й романі. Клябунд—це еклектик, який опановує досконало техніку майже всіх літературних стилів, від народньої поезії та старинних, головно орієнタルних, літератур почавши до найсвіжішої сучасності включно, та творить у кожному з цих стилів бездоганні поетичні твори. Таким-же самим еклектиком без власного, тривкого світогляду є Клябунд під внутрішнім,

ідейним оглядом. Він — визнавець неглибокої фільософії вічної зміни, вічного розвитку — і ця його розумова основа є теж не чим іншим, лише утечею перед роспучливим станом, у який вводить молоду душу боротьба старого світогляду з модерними повівами волюнтаристичного духа.

Полищаючи на боці творчість Клябунда як лірика, можемо витичити розвиток його як прозаїка ось — таким чином: перша, передвоєнна збірка „Клябундова карузель“ подає ряд коротеньких гротескових малюнків, яких одинокою ціллю є кепкування із здивованого і обуреного такими вибриками „обива-теля“. У двох наступних збірках поглибив автор ідейний підклад під впливом війни, переживання якої описані у них в напів-реальному, напів-фантастичному вигляді. По збірках новель пішов ряд романів, між якими на найбільшу увагу заслуговують три: у виданому в 1915. р. романі „Моро“ змалював Клябунд на тлі подій французыкої історичної минувшини тип вояка-патріота, котрий іде непохитно до своєї цілі. В 1917. р. видав Клябунд роман „Магомед“, а в 1923. р. вийшов могутній роман з російської історії п. з. „Піotr“ — звеличання грубої, фізичної сили і безоглядного волевого елементу як чинників, спричиняючих загальний поступ. Серед цих трьох екстремів: некомпромісового ідеаліста - проповідника Магомеда, мало життєздатного ідеаліста-борця Моро і представника дуже життєвого, але грубого й насильного волевого елементу, Петра — серед цих екстремів порушується ідеольгія численних інших, дуже вартісних оповідань і романів Клябунда.

Окрімій листок в історії кожного періоду німецької літератури зарезервовується все для повного романтичних чарів і середновічної готики міста Праги. Серед доволі численної тамошньої німецької людності та серед студіюючих чи осілих там уроженців німецьких частин Чехії й Моравії находилися все талановиті люди, котрі вносили нові та дуже вартісні перші у скарбницю загально - німецького красного письменства: згадати, для прикладу, славнознісних письменників недавного минулого Рільке або Майрінка, чи експресіоністичного передового лірика Ф. Верфеля. Експресіоністичній, чи власне з експресіонізмом спорідненій мистецькій прозі подарувала Прага двох визначних письменників.

Перший із них — це Макс Брод. Брод одушевлений теми самими ідеями, які голосять інші експресіоністи, лише хоче їх проповідувати не при помочі твердих агітаційних клічів, а ніжним гоношенням „взаємної любові“.

Бродові романи, що їх він написав велику скількість, не є під мистецьким оглядом дуже замітні. Форма їх не відповідає модерному експресіоністичному змістові: у них ще багато психолоїї і епічної ширини опису, багато решток натуралистичної манри.

Другий празький прозаїст, а саме замолоду, в 1924. р. померлий Ф. Кафка, навязує до старих празьких традицій страховинної літератури. Почавши творами, в яких бачимо великий нахил до дрібничкового спостерігання найбуденніших річей та відшукування в них глибокого змислу (збірка „Betrachtung“, 1913), Кафка антиципував постуляти мистецтва найостанніших днів, а саме модерну річевість. Потім перейшов на поле гротескового, повного страховинних, предивних подій оповідання і роману, вкладаючи при цьому все у свої твори глибокий сенс, подиктований метафізичним заложенням автора. Одним з найцікавіших творів цього роду є велике оповідання „Переміна“ (1916), в якому автор подає з гідним подиву умінням опис психічних переживань чоловіка, котрий перемінився раптом у величезну, огидливу потвору. Кафка, наближаючися сюжетами своїх творів та ідеольгією до експресіоністів, був, на мою думку, одним із безпосередніх попередників поекспресіоністичної прози, й то як своїм замисленням до річевости, так і дуже далеким від експресіоністичного, клясично простим стилем.

Здекларовано пішов новими дорогами один з найвизначніших романописців і новелістів експресіоністичного періоду, а саме Альфред Деблін (Döblin). Задержуючи всі позитивні сторінки ідейного боку експресіонізму, він пірвав із характеристичною для нього зовнішньою манрою і формою. У його творах можна знайти багато місць, які звучать немов поодинокі фрази, вирвані з маніфесту поекспресіоністичної молодої літератури: „Мистці кожного роду мусять відкинути духові науки та звернутися лицем до природи.. Стоїмо перед переломом в області думання. Мовна штука чи мистецтво слова без горизонту нового світа, без імпути нашого часу, без гостроти, твердості і духовости — це забавка“.

Такі думки голосить невтомно Деблін, частинно ще експресіоніст, але фактично вже пророк і пропагатор нового, здорового, активного як експресіонізм, але рівночасно змислового як імпресіонізм та натуралізм, мистецтва. Цілий ряд молодих письменників, які стали звісними щойно в останніх роках, накладає на волевий і духовий кістяк експресіонізму живе мясо реального, змислами сприйманого світа, розмальовує красками веселки експресіоністичні, подібні до геометрії, схеми — творить нову синтезу. Покинувши пережиту манію „іэмів“, наймолодші письменники не називають себе ніяким ученим іменем, лише мовчки творять нові вартості, про які ще історикові говорити не пора. На зміну модерному романтизмові останніх десятиліть прийшла нова класика останніх років. Realismus destillatus. А в ціlosti: Бен Акіба мав рацію. Література їде разом із цілою духововою культурою у видуманій геніяльним творцем „Заратустри“, великанській карузелі. Лише катаринка грає кожного разу іншу пісеньку.

М. Кордуба.

Володимир Антонович.

В березні минуло 20 літ від смерті великого українського вченого. Спомин цієї події відзначували Український Історичний Інститут у Берліні і Українська Академія Наук у Київі святочними академіями, перший 20-го, друга 25-го березня с. р. На цих академіях прочитано цілу низку рефератів, котрі мали метою всесторонньо змалювати та оцінити діяльність помершого.

Ми не кладемо собі такої широкої мети, не тільки тому, що звертаємося не до спеціалістів - істориків, лише до широкого загалу наших читачів, але ще й тому, що перед 22 роками, ще за життя Володимира Антоновича, з нагоди його ювілею на сторінках нашого журналу появився з під пера д-ра Степана Томашівського дуже докладний і сумлінно опрацьований огляд цілої його наукової діяльності, безперечно найосновніша сту-дія про великого історика, яку досі написано.¹⁾ Тому тут обмежимося на зазначення найзамітніших моментів з його життя і наукової та громадянської діяльності.

Походження Антоновича було як на наші відносини доволі егзотичне. Мати, Моніка Гурська, Полька, вихована в аристократичній сем'ї Подоських, тільки короткий час жила зі своїм шлюбним мужем Bonifatiem Antonowiczem, Білорусином. Батько, Янош Джидай, син мадярського емігранта, покінчивши фільософічні студії на львівськім університеті, учителював по панських дворах на Уманщині. Син оставав зразу під опікою матери, котра хотіла його вимуштрувати на „добре вихованого“ панича — і сі часи свого дитинства учений історик опісля згадував з огорченням. Потім занявся ним батько, Джидай, котрий, покинувши учителювання, відкрив в Одесі пансіон для хлопців. В сім пансіоні проживав Володимир Bonifatiievich через цілий час своєї науки в одеській II-їй гімназії і тут під впливом батька зазнакомився з літературою французького раціоналізму, особливо з творами Руссо, що мали рішучий вплив на витворення його особистого світогляду. По скінченню гімназії в 1860-ім р. перейшов на університет до Києва, бо Одеса ще тоді не мала університету. Не знати, чи за намовою матери (як упевнене Равіта - Гавронський), чи тому, що приняття на історичнс-фільольогічній відділ було тоді звязане з трудностями (існуував nomenus clausus), Антонович зразу вписався на медичний факультет, перейшов (1850—1855) цілий приписаний курс лікарських наук і деякий час навіть виконував лікарську практику в с. Чорнобилі і в Бердичеві в самий розгар епіде-

¹⁾ Д-р С. Томашівський: Володимир Антонович, його діяльність на полі історичної науки. ЛНВ. Львів 1906 р. кн. I—III.

мії холери. Придані тут відомості і строго наукова метода досліду природничих наук стали йому дуже в пригоді при пізніших студіях над археологією. Звання лікаря не припало йому до душі і незабаром вписався вдруге на університет, на історично фільольогічний відділ, котрий покінчив зі степенем кандидата. Короткий час учителював у київських середніх школах (в І-ій гімназії, потім у Володимирській кадетській школі). В 1863 р. покликаний на урядовця в канцелярії київського генерал - губернатора, став редактором видавництв „Временної Комиссії для разбора древнихъ актовъ“ і тут найшов широке поле для наукової діяльності. За дисертацию: „Остакні часи козацтва на Правобережі“ дістав в 1870-ім р. степень магістра російської історії і став доцентом київського університету. В 1878-ім р. по обороні праці: „Нарис історії великого князівства Литовського“ отримав титул доктора російської історії і його вибрано звичайним професором на катедрі російської історії. В літах 1880—1883 був деканом історично - фільольогічного відділу. Як професор читав звичайно отсі курси руської історії: 1) Історія Руси в домонгольську добу; 2) історія південно - західної Руси; 3) джерела до західно - руської історії. Свою професорську діяльність виконував до 1890-го р. В сім році перейшов на пенсію, проживаючи в Київі аж до смерті 21 березня 1908 р.

Наукова діяльність Антоновича проявлялася в чотирьох областях: 1) архівальних розслідів і видавання історичних джерел; 2) історичних студій і розвідок; 3) археології; 4) етнографії. Архівальні досліди, вибір і видавання джерельного матеріалу були тісно звязані з участю ученого у вище згаданій „Временній Комиссії для разбора древнихъ актовъ“ та становиськом її головного редактора. Головним завданням сеї комісії було видавання „Архива Юго - Западной Россії“, котрий виходив у восьми серіях і котрого плян уложив попередник Антоновича професор М. Іванишів. Перебравши після Іванишева уряд головного редактора Комісії, Антонович з молодечим жаром кинувся до праці, використовуючи преображені скарби нерозсліджуваного і невикористованого Київського Центрального Архіву. Він сам особисто зредагував і видав 9 обемистих томів „Архива“, подаючи дослідникам минувшини українського народу неоцінену скарбницю першорядних джерел до історії козаччини, українських міст, українського селянства, церковних відносин та кольонізації на Україні. Тільки той, хто сам займався сим ділом, зможе як слід оцінити, скільки мозольного труду та фахової ерудиції вимагає вибір з безмежних засобів архіву, відчитання та приладження до друку, вкінці видання з потрібним науковим апаратом актового джерельного матеріалу. Крім сих 9-ти томів „Архива“ видав Антонович ще збірник літописей до історії України (8 досі невідомих літописей і щоденників), спільно з Терновським

збірку матеріалів до історичної топографії Києва і Київщини, спільно з І. Самчевським четвертий том відомої літописи Семілла Величка та разом з К. Козловським збірку литовських княжих грамот. Крім сих великих комплексів джерел видрукував у Києвськ-ій Старині чимало мемуарів, дрібніших документів, записок, грамот, то - що.

Даючи джерельний матеріал майбутнім історикам в руки, Антонович і сам використовував його у великій часті. Кожний з виданих ним томів „Архиву“ містить у скромній формі вступних розвідок солідні наукові праці з тої області, до котрої відносяться зібрани в сім же томі матеріали. Крім цього оголошував свої ученні студії в часописі „Кіевская Старина“, у київських „Університетських Извѣстіях“, „Чтеніях общества Нестора“, „Кievлянині“. Деякі праці видав у окремій збірці монографій, котрих вийшов лише том I. (Київ 1885 р.). Всі історичні праці Антоновича відносяться виключно до української історії, бо дослідам над нею наш учений присвятив ціле своє життя. Тут не час і не місце їх обговорювати, або наводити їх зміст чи хочби й самі заголовки. Зазначимо лише, що зпоміж ріжних питань минувшини українського народу Антонович найбільше цікавився польсько - українськими взаєминами, старався в об'єктивнім та вірнім образі на підставі твердого ґрунту реальних, документально стверджених фактів змалювати ту роль, яку через цілі століття історична Польща відогравала на українських землях, зобразити всі ті прогріхи, які вона поповнила супроти українського народу. В цілій серії праць учений історик немilosерно розторощив грімкі теорії про культурну місію, яку польська шляхта ніби-то виконувала на Україні, про мниме ширення нею західної цивілізації серед темних мушкітських мас, про „zdobycze r\u0142uga polskiego“, про легендарну геройську оборону українських земель перед навалою диких степових орд — теорії, котрі польська історіографія тоді за любки голосила і котрих ще й досі не може зовсім визбутися. Антонович безжалісно здирає сю маску з історичної шляхти і показує її правдиве облича, облича плянаторів, безоглядних егоїстів, захланних добичників, шукаючих лише поживи, котрі не то що зовсім не дбали про добро населення, якого працею живилися, але й для особистих користей та амбіцій нехтували добром та інтересами самої Речі Посполитої, котрої тут були представниками. Вийшла така жахлива картина минулого, що деякі польської часописи (прим. Kujter Wileński), не находячи іншого способу оборони, просто обвинувачували видавців „Архива“ в навмиснім фальшуванню актів. Се й спонукало Іванишева й Антоновича до публичної відповіди клеветникам і закликнути особисто провірити автентичність виданого матеріалу. При сім не треба думати, немов би Антонович ставився вороже до Поляків як нації. Зовсім навпаки, він навіть старався опісля допровадити до порозуміння між Українцями і Поляками

в Галичині. Він осуджував лише ту політику, яку історична Польща вела на українських землях, був ворогом панування польської шляхти над українським народом.

Антоновича, як дослідника минувшини, неособливо цікавила зовнішня історія, історія самої держави, воєн, більше чи менше близьких побід, дипломатичних підходів. Він все звертав головну увагу на внутрішню історію, на суспільні форми, їх повстання та розвій, на життя міст, селянства, шляхти, на походження та розвій козацтва, на умови, що викликали гайдамацькі рухи, на положення та життя православної церкви, на хід кольонізації. І на сих областях української історії він здебільша був піонером, він перший орав досі нетиканий переліг.

Історіософічні погляди Антоновича, розсипані по ріжких його учених працях, можна зібрати у приблизно ось яку схему: Кожний народ у свому політичному життю має питому йому провідну ідею. Ся ідея залежить почасти від антропологічних расових причин, почасти від ріжких зовнішніх умов, територіальних обставин, історичного життя, культурного розвитку. Такою провідною ідеєю у 'російського народу' був принцип авторитету державної влади, а б с о л ю т и з м. Польський народ виділив у себе привілеїзований стан, шляхту, дав їй спромогу повернути на власні користь все громадське добро; тут провідною ідеєю був принцип а р и с т о к р а т и з м у. Українському народові, що сидів посередині між російським і польським, став питомим принцип в і ч е в и й, принцип широкого демократизму. Але йому ніколи не довелося вповні виявити свою провідну ідею; він спромігся лише на інстинктиве стремлення до неї: в давнину, за княжих часів, в ічевим, громадським та виборно-церковним устроем, опісля судовим устроем у т. зв. копних судах, вкінці отся провідна ідея дуже виразно зазначилася в козаччині, а ще виразніше була зреалізована в Запорожській Січи.

Не кожну з отсих трьох ідей однаково легко вповні увести в життя. Найлегше зреалізувати ідею авторитету влади, абсолютизм, коли народ зрікається особистої волі і підчиняється волі того, хто зумів у свої руки захопити силу. Трудніше перевести ідею аристократизму. Тут державний устрій здіймає з народу обовязок керувати власним життям, призначає його коритися тим, що ріжкими способами вибиваються понад народню масу, нівечить в народі почуття своїх прав. Упривілейована частина суспільності нехтує права другої, неупривілейованої частини, гнобить і використовує її і се доводить до боротьби між станами суспільства. Така боротьба часом спричинює упадок держави, як се сталося в Польщі. Найтяжче увести в життя демократичний принцип, та до сього треба, щоби громадська маса досягла високого ступня культурного розвитку, витворила велику внутрішню дисципліну,

охоту до особистих жертв на користь ідеї. І саме брак сих необхідних умов досі не позволяє Українцям зреалізувати свої ідеї.

Боротьба всіх тих чинників, котрі впливають на витворення питомої поодиноким народом провідної ідеї, є головним змістом історичного процесу, що творить нові форми життя, як суспільний уклад, структуру державної організації і т. п. Саме досліджуванням сеї боротьби та її наслідків повинен займатися історик. Представником ідейних основ, котрих боротьба є суттю історичного життя та розвитку, не може бути одна особа, але цілі верстви населення. Тому соціальна історія народу має передове значення. А що народня маса не є одноцільна і ріжні її верстви мають неоднакові інтереси, то історія — сенаука про суспільство і взаємини між тими верствами, на які суспільство ділиться.

Як бачимо, історіософічні теорії Антоновича розвинулися під сильним впливом старого французького раціоналізму Монтескіє та Руссо й пізнішого, модного в третій четвертині XIX в., позитивізму Огюста Конта. Ale Антонович не тільки відказує одиниці значіння та впливу в історичному розвитку, але ставиться негативно й до державної організації. У своїй критиці на відомий історичний роман Сенкевича „Ogniem i mieczem“ робить закид польському авторові м. ин. за його особливий пієтизм до державної ідеї, в імя котрої ставить дивовижні вимоги до цілих верстов народу. Для Антоновича держава і її інституції се річ зовсім побічна, підрядна, се лише часова, переходова стадія розвою суспільності. При іншій нагоді, поєднуючи характеристику діяльності Богдана Хмельницького (в київських „Чтеннях“ т. XIII), зазначує з натиском, що самостійна держава не відповідала характерові та вдачі українського народу. Тому то — на думку автора — спроби деяких проводирів у сьому напрямі не мали поводження, розбиваючися о байдужність та неохоту народної маси. Значить, наш передовий історик, відсуджує Українців від державотворчих здібностей та змислу для самостійного державного життя, зовсім не вважав сього за некорисну, відемну ознаку, а радше за бажану, додатну прикмету, за цінний плюс супроти інших народів. Підсумки ідеалів Антоновича, що були заразом мірилами його історичних оцінок, зовсім влучно зазначив Ст. Томашівський: федералізм у політичних справах, демократизм посунений до повної волі громад, а навіть одиниць, безоглядна рівність, можність всестороннього розвитку, виключне право одиниці розпоряджатися сама собою і т. ін. Від себе-ж окремо зазначимо, що сі погляди тісно вязали Антоновича з його молодшим товаришем Драгомановим, а обох занархістичною школою Прудона.

Про Антоновича як археолога доволі сказати, що перед ним української археології, як науки, зовсім не було. Були

лише аматори—археольоги, котрі через невміння провадити розкопки понищили чимало памяток та поширювали зовсім неправдиві поняття, котрі в науку вносили чимало баламутства. Тому Антонович мусів тут промоцьувати зовсім нові шляхи, бути одночасно ремісником - антикварієм і будівничим - синтетиком. Його діяльність на полі археольогії охоплює майже 40 літ життя і ділиться на дві рівні доби. В першій половині, до кінця 80-их років минулого століття, він був занятий добуванням викопалин і їх упорядкованням. В сій добі уряджує археольогічні експедиції в землі колишніх Сіверян, Полян, Деревлян, Тиверців, розкопує могили в Чернигівщині, Полтавщині, на Поділлю і Волині. Про висліди своїх розшукувань подає звідомлення на археольогічних зїздах, в Істор. Товаристві літописця Нестора, а вкінці також в журналі „Кievская Старина“. В другій половині, від 90-их років, Антонович зводить до купи висліди своїх розшукувань, переходить до систематичних узагальнень. Вислідом цього були: простора праця про культуру Деревлян, загальні археольогічні карти давної Київщини і Волині та декілька розвідок про старинний Київ.

Переходове місце від історичних до етнографічних праць займає видання історичних пісень українського народу („Историческая пѣсни малорусского народа съ объясненіями“, Київ т. I. 1874, т. II. 1875), котрі Антонович видав до спілки з М. Драгомановим. Видавці зібрали тут велику кількість народніх історичних пісень та їх варіантів (за посередництвом Мелітона Бучинського також чимало з Галичини), подали цілий потрібний науковий апарат: пояснення, замітки, порівнання з піснями чужих народів та зібрали висліди своєї праці у окремих оглядових вступних статтях. Се зразкове видання, котре й досі не стратило своєї величезної вартості, здобуло загальне признання для видавців у науковім світі, а Петербурзька Академія наділила їх за се Уварівською премією. Культурно - історичне і етнографічне значіння має студія Антоновича про чарівництво на Україні у XVIII в., уміщена в „Трудах“ Чубинського (видана в українськім перекладі п. заг. „Чари на Україні“ в Літер. Наук. Бібліотеці Вид. Спілки ч. 114), написана на підставі матеріалу з книг гродських і магістратських судів від 1700 до 1768 р. Ся студія знайомить нас з відношенням громадянства до забобонів, з формами, в які склалися сі забобони, зі способами чаровання, так що дає нам суцільний малюнок народних вірувань в часах, коли ще не робилися наукові етнографічні записи.

А тепер ще про громадянську діяльність великого історика.

Антонович не був кабінетним ученим, що утікає від житового життя, не дікавиться сучасними громадянськими справами. Навпаки, у політично - національнім життю своєї суспільності він брав дуже живу участь і його громадянська діяльність по-

чалася раніше чим наукова, почалася ще на університетській лавці. Охрещений в римо-католицькій церкві, змалку вихований матірю - Полькою, в хлопячих літах заразовував себе до польської народності. Після переходу з Одеси до Києва на університет став членом польської студентської корпорації, котра ділилася на територіальні громади (*gminy*), і займаючись здебільша становими справами, зовсім не ховала своєї польської політично-національної закраски. Ся корпорація була, як признає сам Антонович у своїх споминах, знаменито зорганізована і грава між університетською молодю домінуючу ролю, бо ж серед студенства київського університету польський елемент мав тоді величезну чисельну перевагу.¹⁾ Але особистий світогляд Антоновича, опертій на ідеях раціоналізму і демократизму, не міг дестройтися до шляхоцько-католицької ідеольгії більшості свого нового оточення. Він поставив собі метою в першу чергу близьше пізнати народ, серед котрого довелося йому жити, його традиції, його історію, його побут. „Я став шукати — пише у своїх споминах — серед товаришів людей, „що більше мене знали і займалися українськими ділами, але „на нещастя таких людей, здається, зовсім не було... За три „роки я зустрів тільки одного чоловіка, котрий мав хоч слабе, „але все ж таки поняття про те, чого я добиваюсь. Се був „студент Самусь, котрий дав мені збірники пісень, але далі „сього він не йшов. Допіро на четвертий год я зустрів доволі „оригінально двох людей, котрі більше або менше відчували „українську національність... Николай Сильвестрович Кова- „левський і ... Федір Панченко... Від його (Панченка) пер- „шого почув я про Кирило - Методіївське Братство і він добув „мені Чигиринського Кобзаря“.

Прийшлося звернутися просто до джерела. Зразу сам, опісля з гуртком товаришів-однодумців, як Тад. Рильський, Б. Познанський, К. Михальчук і ін. виправлявся у мандрівку пішки від села до села, з клунком на плечах і здебільша в мужицькій одежі. Таким чином, головно в часі літніх ферій, переміряв власними ногами Київщину, Полтавщину, Волинь, Поділля, заходив у чорноморські степи та у далеку Холмщину. Тут крім історичних споминів та етнографічних матеріалів збирали молоді ентузіясти також відомості про той гнет та визиск, що його українське мужицтво терпіло від дідичів - землевласників, котрі до того ще з крайнею зневагою та погордою відносилися до хлопського „*bydła*“. Се не могло не вразити чутких молодечик душ і мандрівники по повороті зі своїх прогульок у приватних розмовах та гуртових виступах ділилися своїми враженнями з товаришами, не ховаючи свого негодування

¹⁾ В наслідок скасовання варшавського та віленського університетів і крем'янечкого лицею, після повстання з 1830/31 р.р. вся польська молодіжь студіювала в Києві.

і обурення. Серед шляхоцько - панських кругів почали за сесію дивитися на Антоновича і його товаришів та з насмішкою називати їх хлопоманами.

Незабаром між студентами, оборонцями старошляхоцьких традицій та між польськими дідичами (т. зв. м о ш р о д з е я м и) почали ширяти дивовижні плітки, немов-то „хлопомани“ ведуть систематичну агітацію серед українського мужнітва з метою викликати загальний селянський бунт і різню панів. Сі безглузді наклепи находили віру і Антоновича та його однодумців нераз покликувано перед суд студентської корпорації, а то й перед громадянсько - шляхоцький суд, але ядерні, розумні, строго льогічні виводи обвинувачених відносили побіду і вибивали противникам оруже з рук. При сих нагодах Антонович виказував „мошродзєям“ цілу нікчемність їхньої ідеольогії, підчеркуючи з притиском, що жити серед українського народу та не зіллятися з ним, значить бути непотрібом, паразитом, що ніде ідея націоналізму не покривається так тісно з демократизмом, як саме на Україні, що бути демократом, стояти по боці народних інтересів—се те саме, що бути патріотом—Українцем. Противники не жахалися навіть доносів до російського уряду на „хлопоманів“ і се привело до „обяснень“ між київським предводителем дворянства Хорватом та київським ген.-губерн. кн. Васильчиковим.

До цього непорозуміння прилучилася ще й інша справа. З початком 60-их рр. XIX в. між польською молодіжю та шляхтою почав ширитися конспіративний рух, кермований т. зв. „Централізацією“ з Парижа,¹⁾ що мав на меті приготувати повстання. Плян поширення польського повстання також і на українські землі різко суперечив цілій ідеольогії Антоновича та його однодумців. Треба було відважитися на рішучий крок. На зборах громади (гміпу) 15 „хлопоманів“ під проводом Антоновича ухвалили виступити з польської корпорації та заснувати окрему українську. Генеза першої київської української Громади досі ще не зовсім вияснена²⁾; все ж таки певне се, що вона повстала в другій половині 1861 р., та що в її заосновинах та початковій діяльності Антонович мав передову участь. Одночасно „хлопомани“ рішили навязати тісніші зносини з редакцією „Основи“, вислали Антоновича до Петербурга, де він зазнайомився з редактором В. Білозерським та передав йому декларативну статтю зладжену Рильським.

Озлоблення ідеольогів шляхеччини проти Антоновича дійшло до того, що публіцист Зенон Фіш, відомий під прибраним ім'ям Падалиця, назвав його в одній статті перевертнем. На сей публичний закид Антонович відповів в „Основі“

¹⁾ Centralizacja - се був виділ кермуючий справами Stronnictwa Demokratycznego на еміграції.

²⁾ Див. Іgn. Житецький, Київська Громада за 60-их років. „Україна“, Київ 1928 р. кн. 1, ст. 91—125.

(в січні 1862 р.) статтею п. заг. „Моя исповѣдь“, в котрій зя-
сував головні елементи свого політично - національного світо-
гляду... „Так, д. Падалице, ваша правда! Я справді перевертень,
— каже він при кінці статті — але ви не звернули уваги на
„одну обставину, а саме, що слово „отступникъ“ не має само
„по собі значіння і що для витворення собі поняття про особу,
„до котрої прикладається сей епітет, треба знати, від якого
„діла людина відступила та до якого пристала; без цього се-
„слово не має змісту — воно пустий звук. Ваша правда! Доля
„хотіла, що я родився на Україні шляхтичем, в дитячім віці
„мав всі привички паничів і довго ділив всі станові та наці-
„ональні пересуди людій, серед котрих виховувався; але коли
„прийшов час самопізнання, я холоднокровно одінив своє по-
„ложення в краю, розважив всі його недостачі... Я побачив,
„що Поляки - шляхтичі, що живуть на україн. землі, мають пе-
„ред судом власного сумління тільки дві дороги: або полюби-
„ти народ, серед котрого живуть, просякнути його інтересами,
„вернутися до народності колись покиненої їх предками і не-
„всищую правою та любовю по силам винагородити все
„лиху, яке вони нанесли народові, котрий кормив цілі поко-
„ління вельможних кольоністів, а котрому сі останні за піт та
„кров платили погордою, лайкою, нехтованням його віри, зви-
„чаїв, моралі, особистості — або, коли до цього не стане
„моральної сили, переселитися в польську землю, заселену
„польським народом, щоби не додавати собою ще одного па-
„разита, щоби самому перед собою очиститися від трагічних
„закидів, що ось я також кольоніст, також плянтар, що по-
„середно чи непосередно (що зрештою на одно виходить) живу
„з чужої праці, заступаю дорогу до розвитку народу, в кот-
„рого хату я вліз непрошений з чужими йому стремліннями, що
„належу до табору, котрий стремить до здавлення народ-
„нього розвою місцевого населення, і що невинно беру на себе
„відповіальність за їх учинки. Само - собою я рішився на
„перше, бо скількиб я не був попсований шляхоцьким вихо-
„ванням, мені легше було розстatisя зі шляхтою, ніж з наро-
„дом, серед котрого я виріс, котрий я знаю, котрого гірку
„долю бачив у кожнім селі, де тільки панував над ним шлях-
тич... і надіюся, що правою та любовю заслужу
„колись, що Українці признають мене сином
„свого народу, бо готов усім поділитися з ними... Так от, д. Падалице, ваша правда! Я перевертень і гор-
джуся сим так само, як гордився б в Америці, коли би з плян-
татора ставabolіціоністом, або в Італії з папіста чесним
працьовитим слугою всенародної справи“.

Сею різкою, сміливою та отвертою, з молодечим жаром
написаною статтею, котра й нині на читача робить сильне
вражіння, Антонович остаточно порвав звязки зі своїми доте-
перішнimi земляками. Переходом на православну віру поставив

ще точку над і, бажаючи і під сим оглядом усунути перего-
роду, що могла б його ділити від українського народу.

Як член київської української Громади, Антонович занявся недільними школами. Визволенням мужиків з кріпацтва поставило Громаду перед завдання дати їм освіту і то освіту на рідній українській мові. Завдяки прихильності куратора київської шкільної округи Пирогова до сеї справи повстало незабаром у самім Київі кілька недільних шкіл для неписьменних підлітків та дорослих. Учителями в сих школах виступали студенти університету, ріжні приватні особи та декілька молодших учителів державних шкіл. Крім самого навчання велися палкі диспути над програмою освіти та способами її поширювання, намічувалися ріжні суспільні завдання, готовилися видання букварів, читанок, граматик, словників. Серед сеї живої, кипучої діяльності, Антонович стрінувся з другим визначним українським діячем, з Мих. Драгомановим, і від цього часу довгі літа вязала їх зі собою щира приязнь і ревна співпраця. Але урядові цілій сей рух видався небезпечним і в червні 1862 р. замкнено всі недільні школи.

Хоча в найближчих літах Антонович свою енергію звернув головно на поле наукової праці, все ж таки не кидає він і громадсько - національної діяльності та вміє справно взяти одну з другою. Знаменитим виразом сеї синтези був приготований його невисипуючою працею археологічний з'їзд у Київі в 1874 р. Сей з'їзд російських, славянських і західноевропейських учених, завдяки зручному поведенню діла, доборові тем та прелегентів, вийшов близькою маніфестацією наукових засобів та аргументів українства, що викликала величезне одушевлення серед Українців і безмежну лютъ чорносотенного московського та московофільського табору. Незабаром почалася з боку російського уряду нагінка на Українців. Одною з перших жертв сеї нагінки був Драгоманів, котрого усунули з доцентури на університеті і взяли під поліційний догляд. Досвідний і практичний ум Антоновича зумів і сю справу повернути в користь українського руху. За його спонукою гурток українських громадян (12-ка) рішив вислати Драгоманова за кордон і, забезпечуючи йому утримання у висоті дотеперішньої доцентської платні (1200 карб.) на громадський кошт, забовязав його видавати в Женеві або Лондоні український орган в ліберальнім дусі, знайомити європейську публіку з українськими справами і підтримати російський революційний рух у натиску на уряд. Таким чином Антонович був головним ініціатором грандіозної та так богатої у наслідки діяльності Драгоманова за границями Російської імперії. А коли опісля між Драгомановим та старою київською громадою прийшло до непорозумінь і суперечок, Антонович, як довго міг, грав роль посередника, лагодив антагонізми і не допускав до повного розриву.

Антонович дуже пильно цікавився й галицькими справами. Він ревно прикладав своїх рук до збірки фондів на обновлення львівської „Правди“ в 1872 р. та від часу до часу пособляв їй своїми дописями. Займався збиранням грошей на видавництво „Руської Історичної Бібліотеки“, котрої плян уложив до спілки з Ол. Барвінським. За посередництвом у зорганізованню грошової та літературної підмоги на Наддніпрянщині зверталися до нього ріжні визначні галицькі діячі, як Данило Танячкевич, Ів. Франко, Д. Гладилович та ін. Часто служив радою в наукових та культурних справах. Належав до ініціаторів засновання товариства ім. Шевченка у Львові в 1873 р. і його пізнішої переміни в наукове. В спорах між гуртком молодих Драгоманівців та старшою народовецькою громадою перебрав за свого побуту в Галичині 1885 р. роль посередника, а й опісля часто старався впливати в напрямі єдності і згоди. В 1889-90 рр. до спілки з Ол. Кониським брав участь у підготованню спроби довести до порозуміння між Українцями та Поляками, котре з огляду на тодішнє міжнародне положення було бажане та мало обніяти також і російських лібералів. Слід зазначити, що плян цілої акції, наскільки можна про се судити з відорваних висказів у сучасній переписці, був подуманий у дещо іншім напрямі, як опісля здійснився в т. зв. „Новій ері“. Та ціла ся справа взагалі не була популярною в Галичині і за свою співучасть в ній Антонович стягнув на себе різкі, часто несправедливі докори та нетактовні напади на сторінках радикального органу „Народ“. Сі напади, а також і невдача цілої „Нової ери“ були мабуть причиною, із за якої учений відмовився перебрати жертвовану йому австрійським правлінням катедру української історії на львівськім університеті.

Хоча ще довго перед своєю смертю Антонович часто занепадав на здоровлю і від кінця 90-их р.р. XIX ст. його наукова та громадянська діяльність почала замітно підупадати. він все був центральною фігурою серед київської громади. „Ніяка справа не минала без того — пише один з його най- „молодших учнів, В. Доманицький — щоб у ній Антонович не „брав участі, не дав допомоги, чи поради — і завжди з над- „звичайною скромністю, ніколи не висуваючи своєї особи на „перед. Коли треба було зібратися гурткові людей, чи то, щоб „у невеличкому товаристві відсвяткувати роковин смерти Шев- ченка, чи так зйтися „в клуб“, послухати якогось реферата, „поспівати та послухати музики, і коли не доведеться уладити „вечірку десь в іншому місці, то зараз до В. Антоновича, „і він не тільки не зіркається бувало перетерпітиувесь той „клопіт у своїй хаті, але ще й бере живу участь в „клубові“... „Попросить знов гурток якийсь, щоб прочитати для нього „лекцію — чи з етнографії, чи археології і В. Антонович „завжди охоче згодиться на те, а часом то читає цілу серію

„лекцій з якої небудь парости знання, не вважаючи на неприємності для себе з боку поліції, яка всякі більші збірки „звичайно переслідувала... Як людина досвідчена і з ясним розумом, Антонович був тим осередком, до якого горнулися всі верстви українського громадянства, і старші і молодші покоління, і для всіх він був найкращим і ширим порадником, добрим товаришем, поважаним та любим учителем“.

Д. Д.

В путах фрази.

„Щоби правити народом — пише Мопасан („На ворді“) — потрібний лише добрий дотеп. Бліскучий гумор заступає в нас місце геніяльності, влучний дотеп освячує людину робить її великою для потомства.. Нарід любить того, хто його бавить і дарує тому, хто здолає його розсмішити.

Побіжний погляд, кинутий на наше минуле, покаже, що наші великі люди всю свою славу завдячують лише щасливим дотепам. Найогидливіші володарі — ставали популярними через свої влучні жарти...

Слова, слова, нічого лише слова, іронічні чи геройчні, веселі або глупливі, все вели перед у нашій історії...

Кльодвік, християнський король, слухаючи оповідання про муки Христа, скричав:

„Чому я не був там з моїми Франками!“ Сей володар, щоби панувати самому, повирізував своїх союзників і родичів, і доконав найнеможливіших злочинів. Але на нього дивилися як на цивілізованого і богобійного монарха...

„Ах, чому я не був там з моїми Франками!..“

Людвік IX, хоч і був святий, не лишив нам жадного цікавого слівця, яке варто було запамятати. Тому то й пановання його представляється нам страшенно нудним, повним казань і церковних церемоній...

Генрік IV... се майстер! Скритий, підступний, облудний, киринник, яких мало, дурисвіт, гуляка і піяк, що не вірює ні в Бога, ні в чорта, — він здолав, завдяки кільком дотепним жартам, здобути собі славу лицарського короля, чесного, шляхотного і великудушного...

Перед битвою під Іврі він сказав: „Діти, коли вам за бракне пррапорів, єднайтесь довкола моого білого бунчука; ви його знайдете на шляху, що провадить до слави і перемоги!“

Як міг не перемагати той, хто вмів так промовляти до своїх вояків?..

Чим він на віки зєднав собі французькі серця, так се геніяльним висловом, якого доти ніколи не вимовляв жадний володар:

— Коли Бог дастъ мені віку, хочу, щоб' не лишилося в моїм королівстві такого бідака, який би не мав — бодай в неділю — на тарелі курку!..“

Ось як опановується юрбу! Сими словами Генрик IV раз на все вирив своє обличя в памяти нащадків. Назвіть лих його імя, і вже ви бачите перед собою білий бунчук і чуєте смачний запах вареної курки...

Колиб Людвік XVI здобувся хоч би на один жарт... він уникнув би гільотини.

Наполеон I, кидав цілими жменями слова, що хапали за серце його вояків.

Наполеон III заздалегідь погасив гнів нації, обіцяючи їй, що „імперія — се мир“! Імперія — се мир! Чудова брехня! Але по тім, як се сказано, він міг проголошувати війну цілій Европі, не боячись вже жадних неприємностей від свого народу. Він знайшов просту, виразну, захоплюючу формулу, яка так вражала думку, що й факти їй нічого вдіяти не могли.

Він воював з Китаєм, з Росією, з Мексиком, з Австрією, з цілим світом. Але якеж то все мало значіння? Ще й досі згадують Французи про 18 років спокою, які він їм дав: „Імперія — се мир“!..

З сих історичних слів — кінчить Мопасан — нема й десь якох автентичних. Але се не має нічого до річи. Важно, щоб люде були переконані, що їх, сі слова, сказали ті, кому їх приписують“.

І щож мають значити сі парадокси? — спитають мене.

Дуже багато! В сій тираді Француза є глибокий зміст. Тут іде мова про одну з методів панування над народом; тут відчинаються трохи двері до тої кузні, де куються найстрашніші, бо невидимі, духові пута на народ; і Мопасан в поетичній формі говорить те саме, що перед і по нім говорили соціольоги й політики. Ще Макіавель зауважив, що володар повинен не мати добрих прикмет, лише виглядати на такого, що їх має, а тоді може робити щось цілком протилежне говошеним засадам, — а все знайде потульну отару, що побіжить за ним... Вільфредо Парето — вже в наші часи — стверджує, що „правляча верства може одурювати під владну і змусити її служити своїм інтересам“, лише прикриваючись серпанком з гарних фраз... Цілком як ті Генрики Наполеони!

І тільки коли Французи переконалися, що не для них, а для себе мріяли про курку їх королі; коли седанська катастрофа і поява Німців у Парижі переконали їх, що імперія не мир, лише війна і то страшна, з утратою пропвінцій і з п'ятимільярдовою контрибуцією, — щойно тоді спала їм з очей полуза з пишних фраз, щойно тоді уздрули вони неприкрашену дійсність!

Ось про сі серпанки й хочу тут говорити, про ті серпанки з демагогії й порожніх фраз, які в нас беруться за дійсність і які відіграли таку значну роль в нашім зриці і в його невдачі... Мала Генріків Франція, мали й ми. Лише не власних, а чужих, і хоч не таких дотепних, то зате може спрітніших. Се була та „мудрість чужа“, що мов кайданками руки, сковувала нам душу, оплутувала незримою сіткою чужих доктрин.

От, напр. Росія...

Що до дотепів, то Росіяне на них не розуміються, але зате чудово — на блязі, дармохальстві і автореклямі. Автореклямі, — яка заміняла їм мопасанівські „bons mots“ завдячували Москалі успіх і тревалість свого панування над підбитими народами...

Се зачалося в нас на Україні ще від Петра. Зараз, як тільки довідався цар про „эралу“ гетьмана Мазепи, випустив він — як тепер большевики — маніфест до українського народу, в якім м. и. стояло — „...нікоторий народ пад солнцем такімі свободамі і прівілеями, і льохкастю пахвалиться не может, как, по Нашей, Царскаво Велічества, міласті — народ Малоросійскій“... Формулу отже проголошено, а потім — міг великолідущний цар стинати голови мазепинцям, засилати їх на Сибір, замучити в Петропавлівській твердині Полуботка, скасувати гетьманщину, — а все знаходив легковірів, переконаних, що „нікоторий народ пад солнцем“ так свободно не живе, як з ласки царської величності нарід малоросійський...

Вирізбила Росія на памятнику Богданові Хмельницькому слова — „єдіная, неделімая Росія“, за яку ніби то боровся старий гетьман, — і всі в се повірили. Дарма, що тільки смерть не дала йому, на спілку з Шведами, відірватися від Росії, як він того хотів, наші історики і досі твердять, що Переяслав — се дороговказ в наше майбутнє!

Запоморочений московською величию писав ще старий Гребінка: „От, колиб окружити Україну широкими й глибокими морями та й ще довкола неї піднести гори, тодіб ми могли бути самостійними, а тепер“... і се нас переконало!... Дарма, що Ірляндію, хоч оточену морями — покорила Англія; дарма, що Італія, оточена горами і морями, віками була жертвою наїздників; дарма, що відстояли свою самостійність ніякими горами не хоронені Бельгія та Голяндія, — в нас теорія про „брак природних границь“ покутує і досі: гіпноза фрази...

Незадовго перед першою революцією в східній Європі, коли царат хилився і падав, стару царо- і славянофільську фразеольгію заступила нова. Ся фраза була — „Свобідна Росія“. Не було жадних причин думати, що нова „свобідна Росія“ буде супроти нас іншою, аніж несвобідна; жадної причини припустити, що нові будівничі імперії будуватимуть її

іншими засобами, а не залізом і кровю її підбитих народів,— але фраза про визвольну місію російського народу дурманила всіх на Україні, унеможливлювала всяку самостійну концепцію української політики...

Сю фразу вбивалося нам у мозок легальною пресою, жидівською, російською і... українською, нелегальними брошурами й відозвами, з уст до уст. І той, хто не жив в тумані сих отруйних газів, не може собі уявити, що се був за „демлірію“, що за масове божевілля! А серед того — никла кожда здорована національна думка на Україні, вмирала, не встигши розцвісти.

Політичне визволення України розумілося в нас не інакше, як політичне визволення Росії з під царату; і в оєї революційної програми в нас не було, була натомісъ російська революційна фраза. В ідею соціального визволення вкладали ми не наш зміст, а чужий. Ось що пише про се класичний свідок в своїх споминах про перші роки ХХ. віку на Україні перед революцією: ¹⁾ „Що до нашого відношення до соціальних питань, то... нас, українську молодь з боку соціального нічого зі соціалізмом не звязувало. Хоч цілий уклад українського життя не мав нічого спільнога з соціалізмом, але якраз соціалізм став в нас політичним гаслом дня! Власний здоровий розум в нас заступала „чужа мудрість“. Сею мудрістю був соціалізм. Тому то Лібкнехта, — „Дядька Дмитра“ і „Добру пораду“ та інші (соціалістичні брошюри) ми читали, на загал, дуже співчуваюче. Правда, справа зі спільними коморами і чобітами (як се мало бути в соціал. раю) видавалася нам не зовсім ясною: ми бачили село в процесі його щоденної господарської праці і трохи сумнівались, чи може все піти так гладко, на команду зверху. По друге, нам почести не подобалось, що при соціалізмі... мусілаб зникнути поезія індивідуального українського господарства. Але соц. фраза панувала тоді неподільно над нами. А соціалістичні брошюри уважалися в ті часи майже що не божеським обявленням і... критикувати їх не було в звичаю!.. „Ми Українці—читаємо далі—були передусім і майже виключно діти села. Тай місто на Україні (з деякими виїмками) не було таке, як писав Маркс і Лібкнехт. Там були лиш... майстерні столярські, слюсарські, з „хозяїном“, що сам був майстром, та з його кількома „челядниками“; се було зовсім не те, що ми читали в революційних брошурах про високі димарі і многоповерхові фабричні корпуси з тисячами робітників і з пажерливим капіталістом на чолі, котрий нічого не робив, тільки їздив на рівніру.“

Але й ті маленькі майстерні... були „не наші“. „Не наші“ в тім розумінню, що ми психолоґічно для себе не уявляли тут якої будь ролі. Майстерні чи робітні були майже виклю-

¹⁾ В. Приходько в ЛНВ, VI. 1927.

чно жидівські. Ми заходили від часу до часу до кравця чи шевця, що тулився десь на задньому дворі Почтової вулиці в двох низеньких кімнатках... Ми не могли не чути того страшного специфічного повітря, що стояло в сих маленьких подвір'ях, повних дітей і страшенно забруджених..."

Але ми думали, що чужа соціалістична фраза цього чужого міста — має стати нашим евангелієм. „Нам і не спадало на думку, що ось власне ми мусимо вміщатися у ці складні і незрозумілі для нас (міські) стосунки“, що не вони нам, лише ми їм маємо накинути свою волю... „І тому, хоч і з яким незрозумінням ставилися ми до ідеї пролетаріату, все ж... ширили її, її підпорядковуючи ідею селянства і нації“. Їздили семінаристи, роблячи революцію, а з ними їздив Карл Лібкнехт, обнявши з „Дядьком Дмитром“, та іншими соціалістичними брошурами... І нікому й не вважався той грізний час, коли Карл Лібкнехт, в спілці з щойно описаним жидівським геттом схопить за горло наївного дядька Дмитра... Соціалізм, зроджений у нас в сім гетті і в російськім марксизмі à la tartare, став релігією селянської України. Дійсність скапітулювала перед фразою.

А коли прийшов момент великого порахунку в 1906, 1918 рр, впоєна в нас чужа фраза, мов іржа зализо, сточила нашу душу, відбираючи її полиск і гарп.

Свобідна Росія несе нам свободу! — вчили нас, а потім могла ся свобідна Росія скільки хотіла бомбардувати Київ, обкраювати нашу територію, заселяти її зайдами, реквірувати останні рештки майна з під селянської стріхи, запроваджувати диктатуру чужинців, напихати тюрми, як за царських часів, мужиками, а все знаходилися Христюки, Севрюки, Борщаки, Лозинські, Винниченки, тощо, які кричали її осанну, сій Росії, яка несла свободу нам! які готові були присягати, що Україна — самостійна, а совітський уряд є дійсно не тільки робітничий, а й селянський. Большевики знайшли — як казав Мопасан — чудесну формулу, яка так вражала думку, що й самі факти її не могли нічого вдіяти.

І так було з усім — так ми увірили в інтернаціоналізм, увірили, що ми контрреволюціонери, що під возом вигідніше, як на возі, і т. д. Увірили і в потьомкінівські села; ось напр. що читали ми в совітській пресі:

„Харківським Окрвиконкомом вирішено організувати комісії, які повинні розробити ряд конкретних мір що до переведення українізації..."

„Наркомземом на мічено переведення тракторізації сільського господарства..."

„Намічено організувати при харківськім інституті факультет... „За планом Наркомзема передбачається поширення методичної сітки на Україні"...

„Правлінням розробляється широкий план житлобудівництва“...

„Намічено перевірити справу просунення книжки до масового читача“...

„Рішене поставити перед Трудрадою питання о сталім фінансуванні Держбанком Кооптаки“...

І так далі — до безконечності! Кольосальне будівництво на полі просвіти, економіки, фінансів, музики, але... все лише „намічується“, все не в довершенні часі, а в гіпотетичнім, замісць близкуючої дійсності—фантастичні потьомкінські села... Фразерство, від якого луснули б з заздрості єсі вісімнацять Людвіків, чотирі Генрики і два Наполеони разом, але до якого, розвісивши вуха, прислухуються збаламучені маси і... учені професорські аргонавти...

Фраза не дала нам і заняти правильне становище до Жидів. В історії Жидів пише Ренан про один момент, коли заносилося на повстання проти Римлян: „Частіше, як колибудь приходило до сутичок між жидівським населенням і римською поліцією“, при чим всякий Жид, хто був проти Римлян, був особою незайманою. „Всякий горлоріз, що не корився владі, уходив за святого, розбійників ставав патріотом, затримувати злодіїв уважалося за зраду. Одному Жидові, якого обовязком було розшукувати злодіїв, — казав рабін: „на що ти видаєш нарід Господень?“

Дві тисячі літ пізніше, на процесі Шварцбарта — бачимо ми знов, як з горлоріза робили святого, а з розбійника патріота, бо належав до вибраного народу. І деякі Українці навіть ставали по його стороні, бо ся примітивна оборона „свого“ прикривалася в Жидів галасливою фразою про гуманність і терпіння... Фраза заслоняла перед нами суть.

Віра в декларацію, не в суть. Дійсність зникала перед очима. Ось як пише про се соціаліст-революціонер, права рука Шаповал а: „Будучи соціалістами і шануючи соціалізм, як найвищу ознаку людської справедливості, чести і волі, ми вірили всякому, хто носив ім'я (ім'я — тут вся річ!) соціаліста. Ми не могли собі уявити, щоб будь який соціаліст міг говорити про підлеглість або залежність України. А дже се було суперечно дово лі, про яку соціалісти повинні дбати перш за все. І треба було аж виразних погроз „штиками“ соціаліста Незлобіна, цілої низки виступів соціалістів Фруміна, Лепарського і Соколовського, Таска та ін., провокаційного нападу московських драгунів на Богданівський полк, зробленого під охороною соціаліста Оберучева, наказів і промов соціаліста Керенського, щоб ми... — думаете, щоб „ми“ нарешті навчилися відріжнити словесний серпанок від сути річи? — Ні, щоб „ми“ і десять літ пізніше засновували „Лігу соціалістів сходу Європи“, йшли в підсусідки до мо-

сковських соц.-революціонерів, чекаючи, аж багнети Чернова навчать „нас“ так, як багнети Незлобіна.

Вірі в „голосені гасла“, в „заяви“ і „деклярації“ — ось що було по нашім боді, по другім власна правда, непомильна, уперта й тяжка, яка йшла отверто до упрагненої мети, а гаслами послугувалася лише як тореадор червоною хусткою, щоби повести осліпленого бика в бажану йому сторону.

Є анекдот про дипльомата, який їхав на кораблі, що раптом потонув. Під водою зустрівся дипльомат око в око з акулою і виняв великий ніж... Ale акула промовила: Як, ви, дипльомат, беретеся до риби з ножем? I засоромлений дипльомат випустив з руки ніж і акула проковтнула його...

Скільки разів підносили ми ніж на потвора, але зараз же солодкими фразами він роззброював нас: — Як? Ви воюєте шовінізмом?! Як, ви підносите руку на братній народ, на демократію!.. I наші руки опускалися, фраза тріумфувала, а з нею й акула, що пожирала нас.

Ся фраза не дає і досі викристалізуватися на Великій Україні ясній доктрині націоналізму. „Донцов облудно закидає большевикам державний централізм — пише Юринець. „Хібаж він не памятає, що — як говори в Ленін — справа державних кордонів є для побідного пролетаріату справою третьорядною“... „Донцов закликає романтиків — пише В. Полящук — до нового змісту „національної революції“... Якої?.. бож національне питання в нас як відомо, завершилось розвязанням поруч з соціальним: доказом є СРСР“...

Що можна довести сим невільникам доктрини? Один стверджує факт економічного й іншого визиску України Москвою, а висновок — залежність від останньої мусить бути розірвана. Другі стверджують, що „Ленін уважав“ справу кордонів другорядною, значить — факти, що сим словам суперечать, не можуть існувати... Один каже, що факт національного гнету на Україні мусить привести до національної революції. Другі — зі здивуванням питаютися, як сміємо ми стреміти до революції, коли національне питання, „як відомо“ з політограми, є вже розвязане... В байці Андерсена курка, що висиділа каченя, зі здивуванням питаетися — як сміє воно плавати, коли, „як відомо“, воно є курча?

Замісць творити програму зі спостережених на фактах потреб життя, вони каstryують се життя для догоди абсурдних фраз.. Не інакше було й по сей бік Збруча. Під тим оглядом дійсно були ми одна нація. Тут все була велика жменька людей, заворожених потьомкінськими селами далекої Росії, царської або комуністичної.. Тут багато вірило, що большевики стремлять до здійснення нам соборності мимо ризького миру.. Тут же найбільше прихильників знаходить голосна та порожня фраза про „Схід Європи“...

Тут голосна фраза, ліберальна фраза, забила критичну думку. „Nie można chcieć ucałować kogoś w twarz, gdy on ci przedstawia odwrotną stronę medalu“. Так драстично висловився про своїх противників один з найвизначніших Поляків-сучасників... Але пішла в ліс ся наука для нас. Нам можна показувати „відворотну“ сторону, лише твердити, що показується „twarz“, і ми лаятимемо всякого, хто виразніше бачить, анархістом і розбивачем національної єдності: віра в ліберальну фразу: в нормальний парламентарний розвій, заслоняє найочевиднішу дійсність, а у відворотній стороні медалі велить нам бачити якусь нову „зорю“, невиданий досі „поступ“ або національне „діло“...

Ось через цю не зрушуємося ми з місця в сім краю. Ось через цю безладно шамоталися і шамотаємося ми на Великій Україні. Через те, що ми дивилися на світ очима через чужі окуляри, через те, що вірили, що чужі Генрики дадуть нам по курці, та що чужа імперія принесе нам бажаний мир і добробут... Через фразу.

І можна буlob хоч трохи зрозуміти сих людей, колиб напр. їх програма „праці органічної“ виходила з їх любови до країни, колиб вона знаходила своє узасаднення в фактах об'єктивного життя... Але тимчасом се узасаднення є лише в їх дефетистичній психіці... Добре, колиб, скажім, програма федерації чи монархізму диктувалася ім любовю до краю, алеж вона диктується ім любовю до Росії!.. Добре, колиб програма соціалістів походила з їх відання країні, але вона походить з їх відання соціалістичній доктрині! І найліпший тому доказ, що власне так є, а не інакше, той, — що коли доводиться сим людям вибирати між незалежністю країни і федерацією чи монархізмом чи соціалізмом, вони завше вибирають доктрину, а не життя.

Ми хотіли розвязати земельне питання по своєму — але, ах! — сеж була дрібнобуржуазна програма! Ми хотіли розвязати проблему виутрішнього устрою по своєму, але ах! — сеж була реакція!.. Ми стремілися до власної суверенності, але ах! — сеж була контрреволюція... шовінізм!.. Ми хотіли так, як всі вільні народи, власною рукою здобути свої права, але ах! — сеж був бандитизм!.. Так ми зневажали власну правду... І нас тягло до чужих, і ми не бачили за гарною маскою прегарних фраз — звірячого обличя хижака. Дорогу до власної мети нам „другий звір загородив, химера бістрокрила, котра манить і найяснішу правду у привид, у ману пусту зміняє“. Соціалізм, радикалізм, пацифізм, гуманітаризм. Ось були голови тої химери, на які ми не важилися піднести меч. А тимчасом без страху перед сими фразами ми б давно були у мети! Оповідають про Болгарів: Коли під час турецької війни взяли вони Адріянопіль, всі ахнули з дива: як могли вони се зробити, коли

ся твердиня була на думку всіх стратегів — неприступна?!

На се хтось відповів, що дійсно ся твердиня була неприступна та її після правил стратегії ніяк не можна було взяти, але — дурні болгарські мурги, які не розумілися на стратегії, не знали про неприступність Адріянополя, і — взяли його... Я гадаю, що колиб ми на хвилину забули, що нам невільно виступати проти таких твердинь, як „поступ“, „інтернаціоналізм“, „демократія“, тощо, що колиб ми — як болгарські селяне, дбали тільки про інтереси своєї країни, колиб ми на хвилину забули про неприступність і незайманість прекрасних кличів, якими нам забивають голову чужинці,—миб давно здобули те, до чого стремимо...

Мов отруйними газами туманять нас противники ніби високими гаслами, гарними фразами — братерство народів, гуманість, мир, тощо. Ім ся наука не шкодить, бо знають, чого хочуть, як вовкові, що хотів зісти червону шапочку, не шкодив бабусин очіпок, ні солодка мова... Але нас ся ворожа фразеольгія, ся чужинецька наука розкладає, зломлює, нищить всякий дух протесту. Ось як казала поетка:

Кождий раб,
Як лиш науку ворожу перейме,
Стає покірним, чесним, роботящим,
Хоч кия забувай!

„Коли йде про істновання Прусії — писав Бісмарк в 1874 р. то я піду на союз хоч би й з революцією, і скрізь, де знайду допомогу“. І він (легтіміст!) пактував проти Габсбургів з італійськими карбонарами і угорськими бунтівниками...

Коли большевики думали, що в інтересах Росії є стратити Миколу II, вони се зробили, але коли в інтересах тої самої Росії треба було стояти „рукі па швам“ перед королем Аман Уллагом, вони й се зробили, вони й III. інтернаціонал видумали, коли вмерла ідея царату, для здійснення старих цілей російської зовнішньої політики... В обох випадках (і Бісмарка і большевиків) наперед ішов інстинкт народу, потреби держави, а потім до того видумувалася програма, така чи сяка, але яка служила тим потребам. У нас навпаки — мов репях кожуха трималися доктрини і в ім'я її каструвалося життя. Політика здорових народів се „не-льогічні акції“ (не нельогічні!), як казав Парето, які випливають з „національного характеру“ народу і його „соціальної будови“, з фактів його життя. Потім до сих акцій причеплюється ідеї, що сі акції усправедливлюють, і ніколи навпаки... Але в народів нездорових буває навідворот: тут, чужі переважно, доктрини панують над потребами його життя і ломлять його. Ще Барес казав, що „німецька або англійська правда не є французькою правдою, вони можуть отруїти нас“. Те саме можна сказати про ті чужі прауди і фрази, якими затроюється наша збирна душа. Задачею новітнього націоналізму є — пристосувати про-

траму своєї акції до своєї „правди“, безмилосердно нищити доктринерство..

Час перестати соромитися цього. Час піти не за фразами, лише за голосом крові і за мудрістю власної землі, а з усіх фраз памятати хіба одну — Timeo Danaos et dona ferentes!

Час ліпше прислухатися до голосу інстинкту, який ніколи не одурить. Не пристосовувати й калічiti його до гарних формулок, лише знайти власні формули, в яких сей голос крові знайшов би свій найкращий вираз. Час узгіднити нашу захитану думку з непомильним інстинктом країни.

Коли в нас кажуть — „гуртове—чортове“, то се не контрреволюція, лише то засада індивідуальної власності, на якій збудовано пишний та гордий світ окциденту.

Коли в нас кажуть: — „як Москаль каже сухо, то виляз по вуха!“ то ся народня мудрість має для мене більшу вартість за всі писання чужих апостолів, що хочуть наклонити нас до мирного співжиття зі сусідами.

Коли в нас кажуть — „Чия вівця, того й вовна“, то се ззвучить для мене глибше від усіх писань гуманістів та інтернаціоналів, які думають, що віддаючи себе комусь у політичне посідання, можна вратуватися від стрижки.

Здерти з обличя серпанок облудних фраз і поглянути на світ крізь призму власних інтересів — ось яке завдання стоїть перед нами! Коли нас подолано, то власне через те, що ми свідомо заглушували в собі голос крові і боялися іти за його звом. І з цього факту — мусимо витягти консеквенції на майбутнє.

Фраза мусить умерти! Мусить лишитися тільки дійсність. Часом воно страшне, мов Гorgон, обличя сеї дійсності, як того сфінкса, але той згине, хто спустить перед її поглядом очі.

Тільки без аскези і без чужих костурів. Не соромитися свого здоровля! Коли ми чуємо, як міцно пульсує наша кров, коли мов заливом — наливаються наші жили, — не соромімся того! Коли нам здається, що аби добре сісти, мусять потиснутися наші сусіди, не робім собі з того нічого!.. Коли на тім потерплять засади гуманності й братерства — тим гірше для них!.. Коли до цього треба буде ужити сили — не наша в тім вина... Коли нам казатимуть, що ми реакціонери, хижаки або анархісти і бандити, — постараїмося стати вище етикеток, вище фраз!.. Аби лише ми були в згоді з собою і з нацією.

І коли нам ножем доведеться розтяти петлю з фразеольої, яку затискають нам на ший, — зробім се! Бо світ належить не до тих, що митикують і вагаються, лише до тих, що прагнуть і ділають!

Роберт Міхельс.

До соціольогії фашизму.

В своїх промовах і відоездах по завойованню політичної влади часто уживали фашисти виразу *ritmo di vita*, головно в тіснім звязку з іменником *giovinezza* (юність) або з прикметником *giovaniile*. Іншими словами: як свою ціль проголошували вони — пересякнути стару кров нації новими червоними тільцями, оживити, омолодити обіг крові в народнім організмі. Можна було уважати сей намір за чистий витвір політичної фразеології. Яка бо партія політичних аспірантів не обіцювала народові оновлення, омолодження, смілих і радикальних реформ? Досі, бодай, політичні амбітники, що рвалися до влади, все пишалися, що мають таємницю ощасливлення народу. Однаке, в випадку фашизму, звязок з молодістю міцніший, інтимніший; сей звязок, що так скажу, є історично - демографічний. Чи в практику правління країною внесуть фашисти елемент молодечості, себто чогось тревалого, вагітного майбутнім, чи ні, — але вони є дійсно партія юнацтва. Се твердження легко перевірити: учасники фашистівських маніфестацій виглядають молодіше, свіжіше, жвавіше, зрештою й гарніше тілесно, естетичніше з вигляду, аніж ті, то відвідують соціалістичні зібрання. Фашистівський гімн, що відсунув у кут старі патріотично-демократичні пісні: *Inno Mameli* (1848) або *Inno Garibaldi* (1859) покликається, в рітурнелі, зовсім виразно на *giovinezza*:

*Giovinezza, giovinezza,
 Primavera di bellezza.
 Nel fascismo è la salvezza
 Della nostra libertà.*

Переходячи з поля лірики на поле точних історичних досліджень, треба насамперед звернути увагу на факт, що фашисти — се партія учасників війни, себто людей в цвіті віку. Фашисти — се передусім партія фронтових борців з інтелігентів. Ардітізм (рух Ардітів — передової стежі — які по війні згуртувалися довкола Д'Аннунція) вирізив душу фашизму. Особливо відноситься се до студентської молоді. Як і в якій кількості ся молодь перед 20-40 роками увійшла до робітничої партії, жертвуючи її свої сили і вказуючи її шляхи, що за причини спровадили сю молодь на інший шлях, про се я говорив на іншім місці. Тут лише стверджу, що в часі маршу на Рим і якийсь час по тім майже ціле італійське студентство було фашистівське (професори були здержаніші). Звідсіля питома фашизмові бурлива молодечча відвага, з якою він без особливого труду повалив на землю — в своїм найістотнішім ядрі позбавлені воєнного духу соціалістичні маси. Ці останні були

розніжені протигероїчним принціпом еволюційно - історичного, діялектичного й фаталістичного марксізму або сентименталізмом — хоч етично й високого — соціалізму Де Амічіса і Прамполіні (мимо короткої парентези заняття фабрик в осені 1920). Тому то як раз найрішучіші серед соціалістів, обурені млявістю і безнадійністю своєї партії, розчаровані невикористаною можливістю захопити владу під час заняття фабрик, повернулися спиною до соціалізму, прилучилися до фашизму. Так став останній елітою людей, що рвуться наперед, тимчасом як соціалістам полишилися переважно слабіші натури. Всі партії хутко поділилися на фашистів, фільо - фашистів і фіфафашистів (тих, що, не будучи фашистами, присідалися до них із страху). А те, що лишилося поза сим гуртом, не відзначалося особливою рішучістю. При сутичках фашистів з їх противниками останніх часто огортала незрозуміла паніка (говорю про час коротко перед захопленням влади фашистами). Хоч фашисти не раз були в меншості й неузважені, то всеж здобували перемогу над масами противників, які давали себе розганяти мов отара овець. Деякі з таких соціалістичних віч, розбитих жменькою атакуючих фашистів, зафіксували останні в умисні принесених фонографах, які уживалося потім при агітації на вічну неславу збольшевізованих мас. Перемога фашизму над (італійським) большевізмом була отже просто перемогою молодечої поривчастості.

В сій молодечості фашистської партії є свої небезпеки, як раптовність, зарозумілість, погорда до істнущого, нетерпимість до ріжнодумців (хотілосяб сказати, ріжновірців), а в тактиці — нагальність, хист до гротескової коміки, як се виражалося напр. в обтинанню борід у зненавиджених противників або в примусовім напуванні їх рициною та в тому подібних хлопячих вибриках. Молодечість взагалі надає фашизмові характер загонистості, що в політиці криє в собі велику небезпеку, як напр. висвистування французьких генералів, які з офіційною місією удавалися до Італії (осінь 1921) або зірвання гербових вивісок на югословянськім, грецькім або французькім консулаті і т. п.

Так само й історична точка погляду фашистів є та, що ціла італійська історія, бодай оскільки вона патріотична, входить виключно від них. Не Рісорджіменто, ані навіть світова війна, лише фашисти зробили Італію великою. Звідси переоцінка дотеперішніх історичних вартоостей і обезвартнення того, що досі вважалося за близкучі моменти визвольної боротьби. Навіть вступлення Італійців у Рим 1870, ославлене brescia di Porta Pia, оцінив Мусоліні прилюдно як подію середньої ваги. Ale се все є крайності, властиві молодому рухові. Щож до приниження доби, яка привела до зedнання рідного краю, яка почалася мовляв військовим бунтом і скінчилася отим вступленням, то се служить очевидно не стільки цілям історичної

критики, як скорше партійно - політичної оборони проти лібералів, які (так само, як деінде) — трохи односторонньо — видають себе за властивих творців держави. Визнаючи себе з гордістю революціонерами, фашисти тримаються традиції лише оскільки се їм вигідно. Се відноситься і до демократичної конституції, до statuto, до свободи преси, які вони прагнуть зреформувати, виставляючи їх як перестарілі здобутки 1848 року або вияв пемонтської дрібнодержавницької ідеї, що вже не личать великої Італії. Такі вже вічні історично - психольогічні закони, що кожна нова еліта стремить усунути в тінь всі досягнення своєї попередниці.

Молодість і загартованість світової війни злучилися в фашизмі у звеличання засади насильства. Під сим оглядом фашизм абсолютно матеріалістичний, неетичний. Під сим знаком він не лише закоював владу в державі, але й тревання її в своїх руках забезпечив всякими можливими людськими засобами. Фашизм се партійний уряд. Поруч із військом, яке він знайшов готовим, створив він власну, йому особисто віддану міліцію. Так само не зраджує він охоти уступити колибудь якимби то не було рішенням парляментарної більшості. Понад розмовами в парляменті, якому полишено марний відблиск колишньої поваги, стоять для нього наради власних партійних з'ездів, зовсім на совітський взірець зорганізованих періодичних зібрань Consigli Nazionale Fascista.

Історія фашизму вчить однаке, що помилково буlob на підставі сих заложень чекати від партійного заряду політики насококів. Уряд великої держави не лишається без дивно асимілюючого впливу на настрої і на чини тих, що прийшли в ній до влади. Засада незмінності має свої питомі тенденції, які полягають почести в індивідуальній психольогії насиченості тих, що вже осягли свою мету, почести в імманентних прикметах кожної державницької штуки, що вимагає сталості і відповідальності; сі то тенденції все були цвяхами в труну відірвано - льогічних розумований...

Фашизм установлює ряд етичних приказів. Вже з початку руху повідомив він юнаків, що прагнули пристати до нього, що вимоги, які він ставить до них, дуже високі: порівнюючи легко стати фашистом, але тяжко ним лишитися. Життєві правила фашистів збудовані на вимогах цілковитої чистоти, містичної віри в свій ідеал: Фашист повинен служити Італії в чистоті духа, в непохитній вірі і в незломній волі, погорджаючи вигодою, компромісами і навіть життям, рішений на всякі жертви, свідомий страшного тягару післанництва вратувати спільну матір Італію... Фашист знає лиш обовязок, він має єдине право—виконати сей обовязок і тішитися тим... Фашист ставляє високо карність і приписи своєї моралі. Він має стреміти до повної і сувереної справедливости...

Заздрісно пантрує фашист над перестеріганням сеї моралі і, коли треба, хапається чисто індіянських кар. Члени фашистівської міліції, що допустилися крадіжки, заким приступається до публичної їх деградації, нривязуються до стовпа на цілу ніч. В інших полях теж слідно виховавчу тенденцію. Фашисти, що належать до лікарського стану, злучилися у *Fascio Medica Fascista* під проводом професора Чірінчоне і постановили внести законопроект про обовязок державних урядовців виказатися перед вступленням в подружня лікарським свідоцтвом здоровля, відмовляючи в прогивному разі права женитися.

Приятелі фашизму, які однаке не приступили до нього з мотивів теоретичної натури, гадають, що коли навіть всі інші стремління фашизму обернуться в нівець, то все ж по нім лишиться одне: *відновлення італійського відчування*. Певно, що факти суворіші від бажань, що поруч з „гарячою молодю“ є й фашистівські спекулянти на революції, карієристи і гешефтари. Се є відпадки, які—як висловився голова фашизму — творяться в кожнім продукційнім процесі і в кожнім новім русі і яких позбутися прагне партія.

Фашизм є наскрізь „карлейльський“. Рідко коли довга й покручена історія новітнього партійництва дала нам такий взірцевий приклад інстинктового потягу маси до *heroworchip* (геройчного), як нам дає фашизм. Цілковите й сліпє довіря і палку відданість приносить ся партія своєму проводиреві, *Duce*. Що ся відданість не виключає заздрості підвладних вождів, ані певного ідолопоклонства, се психольогічно зрозуміло.

Але суть в тім, що фашизм знайшов собі в Беніті Мусоліні природного провідника великого стилю, який єднає в собі щасливий темперамент, гострий хист для можливого і досяжного, непохитну віру в себе і в своє післанництво з надзвичайною суггестивною силою впливу на маси і рідкою відвагою. Мусоліні так же часто висловлювався за сміливу політику, як і проти легкодумної і загонистої методи. Хоч, що правда, його естетичні уподобання тягнуть його в кожнім разі в бік сміливих рішень. Недурно покликуються він все на слова Фридриха Ніцше про красу небезпечного або загроженого життя (гл. промову Мусоліні на зїзді Фашистівської Національної Ради 2 серпня 1924).

Великість Мусоліні в тім, що не зважаючи на ударний і самовладний стиль його промов, не є він ані політичний спекулянт, ані сторонник карколомних скоків, ані кидаеться в протилежну скрайність одеревіння і немочі, в яку впадають переважно велиki революціонери, що дрівалися до влади. Він свідомий свого завдання, що раз діставши владу в руки, він мусить тримати *tempo secondo*. Він певний, що зміна темпу не затримує його бігу наперед. Йому осоружне перебрання міри, злий приклад російського максималізму. Його політична

засада ε: nulla dies sine linea. Повагом і стало наперед, не тратячи з ока остаточної мети.

Італія прагнула політично сильної руки. Коли отже вийшли на гору фашісти з Мусоліні, широкі круги відігнули: „Нарешті маємо уряд!“.

Цю машинерія італійського державного возу по захопленню влади фашистами зафункціонувала відразу справніше, не подлягає сумніву. Пошта і залізниці знову зачали виконувати свою службу. Брак безпечности і крадіжи у великім стилі на залізничних і водних шляхах устали. Чужинці однозгідно твердять, що відтепер урядовці взялися до праці з досі незнаною дисципліною і невиданою снагою, порядок знову запанував у країні. Поправилася валюта, італійська ліра стабілізувалася.

Спокій запанував і на полі закордонної політики. Італійський нарід є тверезий, працьовитий і спокійний народ. Незалежно від того, що італійській закордонній політиці перетягнуто природні фінансові кордони та що засмілива експанзія не годилася б з ощадничими замірами нового уряду, закордонна політика фашизму не відважилася б пірвати з традиціями початків італійської держави, які були боротьбою за власну і чужу свободу. Се очевидно не суперечить енергійній обороні італійських інтересів за кордоном новим урядом: і тут отже засадою ε: tempo secondo. Досі фашизмові удалосься осягнути богато на всіх ділянках національного життя. Чи йому удасться утриматися на раз обранім шляху — на се відповість історія.

Переклад з німецького М. Л-го.

A. Карапетович.

Весінне.

Весінним дивом
Упився я.
Пішла розливом
Зима моя.
Спливала потуга
Льодових брил...
Цвіте напруга
Міцних вітрил!
Здійнявся з гаку
Й поплив байдак:
Не знає ляку
Ставний козак!

Наталя Лівицька.

Остання жертва. *)

Остання жертва. Вирок ката
І чин продажної руки.
Іще одна трагічна дата
Ввійшла в історії рядки.

Просохла кров, що в день весняний
На брук Паризький потекла.
А там, по той бік, ще кайдани
І зойк голодного села.

А там в однім пекучім слові
Усі чуття переплелись.
Вже не поможуть ріки крові,
Ні батога зловісний свист.

І ждуть, що знову в день весняний,
Коли черешні зацвітуть,
Величня тінь його повстане
І поведе в далеку путь.

І затримтить рука злодійська,
Здрігнеться Кийська земля
І понесе сто тисяч війська
Під стіни білого Кремля.

A. Карашевич.

Ляконізми.

Приспіло, — невгавай!
Везеться, — не ставай!
Посохло, — занехай!
Болить, — заколихай!

Эвіз каменю, — будуй!
Холоне, — міхом дуй!
Гаряче, — тни та қуй!
Чатуй! пильнуй! ранкуй!

*) Вірш, призначений на академію пам'яті С. Петлюри 24 мая с. р. в Варшаві.

Вимушена відповідь

ЛНВ не радо вдається в полеміку особистої натури, хоч його до того наші публіцисти ріжних таборів безнастanco провокують. Але останій випад „Діла“ — абсолютно нами не спровокований — змушує до відповіди.

Як звичайно безсилі в річевій полеміці — „публіцисти“ з „Діла“ зачали від особистих наклепів. Таким наклепом була плітка, що ніби то редактор ЛНВ, д-р Д. Донцов, на спілку з большевиком Борщаком та ін. засновує якусь нову партію. Плітку цю пущено очевидно на те, щоб кинути лиху тінь на ЛНВ. Для характеристики „сумлінності“ редакції „Діла“, з якою вона пускає в світ свої вигадки, вистане згадати: 1) що свою з пальця виссану інсинуацію, уміщену на основі „рішучого запевнення“ нашого інформатора, мусіла на другий день визнати такою, що „не відповідала дійсності“, 2) що на другий день по категоричному твердження „Діла“ про спілку д-ра Д. Донцова з Борщаком, редактори „Діла“ бігали по Львову, збираючи post factum інформації, чи дійсно Борщак був у Львові.

Одним словом, нашому „поважному“ щоденникові вистане видумати неймовірну і неперевірену плітку, щоб обкідати болотом немилих собі осіб! На мові західної культури се звється журналістичним бандитизмом. Як се звється на мові „журналістів“ і „письменників“ з Ринку, не знати...

Але се не осамітнений випадок, се метода. В кн. III ЛНВ с. р. зявилася немила „Ділові“, але річева стаття „Трясця виборча“, і ось, щоб досадити редакторові ЛНВ замісць критики сеї статі, що робить „Діло“? Воно передруковує зміст книжки ЛНВ (в ч. з З.ІІІ. с. р.) але замісць поданого у ЛНВ автора статі — О. В., воно „нічтоже сумнішається“ — подає як автора — Д. Донцова! Вірне чи невірне — відслонювання чужих псевдонімів на мові західної публіцистики звється літературним бандитизмом. Як воно звється на мові „журналістів“ і „письменників“ з Ринку — не знати...

І се ще не все! В кінці 1923 р. стався знаний перехід отамана Тютюнника. І ось, „Діло“ (3 листопада 1923) в статті „ген. Тютюнник в червоній армії“ повідомляє своїх українських (а може й не українських?) читачів, що от. Тютюнник, перебуваючи у Львові, „працював в деяких періодичних органах під псевдонімом Юртика“... Що він під сим псевдонімом писав у ЛНВ і в „Заграві“ — не треба було отже по такій „інформації“ аж пальцем витикати, а що він там писав в антибольшевицькім дусі — про се „Діло“ промовчало, а псевдонім „на всякий случай“ відслонило... Як назвати такі методи, ми рішучо не доберемо слів.

Щоб надати своїй особистій „полемії“ вигляд ідейності, „Діло“ виступає в похід проти ЛНВ, як такого. Се зрештою не новина. „Діло“ все нищило ЛНВ. Так було за Франка, так було за Грушевського, так є тепер. Але тепер воно „бореться“ інакше. Як? Дуже просто. По війні виринула маса нових і цікавих проблем, які хвилюють наше політичне і духове життя. На сі теми (форма влади, „психольогічна Європа“ і пр.) йде жвава дискусія в українській пресі за Збручем і в ЛНВ. „Вісти“, „Комуніст“, „Нова Генерація“, „Життя і Революція“, „Червоний Шлях“, „Плужжанин“, „Молодняк“, „Культура і Побут“, „Вапліте“, „Большевик Україні“ та інші, зачеплюючи проблеми нашого життя, поборюють ЛНВ. Але, їх виступи проти ЛНВ чи Д.Донцова, а хочби й виступи Затонського, чи представника ДВУ (що був у Львові), Войцеховського є верхом джентльменства в порівнанню з „полемікою“ нашого „національного“ щоденника! Нехай вони полемізують в ім'я нам абсурдної концепції, але все ж таки в ім'я якоїсь концепції, яку вони протиставляють ЛНВ. Але яку свою концепцію протиставило ЛНВ-ові „Діло“? Читайте сей, колись поважний часопис: що знайдете в нім? Опір старих варіацій на теми „високої політики“, безліч „новинок“: про „короля контрабандистів“, про „Демпсея-двоєженця“, про „Конкурс мужеської краси“, про „50000 самогубців“, про „роздуплену зорю“, про „мартове кохання“, або про „600 молодців, що шукають землячок“... Які проблеми можуть займати людей з подібними духовими інтересами і з подібним духовим смаком? На яку річеву критику здобудуться витиначі сенсацій з Газети Поранней чи Wiener Jorga! Не дивно, що замість полеміки, висміюють вони на згад пару речень з немилого автора з ЛНВ, повсяжуть їх (так, як ім позволяє їх інтелігенція) — і регочуться, горді з себе: „Сансара“ — Ги-Ги!... Так міські вуличники, вимазують своїм ривалям дьогтем ворота або випи-сують на них нецензурні слова й заходяться від сміху..

До такого рівня звели колись поважний часопис кілька самозакоханих нарцисів. Підносить „Діло“, що наш журнал стрінув „загальне невдовolenня української громади“. Поперше, невдовolenня кліки се ще не є „загальне невдовolenня!“ По-друге, те, що ЛНВ існує (в новій редакції) вже сьомий рік, без реклами, без видавничих фондів, без великих пожертв, переслідуваній то мовчанкою, то зайлім цікаванням нашого одинокого щоденника враз з москово-і польонофільською пресою чи се є доказ „загального невдовolenня української громади“ з нього? Чи не є се, краще, доказ як мало ваги кладе наша громада на інсинуації „Діла“?... Тираж ЛНВ переходить тисячу, тоді коли напр. тираж Життя і Революції“ або „Червоного Шляху“ (за їх власними даними) є 3000 і 3500 (і то вчисляючи силу примусових передплатників), отже порівнюючи з кількістю населення — тираж ЛНВ:

є значно більший від журналів укр. „держави“! Чи й се теж свідчить про „невдоволення громади“? Ні, се, знову таки, свідчить лише про безсилу злобу кількох непризнаних геніїв з ринку і ні про що більше.

В ЛНВ стрічаємо імена: В Стефаника, М. Черемшини, К. Гриневичевої, М. Кордуби, В. Біднова, гр. М. Тишкевича, В. Дорошенка, Ф. Дудка, В. Пачовського, М. Матіїва - Мельника, Д. Софронова, Е. Маланюка, Г. Мазуренко, Н. Лівіцької, Ю. Липи, Д. Лукіяновича, А. Караващевича, Ст. Смаль-Стоцького, Н. Королевої, С. Сирополка, В. Кедровського, Іванієка, Гончаренка, М. Галущинського, Л. Луціва та ін., але „Діло“ пише, що наша письменницька „еліта“ (читай: ред. „Діла“) не знаходить в нім собі місця! А хтож перешкоджав тій „еліті“ самій виявити себе? Нащо їм конче руйнувати створене? Мали ж вони нагоду показувати свої блискучі таланти в безлічі журналів ефемерід, що з'являлися у нас — „Митуса“, „Наука і Писменство“, „Чар Зілля“ та ін., в яких писала наша „еліта“, або хочби в „Світі“ (де вона пише) чи зрештою в тім самім „Ділі“? Є де виявляти свої таланти! Є де писати про „диких австралійських собак“, про Борщака і про норвезького консуля, чому ж ніхто на ті їх писання не реагує, чому ними ніхто не цікавиться? Чому сі ефемериди з запевненим співробітництвом „еліти“ перестали виходити, а ЛНВ — без сеї „еліти“ істнє, мимо лайки нашого щоденника?

„Діло“ кидає зазив до кишень меценатів, щоб отворилися для „еліти“. „Люде до праці“, мовляв, є лиш брак їм гроша.

Можливо, що кишені меценатів таки отворяться, але так, як і давніше бувало: меценати лишаться без грошей, а „громада“ — без журналу... Ніхто не буде задоволений, хіба що самі „люде до праці“... Тому то, більш як певно, се витягання руки до меценатів — се лише так, а суть — захопити в свої руки ЛНВ. Се так усміхалосяб нашим „людям до (використовання чужої) праці“: марка ЛНВ вироблена, круг читачів — сталий і росте, зєднано певний гурт співробітників-однодумців — нема то, як прийти на готове! Але щоб виправдати сі свої побожні бажання, прикривається „Діло“ маскою принципіяльності.

Кажуть, що ЛНВ є „однобічний“. А, певно! „Діло“ протягувало спершу московофілів, потім відвернулося від них... ЛНВ в се їх поборював, ясно, що ЛНВ — однобічний!

„Діло“ недавно ще робило рекламу Сovітам, тепер виступає проти них... ЛНВ все виступав проти них, ясно, що ЛНВ — однобічний!

„Діло“ було спершу за „автономією“, потім проти неї... ЛНВ — все був проти неї, ясно, що ЛНВ — однобічний!

„Діло“ спершу захвалювало бльок з жидами, потім призналося в своїй помилці... ЛНВ-ові ся помилка була видна відразу, ясно отже, що ЛНВ — однобічний!

Ні! на „ріжнобічність“ „Діла“ —ЛНВ-ові ані його перевонання, ані пошанівок до своїх читачів — не позволяють.

Але тепер про самий сук нападів „Діла“. Пише воно: „Деякі позагалицькі чинники, рахуючись із загальним невдоволенням українського громадянства з ЛНВ, постановили заснувати у Львові новий великий літературно - громадський журнал... Визначні літературні діячі заметушились, бажаючи стати керманичами журналу і відродити культурне життя на Західній Україні. Та справа ускладняється через те, що основники самі бажають .. керувати майбутнім журналом, а працьовників запрошують лише на платних, але безголосих робітників“...*) за 40 дол. від аркушу!

Ось воно в чім річ! Так би відразу й казали! Миж позволимо собі розкрити евфемістичні вирази „Діла“: отже ті „позагалицькі чинники“ — се є просто офіційні большевицькі чинники. Вони то й звернулися до „визначних діячів“ і привели їх в стан „метушіння“... „Діло“ пише, що большевики зробили се виключно з уваги на „невдоволення українського громадянства“ нашим журналом, з чисто, мовляв, культурно-альtruїстичних мотивів... Блаженні віруючі! Миж позволимо собі твердити, що справа тут далеко простіша: большевикам давно є сіллю в оді ЛНВ, який робить непохитно свою національну роботу і — навіть серед совітофільської дурійки минулих років — не спускає пррапора боротьби з червоним імперіалізмом, прочищаючи атмосферу і відколоюючи від інтернаціоналізму ширіші кола громадянства, збаламучені совітофільськими (тоді) „Ділами“ та іншими часописами... Большевики знають, що конкуренцію ЛНВ. не могли зробити ні „Культура“, ні „Вікна“, ні інші.. яких тут не хочемо називати.. Тоді рішилися вони зedнати наших буржуазних „визначних літературних діячів“, щоби знищити зненавиджений „однобічний“ ЛНВ. Ось в цім і не в чім іншім є справа і дивно лише, що журба „Діла“ про „відродження культурного життя на Західній Україні“ збіглася з журбою большевиків про „відродження“ цього життя!.. Який збіг обставин...

. Чи може се лише припадково? Можливо! Як припадкове було очевидно й обвинувачення, кинене одною газетою „Ділові“, що один з його редакторів, „будучи редактором „Діла“ (він є ним і досі), зробив був умову редактувати газету для партійних ворогів УНДО, тих самих, проти котрих він потім на зїзді УНДО був головним теоретичним речником та на котрих нині кидає громи“ (Гром. Гол. ч. 6, з 5.II. 1927)... Чи „Діло“ памятає про се і про те, як воно збуло робленим сміхом сей закид, та не сказало ні так, ні ні (йшло теж про „по-

*) Підчеркнення наші.

загалицькі чинники“), ані не потягнуло сей часопис до суду? Чому? Чи обвинувачення було правдиве чи ні? Добрих „санаторів“ нашої громадської думки маємо ми!

Але найцікавіше, що і в справі видавання нового журналу не обійшлося „Діло“ без інсінуацій: воно пише, що „візначні літературні діячі заметушилися, бажаючи стати керманичами журналу і відродити культурне життя на Західній Україні... Як? На гроші „позагалицьких чинників“ має засновуватися журнал, і в Галичині знайшлися „візначні діячі“, які при їх помочі думали „відроджувати“ життя в краю?! Гадаємо, що сі „діячі“ (імена, яких подаються з уст до уст) повинні запротестувати проти цього наклепу! А в тім, можуть собі редактори „Діла“ вірити в добру волю большевиків „відродити“ наше життя, можуть апелювати до кишень меценатів у надії захопити провід якогось нового журналу, але на що Видавнича Спілка „Діло“ позволяє містити — для самореклями редакторів — статті, що компромітують часопис?

Сих кілька слів ми змушені подати до відома наших читачів, щоби пояснити їм: перше, якою зброею воюється в нашій „демократичній“ суспільноти, друге, — щоб показати правдивий підклад нової кампанії проти ЛНВ й те, в чиїм інтересі провадить її „національне“ „Діло“... Наклепом і залякуванням (мовляв „громадська опінія“!) гадає воно стероризувати відповідні чинники і створити сприятливу атмосферу для своєї руйнницької роботи і для генеральної атаки на ЛНВ, яку провадить спільно з большевицькими агентами.

Заявляємо тут, що накинутої — хоч як нікчемної — боротьби не злякаємося, до літературної „етики“ своїх противників не знизимося, їх атаки відпиратимемо фактами, яких вони найбільше бояться, — і надалі вестимемо журнал в дусі потрібнім українському громадянству, а не большевикам, ні їх „платним робітникам“, ні жменьші імпotentних мегальоманів з „Діла“.

БІБЛІОГРАФІЯ.

Ольга Кобилянська: „За ситуаціями“. „Твори О. Кобилянської“, том ІХ. Кооп. вид. „Рух“, Харків, 1927, ст. 197, мал. 8⁹.

Още вже друге книжкове видання майже незнаної на західних українських землях повісті Кобилянської, бо друкувалася вона 1914. р. в київській „Українській Хаті“ і тоді саме, в часі вибуху війни, з'явилася її осібною книгою, на яку її була єдина, здається, рецензія С. Єфремова в одеській „Основі“ 1915. р.

Свого часу ми вже зазначували, що тематика, характеристика осіб, а то часто її поодинокі дрібниці повторяються в нашої письменниці.

Так і тут, авторка зазначає, що головна героїня повісті, Аглая-Феліцитас дісталася в спадку „по батькові“ чорне, кучеряве волосся, обі сестри „унаслідили по батькові не лише музикальний талант, але й малярський“. Героїня—артистка „з феноменальним музикальним слухом“, яка мріє „дістатися в консерваторію“ і стати пяністкою. Про неї говорять дівчата, що вона не така, як інші дівчата. І Йоганнес Шварц, герой цієї повісті, „недільна дитина“ і „має завше щастя“; він рівно ж музикальний і трохи поет. Обі наведені риси живо нагадують Glückskind-ів „Царівни“ та Ганусю з „Valse melancholique“.

Найцікавіше те, що авторка навіть в дрібницях повторяється. Є тут згадка про „семітку зі золотим зубом“ (ст. 45), яка нагадує „гарну, жадібну, легкодушну жidівку, низьку, орієнタルну породу, що не знає нічого іншого, жадних шляхотних зворушень, крім пожадання омани“ („Ніоба“, Львів, 14, 16). Про „семітку“ згадується і в „Через кладку“.

Головний мотив у творчості Кобилянської, змагання отих вищих жінок за право на самостійне життя та тісно з цим звязане питання про подружжа, вирішується і в цій повісті знаним нам із давніх творів письменниці способом. І Аглая, як Наталка і Маня, боїться, мимо любови, виходити заміж за любого професора, немов боячися „ніцшівського ламання подружжа“. Вона розумує: „Замінити штуку на подружжа? Замінити свободу на невільництво, хочби її найкраще її наприродніше? А коли воно вийде на зле? А наколи одно з нас пожалує? Я... боюся. Я вся... мені так здається, ще не люблю до кінця“.

Подібно заявляє цих двоє героїв, що бадьоро знесьуть любовну невдачу. Професор Чорній-Нестор в „Через кладку“: „Як ні, то ні, — сказав твердо, безголосно й відгорнув волосся з чола. — Я упораюся з собою“. Вонаж на це: „А з собою я також упораюся, не лише ви, вчений і великий пан!“... (108).

Критика витикала Кобилянській з приводу „Царівн“ і „Через кладку“, що геройні тих повістей, хоч багато говорять про самостійне, незаміжне життя, то всетаки „виходять заміж“. Немов у відповідь на ці закиди в „За ситуаціями“ герояня не виходить заміж. Боїться, що її „почуття ступіли“.

Правда, на таку саме розвязку вплинула більше злочинна інтрига професорового брата, маскованого Йоганнеса, ніж залізна воля геройні; і тому, здається, авторка, виславши Аглаю за границю та зробивши з неї славну музикантку (невже професор університету навіть стільки не цікавився своєю „бувшою любовю“, яка не перестала бути йому байдужою, що не чув ні слова про славну артистку? Л.Л.), — не говорить нічого про її самостійне життя, тільки посередно повідомляє нас про її смерть, що могlob нагадувати в дечому смерть „музикантки“ Софії Дорошенко з „Мелянхолійного вальцю“.

Йоганнес Шварц, про якого говориться, що він „по часті ніцшеанець або нігліст“ (190) і який є „символіком“, „поетом“, „музиком“ та „махером“, навчає український народ: „Щоб сам якийсь народ став великий, свободний і сильний, то треба, щоб ідеал мужчин, жінок і дівчат був не терпеливий мужик (антимужицтво Кобилянської в „Через кладку“ — Л.Л.), а нетерпеливий войовник, который був би згоден орудувати в потребі більше мечем, як плугом“. І далі — „Народ треба за серце хапати, а не за голову. Розумові та мудрим він не довіряє“.

Гарні слова! А діла? Він і письменник, тож його питает Аглая: „Отже ви малиб охоту писати подібні (по щойно вгорі наведеній програмі. Л.Л.) драми?“ — „Може... ще не знаю... в мені залежить багато від настрою та обставин' (а чому ж би над ними не запанувати! Л.Л.). На разі маю в пляні подорожувати, а відтак Каліфорнія“, бо його ціль в Америці „через суспільну працю виплинути на поверхню діяльності свого народа“.

Він говорить про себе: „Я можу запалюватися навіть дуже сильно ... боротьбою цілого якогось народу, ідею вічної неоднаковості, ідею вічної невмиручості кращих особистостей, особистостей, що є наділені найвищою свідомістю в переноснім значенні слова“ (92). Та як далеко від повищих слів стоять його діла! Він поки що „зрадив батьківщину“ (Австрію), викрадаючи як шпіон „пляни одної з австрійських фортець“. З жінкою, яка його баготворила,

„робив ріжні експерименти з гіпнозою“, поки вона не вмерла, бо „він не виносить одностайноти“. Скандалним шантажем доводить до того, що брат його зриває з Аглаєю. Її, зрозпачену і пяну, наш „ніщшанець“ втягнув вночі до своєї кімнати та „пробував загіпнотизувати“, але вона показалася недобрим медієм.

Йоганнеса Шварца не можна вважати навіть демонічним, злочинним характером (Сава й Рахіра в „Землі“), бо він „потім те все старався направити і своєї „бесіди“ з братом сильно опісля жалував“. Хоч про нього двічі говориться в повісті, що він „ніщшанець“, то всежтаки в дійсності є це тільки дурисвіт, який багато говорить та чваниться своїми здібностями, нічого не роблячи.

Читач, який знає попередні твори Кобилянської, розчарується після прочитання цеї повісті, бо знайде тут, крім повищого, ще й згадку про „бліх волів з лагідними очима і пишними вòлами“, яких знає вже з нарису „На полях“ та із „Землі“; почує вдруге (вперше заявляла це ще Наталка в „Царівні“!) за Ніцшем, що „смерть визволення з кайданів“ і Аглай, „як не зможе себе виявити в музиці, то краще тарахне собі в лоб“ і т. д.

Перший критик Кобилянської, покійний О. Маковей, писав ще 1899 р. на сторінках нашого журналу, що авторка „Царівні“ повинна „придивитися й іншому життю (крім жіночого світу. Л.Л.) та побачить тоді і інших моделів, чого їй, з уваги на її дальший розвій, дуже треба бажати“. І авторка немов послухала критика та дала нам чудову „Землю“ й „Через кладку“, але „За ситуаціями“ змушують нас на жаль відновити Маковеїв закид про повторювання.

Лука Луців.

*С. Божко, Чабанський вік, ДВУ, Харків, 1927.
ст. 183, 8°.*

Тема—еволюція українського села шевченківської доби, коли поволі вдиралися плуг і фабрика в „сухий океан“ українських степів. Представники двох світів—вчора і сьогодня: вмираючого — граф Шаботинський і чабан Джермеля, нового управитель Найман і (пізніше) „шахтьор“ Кирило...

Задуманий роман широко, як змагання двох великих сил, але авторові не дописали писменницькі ресурси; не дописала вибрана ним манера накопичування деталів, для якої треба не одного, а що найменше трьох томів. Типам бракує мяса і крові, щоби бути реальними, бракує органічної сполучки з середовищем, з якого вийшли. Цеї основної хиби не надодлужує ерудиція автора, позичена мабуть у Золя з його „експериментальним романом“. Конфлікти зачеркнено слабо, нема сильного зіткнення ворожих укладів. Не відчувається атмос-

фери драми. Автор ані не дуже любить свої постаті, ані не дуже їх ненавидить. Цілість робити враження схеми, начерку до ширшого твору, пляну для роману. Несподівана розвязка з трьома смертями на одній сторінці виглядає на 'бездадне (як будь !) й поспішне перетнення заплутаної без виходу ситуації.

Не без вини тут і наша критика офіційна, яка наказує письменникам лише фотографувати, не позволяючи заглядати в „душу річей“...

M. L.

René Martel, La Question d'Ukraine, Extrait du „Monde Slave“, Novembre-Décembre 1927, Paris.

Брошюра, яка подає пару (переважно статистичних) даних про Україну, але від якої на мильо заносить крайнім московофільством. З неї довідуємося між іншим, що змагання України створити незалежну державу є „без сумніву цікаві мрії“, але такі, що не відповідають дійсності (ст. 8). Дальше показується, що „під теперішню хвилю нема країни на світі, де респект до права народів разпоряджати самими собою був би посунений так далеко, як у Росії“ (очевидно більшовицькій) та що „Україна знає, що вона завдячує Москві“ (ст. 9), своїй протекторці та оборонниці..

Цікаво, що цю брошуру, ворожу ідеї української незалежності, розхвалив наш „національний“ щоденник. Цікаво й те, що брошуру, яка рекламує Со ві ти, розхвалив якраз сторонник білої Росії... Але для правдивого московофіла барва не грає ролі, важна суть — „єдіная і незділіма“...

A. K.

Нові книжки.

(Просимо авторів і видавців надсилати книжки для зазначування в цій рубриці).

I. Мельник. На камчатку, спомини з подорожі, Львів, 1927, вид. „Просвіти“, ст. 224, мал. 8.

М. Матіїв-Мельник. Крізь дим і згар, Львів, вид. спілка „Діло“, ст. 28, мал. 8.

О. Горецький. М. Коцюбинський. Бібліографія за 10 років (1917-1927). Одеса 1928, 8⁰, ст. 20+(2).

Нові журнали

Наша Земля, часопис суспільно-політичного і літературного життя. Ужгород, ч. 4.

Літописъ україн. друку. орган Держав. бібліографії, вид. Україн. Книжкої Палати ч. 6.

Розвбудова Нації. Прага, 1927, ч. 4.

Жіноча Доля, двотижневник для українського жіноцтва. Коломия, ч. 9.

Світ, Львів, ч. 8.

Проти Хвили, місячник Львів, 1928, травень.

Тризуб, Париж, чч. 16-17.

Український Інвалід, місячний орган українських інвалідів на еміграції, Каліш, 1928, ч. 7-8.

Українська Школа, часопис Т-ва Учителька Громада, ч. 1., січень-березень.

Молоде Життя, часопис українського Пласти, ч. 4-5.

Поступ, Львів, 1928, ч. 7-8.

Життя і Революція, Харків, 1928, кн. IV, кн. V.

Віра і наука, Коломия, ч. 8-9.

Вільне Козацтво-Вольное Ко-зачество, Прага, ч. 2.

Критика, журнал марксівської критики та бібліографії. Харків ДВУ, 1928, березень, ч. 2.

Записки Чину Св. Василія Великого, т. I, Жовква, 1927.

Подкарпатська Русь, часопис посвячена познанню родного краю, педагогічним і літературним справам, Ужгород, вид. Педагогічне Т-во Подкарп. Русь, чч. 3 і 4.

Вісти в Лугу, тижневник присвячений луговим і січовим справам, просвіті і науці, Львів, ч. 5.

Місіонар Пресв. Серця Ісусового, Жовква, 1928 лист.

Світ Дитини, Львів, ч. 5,
Служжовик, Львів, ч. 4-6

Від Адміністрації.

З новим адміністраційним роком просимо Вп. Передплатників відновлювати передплату на 1928 р. Звертаємо увагу, що знижку передплати річної (до 26 зол.) чи піврічної (до 14 зол.) можемо призначати лише тим передплатникам, що зложать її згори.

Тих Вп. Передплатників, що ще не вирівняли залеглої передплати за 1927 р., просимо вирівняти її негайно.

Вп. Передплатників з Америки просимо рівно ж вирівняти залеглу передплату та відновити на 1928 рік.

ген. Всеволода Петрова:

„Спомини з Української революції“

ЦІНА 3·50 зл.

„Берестейський Мир“

(з приводу 10 ліття)

Спогади Гофмана, Черніна, Людендорфа, Севрюка, Залізняка і других
Богато ілюстрацій.

Прегарне памяткове видання!

ЦІНА 8 зл.

„Кооперативна Республика“

(видає Ревізійний Союз Українських Кооператив у Львові).
Журнал виходить раз на місяць в обемі трьох аркушів
великої вісімки.

„Кооперативна Республика“ ставить своїм завданням теоретичне обслідування умов розвитку нашого економічного життя, в першу чергу життя кооперативного.

Передплата журналу „Кооперативна Республика“ виносить:
На цілий рік: зл. 18. — На піврік: зл. 9. — На три місяці
(квартал) зл. 4·50. — Для Америки дол. 2·50 річно.

Передплату проситься висилати на адресу: „Ревізійний Союз Українських Кооператив“ — Львів, вул. Словацького 14.
з допискою: на „Кооперативну Республику“

Д. Донцов — Націоналізм

Стор. 265, 8°. Ціна 5 зл., з пересилкою 5·50

Видавець: А. О К П И Ш, Львів, ул. Кадецька 4.

Книжки ЛНВ, можна в Америці набувати в Нью-Йорку в „Січовім Базарі“

Адреса: Ukrainian Booksellers „Sichowy Bazar“
34 East 7 th. Str. New-York, N. Y.

— на —

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК

ЛНВ виходить точно в кінці кожного місяця в обемі шести аркушів.

ЛНВ, як і досі, буде виразником ідей, боронених від 1922 р.: „літературний імперіалізм“ — в красному письменстві, творчий субективізм — в критиці, енергетизм — в фільмофії, волюнтаризм — в політиці.

ЛНВ поборюватиме, як і досі, старий провінціалізм і нове „всесвіттяство“, дебони не виявлялися. Поборюватиме „об'єктивість“ в трактуванню звяниць життя, за якою криється трусість думки і хворість волі.

ЛНВ міститиме, як і досі, твори всіх українських авторів, що вносять в нашу дійсність творчі ідеї завтрашнього дня, і ті, що відсвіжують традиції нашого великого минулого.

ЛНВ принесе в цім році м. и твори: К. Гриневичевої, Ф. Дутка, А. Карапетовича, Н. Королевої, А. Крижанівського, Н. Лівицької, Ю. Липи, Гали Мазуренко, Е. Маланюка, М. Матіїва - Мельника, В. Стефаніка, М. Черемшини, — в белетристиці і поезії, М. Іванайка — в фільмофії, І. Гончаренка, В. Дорошенк, — в літературній критиці, Ю. Коллярда, А. Кревуба, ген. В. Петрова, В. Приходька, гр. М. Тишкевича — в мемуаристиці, Д. Донцова — в публіцистиці і критиці.

ЛНВ присвячуватиме увагу пекучим питанням українського життя на цілій нашій території, в області економічний, культурний, церковний і політичний. Знайомитиме з новітніми національними рухами. З духовним життям великих народів окціденту. Старатиметься виховувати суспільність в дусі властивого західній культурі активізму.

ЛНВ особливу увагу уделить інформуванню про життя Великої України. Міститиме оригінальні і передруковані праці газбручинських авторів.

ЛНВ буде в наступнім році таким, яким був останні шість літ.

Передплатна виносить: місячно **2·50** зол., піврічно **14** зол.,
на рік **26** зол.

Адреса Редакції і Адміністрації: Львів, ул. Руська, ч. 18. I. пов.

Редакція: Комітет. За ред. відповідає: Петро Постолюк.

Видавець: Українська Видавнича Спілка.

Редакція: Комітет.

За редакцію відповідає Петро Постолюк.